

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

**Звіт про результати науково-дослідної роботи
кафедри статистики ОНЕУ**

УДК 332.122:31
№ держреєстрації 0110U008071

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 8
тел. (048) 723-05-89; факс (048) 32-04-46

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор ОНЕУ
д.е.н., проф.
_____ Звєряков М.І.
“ ____ ” _____ 2014 р.

**ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ**

**УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ СТАТИСТИЧНОГО
ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

(проміжний)

Рукопис закінчено 17 листопада 2014 р.

Науковий керівник роботи:
кандидат економічних наук,
професор

Підгорний А.З.

Одеса-2014

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ

		Науковий керівник.
к.е.н., професор	Підгорний А.З.	Вступ, підрозділи 2.1, 2.2, 3.3
д.е.н., професор	Янковий О.Г.	Вступ, Висновки
к.е.н., доцент	Погорєлова Т.В.	Підрозділ 1.2
к.е.н., доцент	Самотоєнкова О.В.	Підрозділ 3.3
к.е.н., доцент	Милашко О.Г.	Підрозділ 2.2
к.е.н., доцент	Семенова К.Д.	Підрозділ 3.2
к.е.н., доцент	Ольвінська Ю.О.	Підрозділ 3.3
к.е.н., доцент	Вітковська К.В.	Підрозділ 2.1
к.е.н., старший викладач	Готліб І.Г.	Підрозділ 3.1
старший викладач	Халаміренко Л.О.	Підрозділ 3.1
викладач	Тарасова К.І.	Підрозділ 3.1
аспірант	Піскун А.В.	Підрозділ 1.1

ЗМІСТ

Список виконавців	2
Реферат.	4
Вступ.	8

Розділ 1

Статистичне дослідження макроекономічних процесів

1.1. Статистичні аспекти аналізу процесів споживання та заощадження.	9
1.2. Статистичне визначення інвестиційної привабливості регіонів України.	35

Розділ 2

Методологічні проблеми статистики соціальних явищ

2.1. Статистична оцінка впливу факторів на рівень бідності.	46
2.2. Індексне моделювання факторів попиту в туризмі.	55

Розділ 3

Методологічні проблеми статистичного оцінювання бізнесу. . . . .

3.1. Сутність та поняття невизначеності та економічного ризику . . .	67
3.2. Оцінка підприємницьких ризиків.	76
3.3. Методологічні аспекти статистичного дослідження ринку нерухомості.	89
3.4. Закордонний досвід забезпечення розвитку малого підприємництва.	105
Загальні висновки.	121
Список літературних джерел.	122

РЕФЕРАТ

Дослідження з проблем комплексної кафедральної теми "Удосконалення методології статистичного оцінювання розвитку регіону" здійснюються колективом науковців кафедри статистики протягом 2014 р.

Метою комплексної кафедральної науково-дослідної роботи є проведення наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення статистичних методів аналізу та прогнозування соціально-економічних процесів на рівні регіону. Результати дослідження мають бути базою для розробки нових методичних підходів у статистичному аналізі, пов'язаних із переходом економіки країни до ринкових відносин.

Предметом наукових досліджень є соціально-економічні явища та процеси, що відбуваються у Україні, окремих її регіонах і, зокрема, в Одеській області. Основна мета роботи полягає в написанні й виданні викладачами кафедри монографій, підручників, навчальних посібників, опорних конспектів лекцій, наукових брошур та статей, підвищення якості викладання статистичних дисциплін кафедри, удосконалення навчального процесу.

На 2014 р. були передбачені такі завдання:

- проведення аналізу динаміки макроекономічних пропорцій за інформацією системи національних рахунків. Аналіз включає дослідження динаміки заощадження та інших показників результатів економічної діяльності України та пропорційності між споживанням та заощадженням, дослідження впливу показників заощадження домашніх господарств на зміну валового внутрішнього продукту, національного доходу тощо;
- розроблення комплексного підходу до статистичної оцінки інвестиційної привабливості регіонів України, розроблення системи показників інвестиційної привабливості та поглиблене використання статистичних методів при здійсненні рейтингового аналізу;
- розглядання проблем статистичного оцінювання рівня бідності населення. Для цього намічено розроблення методики та здійснення комплексної оцінки показників бідності як одного з індикаторів життєвого рівня населення. Заплановано спостереження за рівнем даного показника в окремих групах населення з метою надання рекомендацій щодо необхідності проведення ефективної соціальної політики, як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях;
- аналіз напрямків та проблем статистичного дослідження сфери туризму з точки зору попиту та пропозиції. Намічено здійснення статистичного оцінювання діяльності колективних засобів розміщування та суб'єктів туристичної діяльності. Заплановано складання моделей результатів діяльності колективних засобів розміщування та їх аналіз;
- оцінювання ефективності функціонування малих підприємств регіону в сучасних умовах господарювання та виявлення факторів, що стримують їх розвиток;

- розробка комплексної методики кількісного оцінювання ризиків, на основі якої можна було б оцінити місце підприємства на ринку, здійснити оцінку надійності потенційних партнерів, виявити шляхи зниження ризику через зіставлення даних значень ознак-симптомів підприємств-лідерів і підприємств-аутсайдерів;

- дослідження актуальних методологічних аспектів організації і проведення статистичного дослідження кон'юнктури та результатів діяльності окремих сегментів ринку нерухомості;

- визначення шляхів вдосконалення статистичної методології оцінювання соціально-економічних процесів. Це стосується складання моделей економічних показників та їхнього подальшого аналізу, використання інтегральних індексів для оцінки рівня розвитку суб'єктів підприємницької діяльності, виявлення основних тенденцій розвитку суб'єктів підприємництва та напрямків удосконалення їх подальшого функціонування.

Найголовнішими завданнями поточного року стали:

- статистичне дослідження пропорційності процесів споживання та заощадження в Україні й визначення впливу заощадження на основні показники результатів економічної діяльності країни;

- на основі комплексу статистичних методів здійснювання оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України;

- удосконалення методологічних підходів та практичних розрахунків рівня бідності населення;

- розробка комплексного підходу оцінювання стану та розвитку туристичної сфери України та Одеської області;

- удосконалення методології статистичного оцінювання діяльності колективних засобів розміщування;

- статистичне оцінювання ефективності функціонування малих підприємств регіону в сучасних умовах господарювання з використанням зарубіжного досвіду дослідження;

- розробка комплексної методики кількісного оцінювання ризиків;

- статистичне дослідження ринку нерухомості;

- удосконалення статистичної методології оцінювання соціально-економічних процесів.

Перший розділ досліджень присвячений розгляду проблем статистичного оцінювання макроекономічних процесів. У розділі розглянуто статистичні аспекти аналізу процесів споживання та заощадження. Здійснено дослідження впливу показників заощадження домашніх господарств на зміну валового внутрішнього продукту, національного доходу тощо. Побудовано та проаналізовано моделі заощадження та споживання. Також у даному розділі розглянуто методику та здійснено комплексну оцінку інвестиційної привабливості регіонів України. Для цього було розроблено систему показників інвестиційної привабливості та продемонстровано поглиблене використання статистичних методів при здійсненні відповідного рейтингового аналізу.

У другому розділі роботи проведено аналіз впливу макроекономічних, соціально – економічних та демографічних факторів на рівень бідності населення. Побудована регресійна модель дозволяє визначити абсолютний та відносний вплив чинників на рівень бідності, а також отримати надійну оцінку майбутнього рівня результативної ознаки на перспективу з урахуванням різних умов соціально – економічного розвитку країни. Застосування запропонованої факторної моделі на практиці забезпечує обґрунтований підхід до вирішення проблеми бідності та погіршення рівня життя населення і надає змогу прийняти правильні управлінські рішення при здійсненні соціально – економічної та демографічної політики.

У третьому розділі роботи розкрито сутність невизначеності та економічного ризику і продемонстровано напрямки оцінювання підприємницьких ризиків. У даному розділі також розкрито методологічні аспекти статистичного дослідження ринку нерухомості.

У роботі розглянуто закордонний досвід забезпечення розвитку малого підприємництва, перш за все, досвід країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, в зв'язку з тим, що коло проблем, з якими стикаються підприємці аналогічні.

Основні теоретичні та практичні результати проведеного дослідження полягають у наступному:

1) здійснено характеристику макроекономічних пропорцій, що склалися в Україні, з точки зору споживання та заощадження; побудовано модель заощадження та проаналізовано вплив заощадження на показники результатів економічної діяльності країни;

2) запропоновано алгоритм процедури статистичного оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України; наведено методи рейтингового аналізу та проаналізовано його результати;

3) у рамках дослідження показників бідності населення проаналізовано запропоновано методiku статистичного аналізу даного соціального явища в Україні;

4) розроблено напрямки та вдосконалено методологію статистичного дослідження сфери туризму з точки зору попиту та пропозиції;

5) побудовано та проаналізовано моделі показників діяльності колективних засобів розміщування на основі індексного та кореляційно-регресійного методів аналізу;

6) на основі зарубіжного досвіду оцінювання виявлено основні фактори, які стримують розвиток малих підприємств регіону;

7) розроблено комплексну методiku кількісного оцінювання ризиків, на основі якої можна оцінити місце підприємства на ринку, здійснити оцінку надійності потенційних партнерів, виявити шляхи зниження ризику через зіставлення даних значень ознак-симптомів підприємств-лідерів і підприємств-аутсайдерів;

8) досліджені методологічні аспекти організації і проведення статистичного дослідження кон'юнктури та результатів діяльності окремих сегментів ринку нерухомості.

Практична цінність одержаних наукових результатів полягає, в першу чергу, у використанні їх в практичній роботі окремих ВНЗ м. Одеси, управління науковими дослідженнями МОН України, Головного управління статистики в Одеській області.

Розроблений науково-обґрунтований підхід до використання та інтерпретації цих методів у процесі соціально-економічних досліджень дозволяє одержувати реальні кількісні висновки й рекомендації практично характеру, які необхідні для сучасного стану економічних реформ. Методи, запропоновані у ході дослідження, використовуються при аналізі в Головному управлінні статистики.

Одержані наукові результати вдосконалення статистичних методів аналізу соціально-економічних процесів на регіональному рівні використані при розробці та вдосконаленні лекцій із дисциплін «Статистика», «Демографічна статистика», «Методологія та організація національного рахівництва», «Міжнародна статистика», «Статистика туризму», «Фінансова статистика», при написанні навчального посібника з дисципліни «Статистика туризму».

Результати наукового дослідження використані при підготовці дипломних робіт студентами спеціальності "Прикладна статистика" (15 дипломних робіт, 90 % від загального числа).

Результати проведених досліджень з питань аналізу рівня життя населення нашли конкретне втілення в наукових статтях викладачів кафедри (проф. Підгорного А. З. проф. Янкового О. Г., доц. Милашко О. Г., Семенової К. Д., Вітковської К. В.).

Методологічні підходи та практичні розрахунки тенденцій розвитку макроекономічних характеристик відображені в статтях та тезах доповідей на науково-практичних конференціях проф. Підгорного А. З., доц. Погорелової Т. В, доц. Милашко О. Г., аспірантки Піскун А. В.

Проблеми дослідження стану та розвитку промислового виробництва в регіоні висвітлено в наукових статтях доцентів кафедри Семенової К.Д., Ольвінської Ю. О., Самотоєнкової О. В. З цими питаннями викладачі виступали на науково-практичних конференціях різного рівня.

Результати досліджень проблем удосконалення методології статистичного дослідження соціально-економічних явищ нашли конкретне втілення в наукових статтях та тезах доповідей на науково-практичних конференціях проф. Янкового О.Г., проф. Підгорного А. З., доцентів Милашко О. Г., Семенової К.Д., Ольвінської Ю. О., Самотоєнкової О. В., Вітковської А.В.

ВСТУП

Предметом наукових досліджень, результати яких висвітлено в Звіті про науково-дослідну роботу кафедри статистики, стали соціально-економічні явища та процеси, що відбуваються в Україні, окремих її регіонах і, зокрема, в Одеській області.

Результати наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення статистичних методів аналізу та прогнозування соціально-економічних процесів, є базою для розробки нових методичних підходів у статистичному аналізі, пов'язаних зі сталим розвитком економіки України.

Основними завданнями дослідження були: статистичне оцінювання динаміки та пропорцій споживання та заощадження за даними системи національних рахунків; дослідження інвестиційної привабливості регіонів України; удосконалення методологічних підходів та практичних розрахунків рівня бідності населення; здійснення факторного аналізу показників попиту в туризмі; оцінювання внутрішніх та зовнішніх ризиків діяльності підприємств України; дослідження стану та розвитку промислового виробництва в Україні; оцінювання стану малого і середнього бізнесу та дослідження інвестиційної діяльності в регіоні; удосконалення статистичної методології оцінювання ринку нерухомості.

Здійснено характеристику макроекономічних пропорцій, що склалися в Україні, з точки зору споживання та заощадження.

Запропоновано алгоритм процедури статистичного оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України; наведено методи рейтингового аналізу та проаналізовано його результати.

У рамках дослідження показників бідності населення проаналізовано досвід багатьох країн та запропоновано методику статистичного аналізу даного соціального явища в Україні.

Побудовано та проаналізовано моделі показників діяльності колективних засобів розміщування на основі індексного методу аналізу.

У рамках дослідження ефективності функціонування малих підприємств регіону виявлено основні фактори, які стримують їх розвиток, та проаналізовано світовий досвід забезпечення розвитку малого підприємництва.

Узагальнено та досліджено актуальні методологічні аспекти організації і проведення статистичного дослідження кон'юнктури та результатів діяльності окремих сегментів ринку нерухомості.

Запропоновано комплексну методику кількісного оцінювання ризиків, на основі якої оцінюється місце підприємства на ринку, здійснюється оцінка надійності потенційних партнерів, виявляються шляхи зниження ризику через зіставлення даних значень ознак-симптомів підприємств-лідерів і підприємств-аутсайдерів.

РОЗДІЛ І. СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Статистичні аспекти аналізу процесів споживання та заощадження

Система національних рахунків містить всеохоплюючу та детальну інформацією стосовно економічної діяльності в країні, щодо взаємодії між секторами економіки, які цю діяльність проводять.

Всю економіку країни складають п'ять секторів, при цьому кожен із них можна розділити на під сектори:

1. Нефінансові корпорації – це юридичні особи, які виконують фінансові операції на юридичній основі та операції зі страхування.

2. Фінансові корпорації – це юридичні особи, які займаються виробництвом товарів і наданням послуг.

3. Органи державного управління, включаючи фонди соціального забезпечення – це унікальні типи юридичних осіб, створені в результаті політичних процесів, які наділені законодавчою, судовою і виконавчою владою в межах даної території.

4. Некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства – це юридичні особи або суспільні організації, створені з метою виробництва товарів і надання послуг, але не з ціллю отримання будь-якого доходу, що вказано в їх статуті.

5. Домашні господарства, відповідно до СНР-2008, «визначають як групу осіб, живуть в одному приміщенні, об'єднують частково або повністю свої доходи та майно, споживають колективно деякі види товарів і послуг, головним чином, житлові послуги та продукти харчування».

Основними показниками результативності діяльності нефінансових корпорацій являються їх заощадження. «Заощадження – це та частина наявного доходу, яка не витрачена на товари та послуги для кінцевого споживання». Їх величина знаходиться як різниця між наявним доходом і витратами на кінцеве споживання або як різниця між скорегованим наявним доходом і фактичним кінцевим споживанням. При цьому нефінансові корпорації не мають витрат на кінцеве споживання, тому їх чисті заощадження дорівнюють чистому наявному доходу.

Заощадження нефінансових корпорацій є безпосереднім джерелом внутрішніх інвестицій, які можуть бути використанні на відновлення існуючого та закупівлю нового, більш сучасного обладнання для вітчизняних виробничих підприємств.

Аналізом діяльності нефінансових корпорацій займалися такі вчені, як: Підгорний А.З., Милашко О.Г. та інші.

Таблиця 1

Динаміка заощаджень нефінансових корпорацій України

Рік	Валові заощадження, млн. грн.	Заощадження НФК, млн. грн.	Частка заощаджень НФК у валових заощадженнях, %
2003	74330	36432	49,0
2004	109251	51049	46,7
2005	113362	41387	36,5
2006	126980	53435	42,1
2007	177217	77247	43,6
2008	197473	77986	39,4
2009	151746	56899	37,5
2010	197649	39548	20,0
2011	208406	36259	17,4
2012	198619	27802	14,0

Аналіз розподілу валових заощаджень за секторами свідчить, що за аналізований період у валових заощадженнях найбільшою є частка сектору нефінансових корпорацій. Так динаміку заощаджень нефінансових корпорацій за аналізований період можна розділити на три основних періоди:

1. Перший період – це 2003-2005 рр., який характеризувався зниженням заощаджень даного сектору в середньому на 3 в.п.

2. Другий період – це 2006-2007 рр., не фінансові корпорації почали більше заощаджувати.

3. Третій період – це 2008-2012 рр., характеризувався різким скороченням заощаджень підприємств. Причиною цього стала як фінансова криза, в результаті якої валові прибутки почали зменшуватися, так і податкове навантаження, в результаті чого багато малих і середніх підприємств ставали банкрутами. На найближче майбутнє ключовим пунктом реформування економіки України є удосконалення та активізація механізму трансформації заощаджень в інвестиції.

Деякі наковці для аналізу зв'язку заощаджень та інвестицій пропонують використовувати коефіцієнт трансформації, який показує, яка частина валових заощаджень трансформується у внутрішні інвестиції:

$$K = \frac{I}{S},$$

де K – коефіцієнт трансформації заощаджень в інвестиції;

S – заощадження національної економіки, млн. грн.;

I – внутрішні інвестиції, млн. грн.

При цьому можливі такі варіанти:

1) якщо $K < 1$, то валові заощадження перевищують внутрішні інвестиції, що свідчить про недостатній рівень залучення вільних коштів в інвестиційні проекти або фінансові установи;

2) якщо $K > 1$, то інвестиції є більшими за валові заощадження, що свідчить про залучення іноземних інвестицій;

3) якщо $K = 1$, то між валовими заощадженнями та внутрішніми інвестиціями встановилася рівновага, що являється оптимальною ситуацією для економіки.

Використовуючи офіційну статистичну інформацію, розрахуємо коефіцієнти трансформації валових заощаджень у валові капітальні інвестиції.

Таблиця 2

Динаміка валових заощаджень і капітальних інвестицій України [31]

Рік	Валові заощадження, млн. грн.	Валові капітальні інвестиції, млн. грн.	Коефіцієнт трансформації
2003	74330	51011	0,686
2004	109251	75714	0,693
2005	113362	93096	0,821
2006	126980	125254	0,986
2007	177217	188486	1,064
2008	197473	233081	1,180
2009	151746	151777	1,001
2010	197649	189061	0,957
2011	208406	259932	1,247
2012	198619	293692	1,479

Для наочності побудуємо графік валових показників за аналізований період.

Рис.1. Динаміка валових заощаджень і валових капітальних інвестицій України.

Як видно з графіка, процес формування валових заощаджень за аналізований період характеризувався постійним ростом. Виключенням є 2009 р., коли заощадження зменшилися на 45727 млн. грн. або на 23,2% по відношенню до кризового 2008 р. Це являється наслідком зниження ВВП України в 2008-2009 рр.

Аналогічна ситуація і з валовими капітальними інвестиціями. 2009 р. також став переломним, оскільки валові заощадження виступають безпосереднім джерелом інвестицій.

Проаналізуємо процес трансформації заощаджень в інвестиції для України за вказаний період.

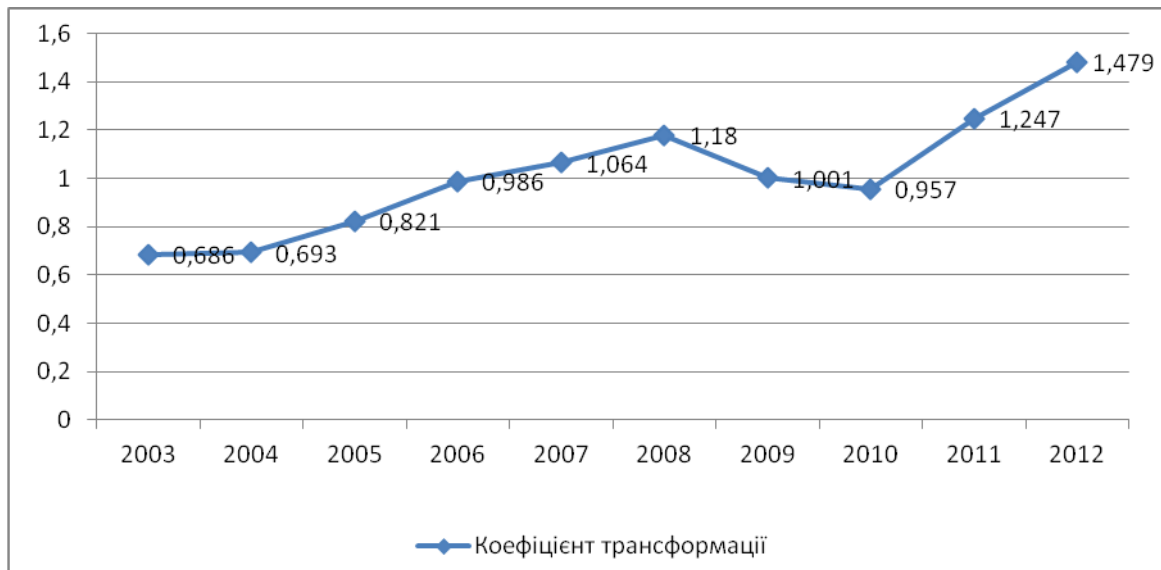

Рис.2. Коефіцієнт трансформації українських заощаджень в інвестиції

За аналізований період процес трансформації заощаджень в інвестиції можна розділити на декілька етапів:

1. Перший етап – це 2003-2006 рр., який характеризувався коефіцієнтом трансформації менше одиниці, що свідчить про небажання суб'єктів економіки вкладати свої заощадження у фінансові інструменти та інститути. Це спричинено недовірою, особливо населення, до українських фінансового-кредитних установ, як державних, так і приватних.

2. Другий етап – це 2007-2012 рр., за виключенням 2009 р. Цей період відзначився перевищенням інвестицій над заощадженнями. Це свідчить про активізацію залучення іноземного капіталу в економіку України. Так саме у 2007 р. відбувся швидкий ріст іноземних інвестицій в основний капітал більше, ніж на 45% по відношенню до попереднього 2006 року.

3. Третій етап – це 2009 р., який характеризувався майже ідеальним співвідношенням «заощадження-інвестиції».

Таким чином, останніми роками українська економіка стає все більш залежною від іноземних інвесторів. При цьому власних внутрішніх заощаджень достатньо для задоволення інвестиційних потреб, але суб'єкти української економіки не бажають свої заощадження переводити в організовану форму та направляти на інвестиційні цілі. Для активізації процесу трансформації необхідно забезпечити захист фінансових вкладень як юридичних, так і фізичних осіб; зробити доступною всю інформацію щодо стану сучасного українського фінансового ринку; знизити податковий тягар і забезпечити спрощення підприємницької діяльності.

В результаті більшу частину своїх заощаджень населення буде вкладати в інвестиційні інструменти, отримувати відповідні доходи, які використовуватимуть на власні потреби. Це приведе до підвищення

добробуту населення і їх купівельної спроможності. Підприємці ж вкладатимуть отримані доходи в модернізацію існуючих та купівлю нових основних засобів. Це приведе до зниження їх зносу, підвищення якості та конкурентоздатності вітчизняних товарів. Як результат – це підвищення валових доходів країни в цілому і її економічне процвітання. Економіка України поступово відмовлятиметься від іноземних капіталів і ставатиме фінансово незалежною країною.

Одним із важливих чинників забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни є нарощування та ефективне використання інвестиційних ресурсів. Інвестиційні процеси хоч і не вирішують стратегічного завдання структурної перебудови економіки, проте поліпшують загальні макроекономічні показники економічного розвитку країни. Особливо це актуально для України, оскільки інвестиції допоможуть їй вийти з економічної кризи з якнайменшими втратами. Джерелом накопичення інвестицій являються заощадження домогосподарств.

Причини виникнення заощаджень дуже різноманітні. Так меркантилісти вказували, що причиною заощаджень являється бажання збагатитися. Фізіократи з Ф.Кене на чолі відкидали заощадження як несуттєві елементи відтворення. Неокласики вказували на те, що в довгостроковому періоді заощадження прямо залежать від нагороди за відмову поточного споживання, тобто від відсоткової кредитної ставки. Найбільш революційною в даному напрямі роботою була «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» Дж.Кейнса, в якій функція заощаджень виходить в результаті віднімання функції споживання від наявного доходу. Тобто споживання первинне, а заощадження детермінується споживанням. Дж.Дьюзенері запропонував гіпотезу відносного доходу, відповідно до якої індивід при визначенні середньої норми споживання орієнтується не на абсолютну величину доходу, а на відношення поточного доходу до максимальної його величини в минулому. Наступною модифікацією кейнсіанської гіпотези абсолютного доходу прийшла теорія перманентного доходу М.Фрідмена, яка ґрунтувалася на умові, що домашні господарства намагаються підтримувати обсяг споживання на незмінному рівні, незалежно від коливань доходу. Концепція «життєвого циклу» Ф.Модільяні будується на гіпотезі так званого перманентного доходу. В цій концепції поточний обсяг індивідуального споживання визначається у результаті рівномірного споживання всього потоку доходів, які він сподівається отримати на протязі життя. А.Пігу стверджував, що споживчі витрати та реальне багатство функціонально залежні та ввів у функцію споживання Дж.Кейнса в якості особливої змінної реальне фактичне багатство, а в функцію М.Фрідмена – реальне чисте багатство.

Заощадження – це дохід, не використаний на придбання товарів та послуг в рамках поточного споживання. Розмір заощадження обернено пропорційний величині споживання, оскільки їх джерелом виступає саме скорочення споживання. Сучасні спостереження та статистичні

розрахунки підтверджують, що «сума, яку суспільство витрачає на споживання, очевидно залежить: 1) частково від величини доходу, 2) частково від інших супутніх об'єктивних факторів та 3) частково від суб'єктивних потреб та психологічних схильностей, звичок окремих членів суспільства, а також від принципів, на основі яких сукупний дохід розподіляється між учасниками господарського процесу... Мотиви витрачання переплітаються між собою, при спробі класифікувати їх легко допуститися помилки».

Таким чином, на розмір заощадження і споживання впливає багато факторів, які за теорією Дж. Кейнса доцільно розділити на дві великі групи: об'єктивні та суб'єктивні.

До числа об'єктивних факторів можна зокрема віднести наступні.

1. Багатство. Чим більше нагромадженого багатства домогосподарств, тим більша величина споживання та відповідно менша величина заощадження при будь-якому рівні поточного доходу. Зберігаючи, домогосподарства резервують свій поточний дохід для споживання у майбутньому. При цьому, чим більше накопили домогосподарства, тим слабший у них стимул до заощадження. Якщо ж майно в великому обсязі було отримано у спадок, то можливості споживання розширюються. Зменшення ж багатства скорочує обсяги витрат на споживання. Так, наприклад, фактична втрата вкладниками заощаджень в банківській системі в результаті її знецінення в роки гіперінфляції в Україні суттєво знизилася рівень споживання багатьох домогосподарств. Таким чином, більше багатство приводить до більшого споживання, що в економічній літературі називають ефектом багатства.

2. Рівень цін. Зміна рівня цін впливає як на купівельну спроможність домогосподарств, так і на обсяги збережень грошових засобів. Реальний рівень життя змінюється обернено до зміни рівня цін. Якщо ціни збільшуються, то реальне фінансове багатство зменшується і домогосподарства стають більш схильні до заощадження поточного доходу. І навпаки, якщо ціни знижуються, то це стимулює до споживання.

3. Сподівання. Сподівання домогосподарств, пов'язані з майбутніми цінами, грошовими доходами та наявністю товарів можуть впливати на поточні витрати та заощадження. Так впевненість у підвищенні цін та дефіциту товарів може призвести до збільшення поточних витрат та зниженню заощадження. А сподівання зниження цін може мотивувати домогосподарства більше зберігати.

Але, як вказував Дж. Кейнс : «Хоча ця дія може суттєво зачепити схильність до споживання окремих учасників економічного процесу, для суспільства в цілому такі зміни взаємно ототожнюються ». Тобто даний фактор є не суттєвим та має не значний вплив на розмір заощадження.

4. Заборгованість споживачів. Рівень заощадження та споживання мають обернену залежність від рівня заборгованості. Якщо борги домогосподарств досягли такого рівня, що значна частина поточних доходів йтиме на їх погашення, то домогосподарства вимушені будуть

скорочувати поточне споживання, аби знизити заборгованість. І навпаки, якщо споживча заборгованість відносно низька, то рівень заощадження домогосподарств може збільшитися.

5. Відсоткова ставка – фактор, який неоднозначно впливає на заощадження та споживання. Кейнс називав вплив даного фактора доволі сумнівним, але признавав, що зміна норми відсотка все ж впливає на готовність домогосподарств витратити на поточне споживання частину свого доходу. «На протязі довгих проміжків часу суттєві зміни норми відсотка, ймовірно, значно змінюють суспільні звички та впливають, таким чином, на суб'єктивну схильність до витрачання, хоча й важко передбачити, в якому саме напрямі відбудеться цей вплив... Зазвичай же короткострокові зміни норми відсотка навряд чи мають суттєвий вплив на величину витрат».

6. Зміни в податковій політиці. Оскільки податки виплачуються частково за рахунок споживання та частково за рахунок заощадження, то підвищення податків зменшує обидві величини. І навпаки, доля доходів, отриманих від зниження податків, буде йти на збільшення як споживання, так і заощадження.

Дані фактори, звичайно впливають на рівень заощадження, але багато економістів впевнені у тому, що їх вплив не суттєвий. Основним фактором, від якого більший мірі залежить рівень заощадження – це отриманий дохід.

Крім того, не можна оминути групу об'єктивних факторів, які впливають на готовність домогосподарств не споживати отримані доходи, а заощаджувати. Ці фактори «...описують ті психологічні особливості людського характеру, а також ті суспільні звички та інститути, які, хоча й не являються незмінними, все ж таки підтверджені суттєвими змінами на протязі коротким проміжків часу...».

Дж. Кейнс виділяв та характеризував вісім основних об'єктивних стимулів та цілей заощаджувати: обережність – мотив заключається в бажанні людей створити резерв на випадок непередбачуваних витрат (наприклад, смерть родичів, знищення майна в результаті природних катаклізмів тощо); розрахованість – домогосподарства віддають перевагу більшому споживанню в майбутньому, ніж меншому негайно; бажання кращого – кожна людина на рівні підсвідомості бажає з часом бачити підвищення рівня свого життя, навіть якщо можливість користуватися благами зменшується; незалежність – заключається в бажанні відчувати свою незалежність та самостійно приймати рішення; заповзятливість – забезпечити собі певний розмір недоторканого доходу, який дасть можливість здійснювати різні спекулятивні та комерційні операції; гордість – бажання залишити своїм нащадкам спадок; жадібність – бажання не витратити зароблені гроші на дрібниці, а залишити їх на майбутнє, тобто задовольнити саме відчуття жадібності; передбачливість – пов'язане з розумінням різних співвідношень доходу та споживання в часі,

що пов'язане з бажанням дати освіту своїм дітям в майбутньому та забезпечити собі старість.

Сила та інтенсивність даних стимулів залежать від багатьох факторів, але актуальності не втратили на сьогоднішній день.

В сучасних економічних працях при визначенні заощадження більше керуються системою національних рахунків, згідно якої: «Заощадження представляють собою ту частину наявного доходу, яка не витрачена на товари та послуги для кінцевого споживання». При цьому акцент робиться саме на трансформації заощадження в інвестиції.

Доктор економічних наук Кваснюк Б.Є вказує на те, що заощадження «завжди виступають певним відрахуванням від поточного споживання, вони забезпечують стійке підвищення рівня капіталоозброєності та продуктивності праці, зайнятості населення, максимум споживання на одного працівника і, врешті-решт, оптимізують економічний добробут».

Белугін Ю.М. вказує на те, що «заощадження – це тимчасово не використана на поточні потреби частина особистого доходу, яка вкладається громадянами в кредитні установи або залишається на руках у населення і нагромаджується».

Жупанін В. в авторефераті говорить, що «заощадження – це система суспільних відносин між індивідами з приводу збереження грошових коштів для їх використання у майбутньому та визнання діалектичної природи цієї категорії, яка формується суперечностями щодо періодичності отримання доходу, його неспівставності з вартістю окремих товарів, послуг та ієрархією потреб».

Берегуля А.Я. в своїй дисертаційній роботі вказує на те, що «заощадження – це відкладене споживання, що формується у натуральній, грошовій та фінансовій формах під впливом взаємодії сукупності факторів та мотивів на рівень ощадливості».

В якості факторів, які впливають на норму чистих заощаджень населення, автор виділяє:

1. Коефіцієнт монетизації – це відношення грошового агрегату $M2$ до ВВП, що характеризує рівень розвитку фінансової системи.

2. Темпи росту ВВП на душу населення – чим більший дохід на душу населення, тим більша його частина буде зберігатися.

3. Індекс споживчих цін – характеризує рівень макроекономічної стабільності.

4. Реальна відсоткова ставка – зниження реальної відсоткової ставки стимулює поточне споживання і знижує заощадження і навпаки.

5. Сальдо бюджету – це відношення сальдо бюджету до ВВП, при цьому дефіцит бюджету в результаті зниження оподаткованих доходів населення приводить до збільшення заощаджень.

6. Платіжний баланс – це відношення сальдо платіжного балансу до ВВП, яке характеризує вплив зовнішніх заощаджень на внутрішні приватні заощадження.

В результаті аналізу отримані такі результати:

1. На заощадження населення суттєвий вплив мають саме заощадження минулих років, тобто заощадженням присутня певна звичка та стабільність. Тобто «в усіх промислово розвинутих країнах, як фондоорієнтованих, так і орієнтованих на банки, населення формує свої заощадження, виходячи з і стабільних споживчих уподобань; в середньому половина заощаджень населення стійка до будь-якого зовнішнього впливу».

2. Між рівнем монетизації і заощадженнями населення існує стійкий від'ємний зв'язок. «Розрахунки показали, що при збільшенні можливостей банківського сектору по залученню заощаджень заощадження населення знижуються на 0,2% при кожному збільшенні монетизації економіки на 1%».

3. Збільшення реальної відсоткової ставки на 1% приводить до збільшення заощаджень на 0,6%.

4. При збільшенні дефіциту бюджету на 1% заощадження населення збільшуються на 0,27%.

5. При збільшенні доходу на душу населення на 1% знижуються заощадження населення на 0,23% з лагом у два роки.

6. Збільшення дефіциту платіжного балансу на 1% збільшує заощадження на 0,07%.

Добровольська І. О. дає наступне визначення сутності заощадження: «це відображення системи відносин, що виникають з приводу отримання доходу населенням та відокремлення його частки з метою збереження за різними формами накопичення (грошовою, натурально-речовою, фінансових активів) для покриття виникаючих потреб у майбутньому та можливого використання як інвестиційного ресурсу».

Коцюрубенко Г. вказує на те, що на рівень заощаджень домогосподарств впливають наступні фактори: рівень доходу, інфляційні очікування, сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив, демографічні чинники, зміни в оподаткуванні, зміни відсоткових ставок.

Крупа К.С., Ніколаєва А.М. вказують, що всі мотиви, якими керуються суб'єкти при вирішенні питань щодо заощадження своїх доходів, можна розділити на три групи:

1) мотиви, пов'язані зі споживанням населення (забезпечення економічної та соціальної безпеки людини, придбання дорогих тривалого користування і нерухомості; задоволення потреб у відпочинку та розвагах; дотримання загальнолюдських і національних традицій); із забезпеченням старості (вихід на пенсію);

2) мотиви, пов'язані з одержанням доходу (одержання інвестиційного доходу; накопичення первісного капіталу для створення бізнесу);

3) мотиви, які стимулюють вимушені заощадження (формування заощаджень через звичку; невідповідність обсягу та структури пропозиції благ та попиту на них; відставання потреб людей від їх платоспроможності; труднощі легалізації тіньових доходів).

Павлів В.І., Дорош В.Ю. впевнені, що на процес накопичення коштів населення впливають такі фактори:

- 1) дохід;
- 2) інфляційні очікування;
- 3) сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив;
- 4) демографічні чинники;
- 5) зміни в оподаткуванні;
- 6) зміни процентних ставок.

Сутність поняття «заощадження» Варламова Ю.А. в авторефераті розкриває через призму трьох аспектів: «заощадження як явище визначаються через існування в економіці матеріальних і нематеріальних благ, виділених економічними агентами з процесу поточного споживання; заощадження як процес закладається у послідовній дії по виділенню економічними суб'єктами частини наявного доходу; заощадження як відносини між економічними агентами, які складаються в процесі виділення частини наявного доходу».

Автор розділяє основні фактори, які впливають на процес заощадження, на об'єктивні – це такі умови, які не залежать від економічного суб'єкта, але впливають на величину, форму та напрями заощаджень; та суб'єктивні – це особливості психологічні та особистісні якості людини.

При цьому об'єктивні фактори можна розділити на такі групи:

- 1) системні – це тип економічної системи, структура економіки, спосіб господарювання, рівень розвитку суспільства, відкритість економіки, ступінь глобалізації, розвиток фінансового ринку та інші;
- 2) макроекономічні – це дохід, ставка відсотка, інфляція, рівень заробітної плати, стадія економічного курсу, валютний курс;
- 3) соціальні – це державні соціальні гарантії, система страхування і пенсійного забезпечення;
- 4) інституційні – це законодавче регулювання, трансакційні витрати, функціонування ринку праці.

Суб'єктивні фактори домашніх господарств – це бажання залишити спадок нащадкам, незалежність тощо; мотиви корпорацій і держави – це страхування на випадок непередбачуваних подій, бажання ліквідності.

Об'єктивні та суб'єктивні фактори тісно пов'язані між собою, тому не можливо провести чітку межу між ними. Саме тому виділяють та аналізують систему факторів процесу заощадження, які нерозривно зв'язані та взаємозалежні.

Абакумова Ю.Г., Васенкова Є.І. свої дослідження присвятили визначенню основних факторів, які впливають на норму заощадження

(відношення заощаджень домашніх господарств до їх сукупного доходу). В якості екзогенних (незалежних) факторів було обрано змінні рівня життя (в даному випадку це темп росту обсягів засобів, які знаходяться у розпорядженні домашніх господарств, тобто їх дохід; індекс споживчих цін) і процентної ставки (середньозважена ставка по депозитам населення в національній валюті). Отримані дані свідчать про те, що найбільш суттєвий вклад у формування норми заощадження мають темп росту доходів і темп девальвації, який відповідає за збільшення заощаджень населення в неорганізованій формі, тобто в наявній валюті.

Система національних рахунків (СНР) – це узгоджений на міжнародному рівні стандартний набір рекомендацій щодо розрахунків показників економічної діяльності у відповідності з чіткими правилами ведення рахунків та обліку на макrorівні, основаними на принципах економічної теорії. СНР дає можливість проводити економічний аналіз, приймати рішення та визначати економічну політику, не залежно від галузевої структури економіки та рівня економічного розвитку країни.

В СНР інституційні одиниці, які являються резидентами даної країни, групуються у п'ять взаємовиключаючих секторів, які складаються із одиниць наступних видів:

1. Нефінансові корпорації – це юридичні особи, які виконують фінансові операції на юридичній основі та операції зі страхування.
2. Фінансові корпорації – це юридичні особи, які займаються виробництвом товарів і наданням послуг.
3. Органи державного управління, включаючи фонди соціального забезпечення – це унікальні типи юридичних осіб, створені в результаті політичних процесів, які наділені законодавчою, судовою і виконавчою владою в межах даної території. Основними функціями даного сектору являються фінансування товарів і послуг за рахунок податкових надходжень або інших доходів, перерозподіл доходів і багатства за допомогою трансфертів, неринкове виробництво.
4. Некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства – це юридичні особи або суспільні організації, створені з метою виробництва товарів і надання послуг, але не з ціллю отримання будь-якого доходу, що вказано в їх статуті.
5. Домашні господарства, відповідно до СНР-2008, «визначають як групу осіб, живуть в одному приміщенні, об'єднують частково або повністю свої доходи та майно, споживають колективно деякі види товарів і послуг, головним чином, житлові послуги та продукти харчування».

В сукупності ці п'ять секторів складають всю економіку країни, при цьому кожен сектор можна розділити на підсектори.

За системою для кожного сектору будуються свої рахунки. Серед яких особливе місце займають саме рахунки використання доходу, які характеризують використання секторами наявного доходу на споживання і заощадження. При цьому нефінансові та фінансові корпорації

характеризуються відсутністю витрат на кінцеве споживання, а їх чисті заощадження дорівнюють чистому наявному доходу.

Простежимо тенденцію розподілу валових заощаджень за секторами, а саме домашніх господарств, державного управління, некомерційних організацій, фінансових і нефінансових корпорацій.

Таблиця 3

Динаміка розподілу валових заощаджень України за секторами*

Сектори	НФК		ФК		ДУ		ДГ		НКО		Всього	
Рік	млн.гр н.	%	млн.гр н.	%	млн.гр н.	%	млн.гр н.	%	млн.гр н.	%	млн.гр н.	%
2003	36432	49,0	6124	8,2	14861	20,0	16755	22,5	158	0,2	74330	100,0
2004	51049	46,7	14747	13,5	11216	10,3	31627	28,9	612	0,6	109251	100,0
2005	41387	36,5	12308	10,9	12959	11,4	46214	40,8	494	0,4	113362	100,0
2006	53435	42,1	15678	12,3	12791	10,1	44669	35,2	407	0,3	126980	100,0
2007	77247	43,6	27070	15,3	23994	13,5	48497	27,4	409	0,2	177217	100,0
2008	77986	39,4	43192	21,9	22253	11,3	53467	27,1	575	0,3	197473	100,0
2009	56899	37,5	56753	37,4	- 44574	- 29,4	82184	54,2	484	0,3	151746	100,0
2010	39548	20,0	41534	21,0	- 49202	- 24,9	164663	83,3	1106	0,6	197649	100,0
2011	36259	17,4	47690	22,9	-3396	-1,6	126487	60,6	1366	0,7	208406	100,0
2012	27802	14,0	15517	7,8	- 20713	- 10,4	175256	88,2	757	0,4	198619	100,0

*Розраховано самостійно автором на основі офіційних статистичних даних

Аналіз розподілу валових заощаджень за секторами свідчить, що за аналізований період у валових заощадженнях найбільшою є частка сектору нефінансових корпорацій. Вона в середньому складала 43% від загальної суми до 2008 року. Починаючи з 2009 року ця частка почала стрімко знижуватися та у 2012 році досягла свого мінімального значення у 14,0%.

Динаміку частки заощаджень фінансових корпорацій у загальній сумі валових заощаджень можна представити в декількох етапах. Перший етап – це 2003-2004 роки, які характеризувалися зменшенням частки заощаджень даного сектора майже на 3% пункти. Другий етап – 2006-2009 роки, коли фінансові корпорації швидко починають нагромаджувати фінансові засоби. Третій період – це 2010-2011 рік, в якому простежується зниження частки заощаджень більше, ніж на 15% пунктів, порівняно з попереднім 2009 роком, та не значне їх збільшення у наступному 2011 році. Окремо слід відмітити 2012 рік, який характеризувався подальшим зниженням частки заощаджень фінансових корпорацій у загальній сумі валових заощаджень (їх частка склала всього 7,8%).

Основним джерелом доходів нефінансових корпорацій являється саме виручка від реалізації товарів і послуг, яка безпосередньо залежить від податкового тягаря. Чим більші податки на доходи (в даному випадку – це податок на прибуток), тим менше грошових засобів залишається у розпорядженні власників, що негативно впливає на суму заощаджень

даного сектору. Спробуємо простежити зв'язок між ставкою податку на прибуток і заощадженнями корпорацій на основі статистичних даних.

Таблиця 4

Динаміка ставок податку на прибуток підприємств в Україні
за 2003-2012 рр.

Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Базова ставка податку, %	30	25	25	25	25	25	25	25	23	21

З наведених даних чітко зрозуміло, що зв'язок між заощадженнями нефінансових корпорацій і ставкою податку на прибуток відсутній. Оскільки ставка в останні роки знижується, що мало б позитивно відобразитися на розмірах заощаджень даного сектору.

Згідно з СНР, до первинних доходів нефінансових і фінансових корпорацій відноситься валовий прибуток (змішаний дохід). Простежимо динаміку даного показника за аналізований період.

Таблиця 5

Динаміка валового прибутку (змішаного доходу) не фінансових і фінансових корпорацій України за 2003-2012 рр., млн. грн.

Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
НФ	6868	9106	9860	12306	17385	21219	20829	23161	26697	23206
К	4	2	8	2	4	1	6	0	1	1
ФК	6207	1315	9469	12400	22220	41376	41759	44330	34512	26519
		1						2		

Порівнявши дані таблиць можна зробити наступні висновки:

- Валовий прибуток не фінансових корпорацій з 2003 по 2008 роки поступово збільшувався, що впливало безпосередньо на обсяги заощаджень даного сектору.
- 2009 рік характеризувався різким зниженням прибутків, в результаті чого сума збережених засобів також скоротилася.
- Період 2010-2012 років можна вважати більш-менш стабільним з погляду отриманих прибутків.

Таким чином, з впевненістю можна сказати, що на розмір заощаджень сектору нефінансових корпорацій вплив має не ставка податку на прибуток, а безпосередньо розмір отриманих доходів (прибутків).

Щодо сектору фінансових корпорацій, то чітко видно пряму залежність між розмірами заощаджень і отриманими прибутками за весь аналізований період. Так у 2010 році фінансовими корпораціями України було отримано максимальний дохід у розмірі 443302 млн. грн., а мінімальний у 2003 році – всього 6207 млн. грн.

Щодо сектору державного управління можна сказати наступне. Починаючи з 2004 року їх частка в загальній сумі національних заощаджень в середньому складала 11% до 2008 року включно та характеризувалася незначними коливаннями. Саме 2009 рік став

переломним в даному процесі, оскільки сектор починає не заощаджувати, а навпаки – використовувати збережені засоби. Ця тенденція продовжується й до сьогодні. Це, на нашу думку, адекватна реакція на світову економічну кризу, в результаті якої постраждали не лише країни з перехідною економікою (Україна в тому числі), а й високо розвинуті капіталістичні країни. В даному випадку можна прослідкувати зв'язок стрімкого зменшення заощаджень державного управління і динамікою загального (внутрішнього та зовнішнього боргу) України.

Таблиця 6

Динаміка загального боргу України за 2003-2012 рр.

Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Державний борг, млрд.грн.	66,1	67,7	63,1	66,1	71,3	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2
У % до ВВП	24,7	24,7	17,7	14,8	12,3	20,0	34,8	39,9	36,3	36,5

Дані таблиці свідчать, що державний борг в Україні в 2003-2007 роках складав у середньому 67% та характеризувався більш-менш стабільною динамікою. А ось у кризовому 2009 році заборгованість країни різко збільшилася майже в 2 рази та продовжила зростати з кожним роком. Основними причинами збільшення державного боргу являються дефіцит бюджетів, витрати на підтримку національної валюти, фінансування соціальних та інфраструктурних програм тощо. Для України ріст запозичень пов'язаний безпосередньо з неспроможністю фінансування соціальних програм, постійним дефіцитом платіжного балансу країни.

Рівень боргу, який є безпечним для країни та не загрожує дефолтом, фахівці визначають на рівні 35% від ВВП. При цьому згідно з Бюджетним кодексом України, величина основної суми боргу не має перевищувати 60% фактичного річного ВВП.

Для більшої наочності побудуємо графік.

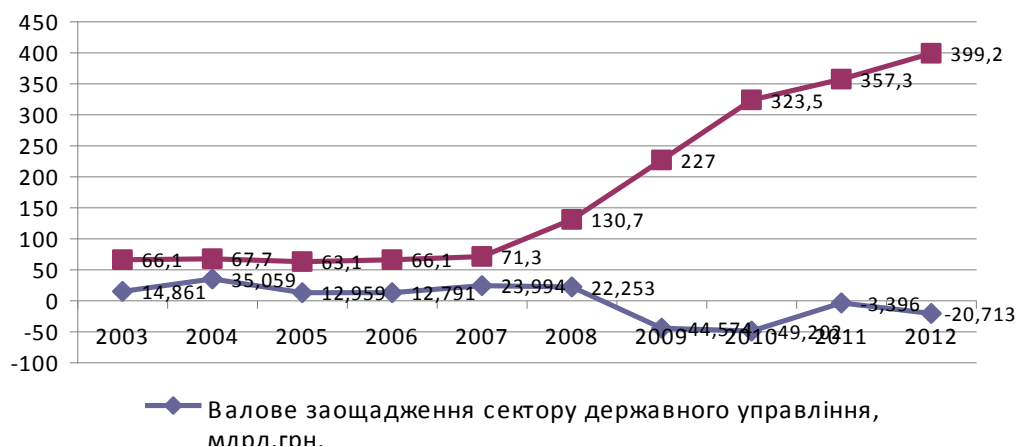

Рис. 3. Динаміка валового заощадження сектору державного управління і державного боргу України за 2003-2012 рр.

Дана проблема цікавила багатьох вчених. Так виникли в сучасній економічній науці модель Харрода-Домара та модель Солоу. Модель

Харрода-Домара узагальнює погляди англійського економіста Роя Харрода (1900-1978) та американського економіста Євсея Домара (1914-1997). Дана модель являється неокейнсіанською та розглядає економіку в умовах рівності заощаджень та інвестицій. Відповідно до головної рівності даної теорії, темп росту економіки прямо пропорційний частці заощаджень, чим вона вища, тим при інших рівних умовах повинні бути вищі темпи росту економіки. Теорія вказує на те, що державні заощадження можна використовувати в якості анти циклічного інструменту. Вони, збільшуючи сукупний обсяг заощаджень в економіці, дадуть можливість темпи росту економіки. А державний борг і його збільшення має протилежну дію, оскільки знижує загальний обсяг створених усіма економічними суб'єктами заощаджень, що зменшує темпи економічного росту.

В роботі «Вклад в теорію економічного росту» Р.Солоу виклав основні положення своєї неокласичної моделі. Відповідно до даної теорії пропорції між капіталом і працею можуть носити змінний характер, темп росту населення і частка заощаджень в сукупному доході незмінні, а держава може прискорювати темпи росту економіки, збільшуючи капіталозабезпеченість праці.

Так на думку Сухарьова А.Н. «в оцінці впливу державних заощаджень на темпи росту економіки модель Солоу можна розглядати для довгострокового періоду часу, а модель Харрода-Домара – для короткострокового (для середньострокового), в якому повинен враховуватися аспект збалансування заощаджень та інвестицій».

Перейдемо до аналізу заощаджень сектору домашніх господарств.

За аналізований період швидкими темпами зростала частка заощаджень сектору домашніх господарств, так у 2003 році – це 22,5%, а у 2012 році – це 88,2%. При цьому у 2008 році ця частка несуттєво знизилася саме через нестабільну політичну та економічну ситуацію в країні. Сектор домашніх господарств має найбільш складні й опосередковані зв'язки з іншими секторами, але при цьому саме домашні господарства акумулюють у своїх руках найбільшу частину коштів, які б могли бути використані на відновлення матеріально-технічної бази вітчизняного виробництва, втілення в життя багатьох фінансово-інвестиційних проектів тощо. Аби даний процес залучення заощаджень активізувати на державному рівні, необхідно чітко визначити ті фактори, які мають безпосередній вплив на бажання людей зберігати, а не витратити свої доходи.

Визначенню та аналізу даних факторів впливу присвячено багато робіт як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Їх розгляду була присвячена одна із статей автора.

В результаті розгляду поглядів на проблему заощаджень домогосподарств класиків економічної науки та сучасних дослідників прийшли до висновку, що основні фактори, які впливають на процес заощадження, доцільно вивчати у розрізі двох груп. Об'єктивні – це такі умови, які не залежать від економічного суб'єкта, але впливають на

величину, форму та напрями заощаджень; та суб'єктивні – це психологічні та особистісні якості людини.

Суб'єктивні фактори являються якісними показниками, тому не мають відповідних числових характеристик. До них можна віднести зокрема: обережність, розрахованість, бажання кращого, незалежність, заповзятливість, гордість, жадібність, передбачливість.

До об'єктивних факторів, в результаті синтезу поглядів Дж.Кейнса та сучасних національних рахунків, доцільно віднести наступні показники: валовий наявний дохід, заощадження домогосподарств минулих років, індекси цін, кредити, надані домогосподарствам, відсоткова ставка по депозитам.

Динаміку даних показників представлено в таблиці.

Таблиця 7

Динаміка об'єктивних факторів заощадження
домогосподарств України за 2003-2012 рр.

Рік	ВНД, млн. грн.	Ставка по депозитам, %	Кредити ДГ, млн.грн.	Індекс цін, %	Заощадження ДГ, млн..грн.
2005	451241	9,5	35659	113,5	46214
2006	551886	10,7	82010	109,1	44669
2007	735798	11,6	160386	112,8	48497
2008	956375	14,9	280490	125,2	53467
2009	924572	14,8	241249	115,9	82184
2010	1111879	10,9	209538	109,4	164663
2011	1321414	12,8	201224	108,0	126487
2012	1486161	14,9	187629	100,6	175256

Для подальшого вивчення зв'язків даних факторів із заощадженнями домогосподарств будуть побудовані авторегресійні моделі, які дадуть можливість більш чітко говорити про вплив факторів на результативний показник.

Одним із важливих чинників забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни є нарощування та ефективне використання інвестиційних ресурсів. Інвестиційні процеси хоч і не вирішують стратегічного завдання структурної перебудови економіки, проте поліпшують загальні макроекономічні показники економічного розвитку країни. Особливо це актуально для України, оскільки саме інвестиції допоможуть їй вийти з економічної кризи з якнайменшими втратами. При цьому багато уваги приділяють залученню саме іноземних інвестицій, нехтуючи внутрішніми можливостями країни. Мова йде про заощадження домогосподарств, які можна використовувати на відновлення матеріально-технічної бази вітчизняного виробництва. Якщо знайти шляхи активізації залучення заощаджень, то це дасть можливість відмовитися від іноземних інвесторів та зменшить вплив прибутків за межі України.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» під інвестиціями розуміють всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів

діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

В Законі України "Про внесення змін до закону "Про оподаткування прибутку підприємств", "інвестиція – це господарська операція, яка передбачає придбання основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно".

Інвестиції – це досить багатогранне поняття. Для більш детального аналізу необхідно звернутися до класифікацій інвестицій. Серед усіх ознак нам необхідний поділ інвестицій за формами власності інвесторів. Так інвестиції поділяють на приватні, державні, іноземні та спільні. Під приватними інвестиціями розуміють вкладення коштів, що здійснюються громадянами, а також підприємствами недержавних форм власності, перш за все колективної. Під державними інвестиціями розуміють вкладення, що здійснюються центральними та місцевими органами влади за рахунок коштів бюджету, позабюджетних фондів та позикових коштів, а також державними підприємствами за рахунок власних та залучених коштів. Під іноземними інвестиціями розуміють вкладення, які здійснюються іноземними громадянами, юридичними особами та державами.

Проаналізуємо саме іноземні інвестиції. Повніше їх суть розкривається в структурі. Так з організаційно-функціонального погляду розрізняють дві основні форми іноземних капіталовкладень – це прямі та портфельні. Прямі здійснюються з метою придбання у повну власність або контрольного пакету акцій зарубіжного економічного об'єкта через створення нових підприємств і компаній, або поглинання вже існуючих. Портфельні іноземні інвестиції здійснюються у вигляді придбання цінних паперів підприємств, компаній та інших економічних об'єктів для отримання додаткового прибутку, але вони не забезпечують право контролю за цим об'єктом.

В даному випадку ми звертаємо увагу саме на іноземні інвестиції в основний капітал. Згідно Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», пряма інвестиція – це господарська операція, яка передбачає внесення коштів або майна в статутний капітал (фонд) юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою. До них відносять такі інвестиції, що формують більше 10-25% капіталу фірми та дають право на участь в управлінні підприємством. Прямі інвестування здійснюють підготовлені інвестори, які мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування і добре знайомі з механізмом інвестування.

Проведемо аналіз динаміки іноземних інвестицій в основний капітал в Україні.

Таблиця 8

Статистичні характеристики інвестицій в основний капітал в Україні

Рік	Загальні інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Темп росту загальних інвестицій %	Іноземні інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Темп росту іноземних інвестицій в основний капітал, %	Частка іноземних інвестицій в загальному обсязі інвестицій %
2003	51011	-	2807	-	5,5
2004	75714	48	2695	-4	3,6
2005	93096	23	4688	74	5,0
2006	125254	35	4583	-2	3,7
2007	188486	50	6660	45	3,5
2008	233081	24	7591	14	3,3
2009	151777	-35	6859	-10	4,5
2010	150667	-1	3429	-50	2,3
2011	211097	40	6544	91	3,1

З таблиці можна зробити наступні висновки. Процес залучення інвестицій в основний капітал за розглянутий період можна розділити на два етапи. Перший етап охоплював 2004-2008 роки (2003 рік при цьому вважатимемо базисним для подальших розрахунків статистичних характеристик) та характеризувався постійним збільшенням обсягів інвестицій. При цьому в 2007 році цей процес досяг свого апогею, темп приросту інвестицій дорівнював 50% в порівнянні з попереднім 2006 роком, або майже 270% у порівнянні з 2003 роком. За період із 2004 по 2008 роки, тобто за 5 років, або в 2008 порівняно з 2003, інвестиції в основний капітал щорічно збільшувалися у середньому на 36414 млн. грн.

Другий етап почався у 2009 році та тривав 3 роки. Саме 2009 рік був переломним у процесі інвестування, оскільки характеризувався катастрофічним падінням обсягів залучених інвестицій на 35% у порівнянні з 2008 роком. Ця ситуація була відповіддю на всесвітню економічну кризу. А 2011 рік відзначився стрімким ростом на 40% інвестицій в основний капітал.

Що стосується саме іноземних інвестицій в основний капітал, то за аналізований період склалася неоднозначна ситуація. На основі наведених даних в таблиці не можливо цей процес поділити на етапи або стадії, оскільки кожен рік відбувалися просто непередбачувані зміни. Так у 2005, 2007, 2008, 2011 роках іноземні інвестори збільшували потоки своїх грошових вкладів. А в 2006, 2009, 2010 роках ці обсяги зменшувалися. При цьому 2004 та 2006 роки характеризувалися тим, що загальні інвестиції в основний капітал збільшувалися, а ось іноземні зменшувалися. Дану ситуацію можна пояснити дією або зовнішніх об'єктивних факторів, або суб'єктивних.

Що стосується частки іноземних вкладів в основний капітал в їх загальному обсязі в Україні, то вона в середньому за аналізований період

складала 3,8%. При цьому максимум в 5,5% був у 2003 році, а мінімум складав 2,3 % у 2010 році.

Для того, щоб залучити грошові засоби вітчизняних інвесторів, необхідно скористатися сильними сторонами країни як об'єкту інвестування, а також зменшити вплив негативних факторів. Для цього автором була запропонована класифікація сильних і слабких сторін України та можливостей і загроз для інвесторів, яка наведена в таблиці.

Таблиця 9

Фактори впливу на обсяги інвестицій в Україні

Сильні сторони:	Можливості:
<ul style="list-style-type: none"> 1) трудові ресурси та сировинні ресурси; 2) широка промислова база; 3) територіальне положення України як сполучної ланки між Заходом та СНД; 4) значний науковий потенціал; 5) поліпшення економічних рейтингів України; 6) вступ до СОТ та орієнтація на якість продукції та підвищення конкурентоспроможності. 	<ul style="list-style-type: none"> 1) світова економічна інтеграція; 2) формування прозорого ринку землі; 3) проведення ефективних приватизаційних програм; 4) проведення державно-адміністративної реформи; 5) великий рівень зношеності основних фондів вимагає значних обсягів інвестицій
Слабкі сторони:	Загрози:
<ul style="list-style-type: none"> 1) недосконалість та протиріччя законодавчої бази та недосконале корпоративне управління та захист прав акціонерів; 2) незріле конкурентне середовище; 3) відсутність прозорості в банківській системі; 4) недостатній розвиток небанківських фінансових установ; 5) не розроблений чіткий і сталий механізм спрощеного порядку процедур митного оформлення по відношенню до об'єктів зовнішньоекономічної діяльності; 6) відсутність чітких правил, згідно з якими інвестор може безперешкодно репатріювати доходи від інвестицій та здійснити відчуження об'єкта інвестування як в Україні, так і за її межами; 7) недостатній рівень гармонізації національних стандартів з європейськими та міжнародними; значні екологічні проблеми. 	<ul style="list-style-type: none"> 1) нестійкий політичний стан у країні; 2) відсутність макроекономічної рівноваги; 3) невирішені проблеми в системі набуття права власності на нерухоме майно; 4) непередбачувана податкова політика; 5) слабка судова система; 6) недоліки порядку реєстрації об'єктів прав інтелектуальної власності; 7) не розроблений порядок відшкодування боргу іноземному інвестору; 8) складна процедура придбання цінних паперів або акцій у нерезидентів; 9) проблеми при захисті прав кредиторів дочірнього підприємства від неправомірних дій посадових осіб контролюючого підприємства.

Недосконалість законодавчої бази, протиріччя податкової системи, а ще більше нестабільна політична ситуація відлякують інвесторів від вкладання коштів саме в українську економіку. Також необхідно забезпечити інвесторові оптимальні умови не лише для вкладення коштів, але й для отримання прибутку. Якщо на все це звернути особливу увагу, то

інвестиційна привабливість України різко підвищиться, що відіб'ється на збільшенні обсягів вітчизняних інвестицій.

Далі звернемо увагу на заощадження як можливе джерело інвестицій. В сучасних економічних працях при визначенні заощадження більше керуються системою національних рахунків, згідно якої: «Заощадження представляють собою ту частину наявного доходу, яка не витрачена на товари та послуги для кінцевого споживання». При цьому акцент робиться саме на трансформації заощадження в інвестиції.

Добровольська І.О. дає наступне визначення сутності заощадження: «це відображення системи відносин, що виникають з приводу отримання доходу населенням та відокремлення його частки з метою збереження за різними формами накопичення (грошовою, натурально-речовою, фінансових активів) для покриття виникаючих потреб у майбутньому та можливого використання як інвестиційного ресурсу».

На основі офіційних статистичних даних проаналізуємо динаміку валового заощадження України.

Таблиця 10

Динаміка валового заощадження домогосподарств в Україні

Рік	Валове заощадження, млн. грн.	Темп приросту валового заощадження, %	Чисте заощадження млн. грн.	Темп приросту чистого заощадження, %	Частка заощаджень у валовому заощадженні, %
2003	74330	-	16277	-	21,9
2004	109808	48	31643	94	28,8
2005	113362	3	45651	44	40,3
2006	126980	12	44203	-3	34,8
2007	177217	40	47779	8	27,0
2008	197473	11	52011	9	26,3
2009	151746	-23	80377	55	53,0
2010	197649	30	161867	101	81,9
2011	208406	5	113925	-30	54,7

Валове заощадження на протязі аналізованого періоду характеризувалося позитивною динамікою. При цьому саме 2009 рік був переломним в даному процесі, оскільки для покриття боргів кризового 2008 року використовувалися заощадження майбутніх періодів.

Звернемо увагу на чисті заощадження домогосподарств, частка яких складала мінімум 21,9% у 2003 році та максимум майже 82% у 2010 році від загальних заощаджень. Динаміка даного процесу дещо неоднозначна, що являється причиною дії як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів, які впливають на бажання домогосподарств не використовувати частину своїх доходів на поточне споживання, а зберігати кошти з подальшою їх трансформацією в інвестиції.

На основі статистичних даних проведемо паралель між обсягами іноземних інвестицій в основний капітал та чистими заощадженнями українських домогосподарств.

Таблиця 11

Динаміка іноземних інвестицій в основний капітал і чистих заощаджень домогосподарств

Рік	Іноземні інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Чисте заощадження домогосподарств, млн. грн.
2003	2807	16277
2004	2695	31643
2005	4688	45651
2006	4583	44203
2007	6660	47779
2008	7591	52011
2009	6859	80377
2010	3429	161867
2011	6544	113925

Для більшої наглядності вказаного процесу побудуємо графік.

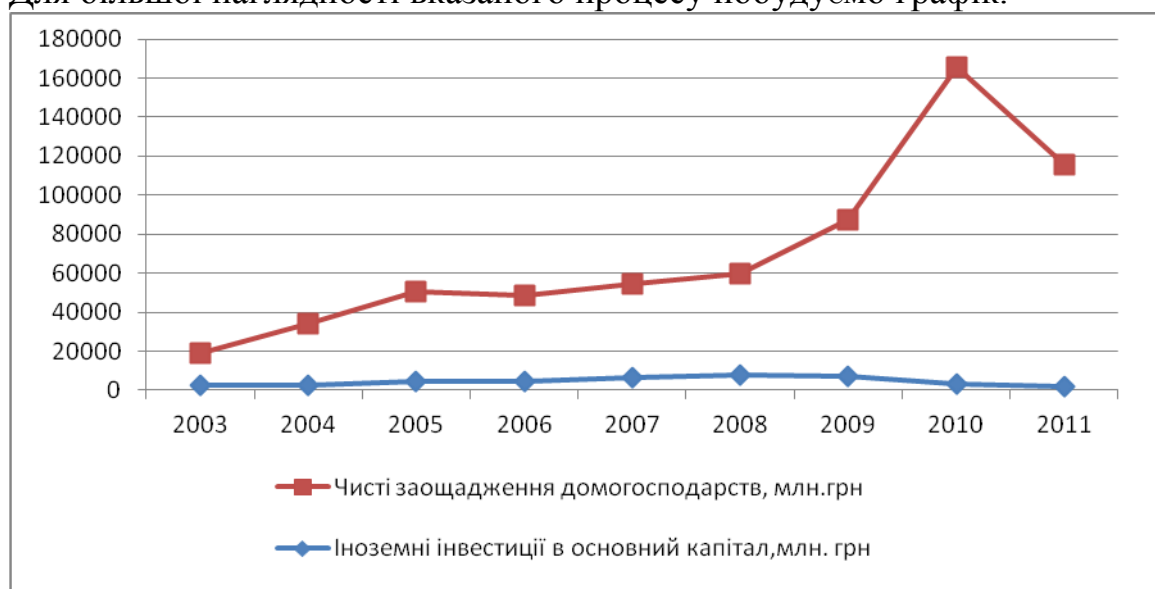

Рис. 4. Динаміка чистих заощаджень домогосподарств та іноземних інвестицій в основний капітал

Економіка – це конкретна форма існування суспільного виробництва, яка представляє собою багаторівневу систему. Багато елементів різного функціонального призначення об'єднані в єдине ціле загальною для всіх ціллю виробництва необхідних для існування і розвитку людського суспільства матеріальних і духовних благ і послуг.

Об'єктивно необхідною умовою нормального функціонування економічної системи є відповідність між її елементами. Саме такі стійкі, кількісно визначенні співвідношення називають пропорціями.

Проблемами макроекономічної пропорційності та збалансованості займалися багато економістів. Найбільш значимі серед них три моделі:

«Економічна таблиця» Ф.Кене, теорія відтворення К.Маркса, міжгалузевий баланс В.Леонтьєва.

Сьогодні ж питанням пропорційності розвитку економіки займаються такі вчені, як: Милашко О.Г., Підгорний А.З., Шинкарук Л.В. та інші.

Пропорції відтворювального процесу можна класифікувати так:

1. Зовнішньоекономічні пропорції – відображають співвідношення між експортом та імпортом країни, іноземними інвестиціями в країну та з країни, потоками іноземної валюти з та в країну. Ця група пропорцій впливає на рівень і якість життя населення країни.

2. Структурні пропорції – співвідношення між окремими елементами та економіки, які забезпечують її участь у територіальному розділі праці та розвитку господарського комплексу. До них належать співвідношення між добувною і переробною галузями, потребою у транспортному обслуговуванні та розвитком різних видів транспорту, між джерелами доходів населення і напрямками його використання тощо.

3. Соціально-економічні пропорції відображають внутрішньорегіональні проблеми, вирішенням яких повинні займатися відповідні органи. До соціально-економічних пропорцій можна віднести співвідношення між чисельністю населення і масштабами розвитку невиробничої сфери та її структурою; між структурою економіки та рівнем розвитку соціальної сфери.

4. Економіко-демографічні пропорції відображають взаємозв'язки демографічних і економічних процесів економічного відтворення. Такими є співвідношення між приростом і вибуттям трудових ресурсів; між трудовими ресурсами та наявністю робочих місць; міським і сільським населенням.

5. Економіко-екологічні пропорції характеризують співвідношення між ємністю природного потенціалу та рівнем соціально-економічного розвитку країни.

6. Фінансово-економічні пропорції пов'язані з кругообігом матеріальних і фінансово-грошових ресурсів. Це співвідношення між внутрішніми та зовнішніми фінансовими джерелами між соціально-економічним навантаженням і фінансовими можливостями суб'єктів господарювання; між статтями доходів і витрат бюджетів областей тощо.

7. Макроекономічні пропорції – це кількісна характеристика функціонування національної економіки.

Залежно від характеру елементів і змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються в пропорціях, на макроекономічному рівні розрізняють такі основні види структурних співвідношень:

1. Галузеві пропорції, які ділять на: міжгалузеві – характеризують частку окремих галузей у загальному обсязі виробництва та структуру галузевого розподілу виробничих і фінансових ресурсів; внутрішньогалузеві – це пропорції, які виражають співвідношення між взаємозв'язаними виробництвами всередині однієї галузі.

2. Територіальні – це кількісні співвідношення між підрозділами, сферами, галузями в рамках у рамках адміністративно-територіальних одиниць.

3. Відтворювальні пропорції. Вони мають вирішальне значення, тому що характеризують співвідношення між: виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, фондом заміщення і величиною знов створеної вартості (чистої продукції) за рік, нагромадженням і споживанням.

По методу визначення макроекономічні пропорції можна класифікувати наступним чином:

1. Натурально-речові пропорції характеризують співвідношення між виробництвом і споживанням окремих видів продукції.

2. Вартісні пропорції характеризують співвідношення між окремими елементами вартості створеного національного продукту – це грошової виручки та доходів у сферах виробництва та послуг тощо.

3. Трудові пропорції показують співвідношення трудових ресурсів між сферами діяльності, містом і селом, окремими галузями та регіонами.

При цьому основними, визначаючими являються пропорції між фондами споживання та заощадження у національному доході. Від даної пропорції залежать темпи розширеного виробництва, хід соціальних і виробничих проблем тощо.

На основі статистичних даних розрахуємо співвідношення між валовими заощадженнями та споживанням. За базу розрахунку взято валовий наявний дохід, оскільки «... саме валовий національний наявний дохід є реальним доходом, який використовується для кінцевого споживання та заощадження нації... Заощадження виступають потенційним джерелом інвестицій та визначають темпи економічного зростання, розвиток науково-технічного прогресу, добробут населення».

2008 р. ознаменувався стрімким збільшенням частки кінцевих споживчих витрат у валовому наявному доході, яка склала більше 79%. Саме з 2008 року чітко починає простежуватися тенденція до збільшення споживання, при цьому обсяг валового наявного доходу також зменшується. Так до 2008 року валовий наявний дохід України характеризувався постійним збільшенням, а в 2009 році порівняно з 2008 знизився на 3,3%.

Це пов'язано, скоріше всього, зі світовою економічною кризою, яка не могла оминати Україну як безпосереднього учасника світових подій. Проте вже наступного 2010 року наявний дохід України збільшився на 20,3 % порівняно з 2009 роком, або на 16,3 % порівняно з 2008 роком. Можемо сподіватися, що намічена тенденція збільшення обсягів валового наявного доходу в Україні збережеться й надалі. В 2009 р. частка кінцевих споживчих витрат продовжує збільшуватися (складає майже 84%). Це пов'язано, скоріше всього, не з ростом обсягів споживання, а зі стрімким збільшенням цін у кризовий період. Споживання в 2010 р. зменшилося на 1 в. п. та склало 82% валового наявного доходу. Проаналізувавши отримані

результати, можна зробити висновок, що українці «проїли» за розглянутий період у середньому 76% валового наявного доходу.

Пошук оптимальних пропорцій дуже актуальний для побудови нових економічних програм розвитку країни. Можливо, потрібно звернутися до міжнародних розрахунків та співставлень.

1.2. Статистичне визначення інвестиційної привабливості регіонів України

Усі сфери суспільного життя України охопила довготривала криза, яка погіршала економічний потенціал країни. Означене призвело до зарахування України світовою спільнотою до слаборозвинених країн, де виробництво потребує високого рівня матеріальних, трудових та енергетичних затрат. З метою покращення стану, в якому існує країна, потрібні значні інвестиції, як зовнішні, так й внутрішні. Завдяки припливу додаткового капіталу на будь-якому рівні економіки можна забезпечити економічне зростання шляхом впровадження новітніх технологій, оновлення економічної бази, відтворити оптимальні структурні пропорції в економіці країни та її регіонів і як наслідок забезпечити повноцінне функціонування господарчих суб'єктів, підвисити конкурентоспроможність національного виробництва. У зв'язку з цим однією з важливіших проблем є створення політико-економічних умов для впровадження інвестиційних проектів та адекватне статистичне оцінювання інвестиційних об'єктів.

Відмітимо, що залучення інвестицій в українські підприємства в першу чергу пов'язане з визначенням інвестиційної привабливості об'єкта інвестування. Саме тому важним кроком під час прийняття інвестиційного рішення є кількісна оцінка інвестиційної привабливості потенційного об'єкта інвестування, яка полягає в застосуванні інструментарію багатовимірних статистичних методів.

Багатовимірні статистичні методи достатньо відомі та математично обґрунтовані. Це стосується перш за все розрахункового інструментарію. В той же час впровадження означених методів для комплексного оцінювання інвестиційної привабливості регіонів потребує вирішення окремих методологічних та практичних питань. Тому розробка та проведення практичних досліджень буде сприятиме вдосконаленню комплексної оцінки інвестиційної привабливості регіонів, надасть змогу отримати інтегральний показник інвестиційної привабливості без значних втрат вихідної інформації.

Проблемам оцінювання інвестиційної привабливості приділяли увагу багато вчених–економістів. Висвітлення теоретичних аспектів, визначення змісту та особливостей оцінки інвестиційної привабливості є характерним для досліджень С. В. Степаненко, О. Савлук, С. О. Іщук, Т. В. Уманець та інших вчених. Питанням статистичної методології багатовимірних статистичних методів, насамперед, методам канонічної кореляції,

приділяли увагу як іноземні, так і вітчизняні вчені, такі як, Дж. Джонсон, О. Г. Янковий, П. О. Іващенко та інші вчені.

У сучасній економічній літературі існує багато точок зору на визначення інвестиційної привабливості. Розглядають інвестиційну привабливість підприємства, галузі, території. На наш погляд, всебічно охоплює та розкриває суть цього поняття таке визначення. Інвестиційна привабливість країни (чи її регіонів) — це сукупність політичних, соціальних, інституціональних, екологічних та економічних умов функціонування регіону, що забезпечують стабільність інвестиційної діяльності вітчизняних і зарубіжних інвесторів.

Потрібно відмітити, що на теперішній час оцінка інвестиційної привабливості України та її регіонів проводиться Європейською Бізнес Асоціацією за допомогою індексу інвестиційної привабливості і ґрунтується на регулярному моніторингу бізнес-клімату першими особами компаній-членів Асоціації. Індекс інвестиційної привабливості розраховується як середнє арифметичне оцінок п'яти аспектів інвестиційного клімату. Він враховує оцінку роботи органів влади, відкритості суспільства, підготовки і проведення реформ, антикорупційних дій влади, а також включає оцінку судової системи, процесів у податковій і митній сферах, земельних відносин й валютного регулювання. Респонденти відповідають на питання, обираючи одну із запропонованих відповідей. Після чого відповіді аналізуються, використовуючи п'ятибальну систему. Респондентами виступають керівники компаній-членів Асоціації, які представляють найбільших іноземних та вітчизняних інвесторів. Таке опитування компаній-членів Асоціації відбувається щоквартально, що надає можливість відстежити Індекс в динаміці.

На нашу думку такий підхід до визначення інвестиційної привабливості України та її регіонів має значний суб'єктивний характер і ризик помилкового вибору об'єкта залишається великим.

Зауважимо, що Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України розроблено інвестиційні паспорти регіонів України. У документах підсумовано вичерпну інформацію про інвестиційні можливості областей, їх економічні, культурні, громадські потенціали. Експерти вважають, що таким чином в руках інвесторів буде найактуальніша і професійно викладена інформація, яка відповідає на всі питання зацікавленого у роботі в регіоні підприємця. Водночас, запропонована методика оцінки інвестиційної привабливості регіонів є дуже докладною, містить ряд чинників, які дублюють один одного, та зрештою призводить до суб'єктивного рішення. Тобто різні інвестори на основі одного й того ж кола показників можуть прийти до різних висновків щодо об'єктів інвестування. Тому аналіз інвестиційних паспортів регіонів слід розглядати як важливий, але не кінцевий крок прийняття рішення.

Кількісне визначення інвестиційної привабливості залишається складною проблемою як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Зокрема, не сформовано єдиного підходу, єдиної методики отримання

інтегрального показника інвестиційної привабливості регіонів України, а різні вчені пропонують різні підходи до її оцінювання, багато яких, на нашу думку, є різними напрямками, характеристиками одного й того ж процесу. Тому для визначення та оцінювання інвестиційної привабливості регіонів потрібен комплексний підхід.

Вищезначене дозволило обрати напрямок статистичного дослідження, метою якого є комплексне оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України за допомогою багатовимірних статистичних методів, визначення лідерів та аутсайдерів. Джерелом інформації виступили офіційні статистичні дані про соціально-економічний розвиток України.

Інвестиційна привабливість регіонів України є складною економічною категорією, яка охоплює усі сторони життєдіяльності суспільства, характеризує спроможність регіонів формувати інвестиційний клімат та залучати кошти.

За даними Державної служби статистики України, за підсумками дев'яти місяців 2013 р. найпривабливішими для інвесторів стали м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Харківська та Київська області. У них вклали 27 млрд. дол. США, 8,9 млрд. дол. США, 3,3 млрд. дол. США, 2,2 млрд. дол. США і 1,8 млрд. дол. США відповідно за весь період інвестування. Всього за 2013 р. в економіку України було вкладено 2,9 млрд. дол. США чистих прямих іноземних інвестицій, удвічі менше від показника 2012 р.

Проаналізуємо обсяги іноземних інвестицій та їх джерела (табл. 1, у якій наведено основні країни – інвестори). Як видно з таблиці, на кінець 2013 року основними інвесторами України залишаються Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Велика Британія, Британські Віргінські острови, Франція, Швейцарія, Італія. На ці країни припадає майже 83% від загального обсягу прямих інвестицій.

Таблиця 1

Обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну (на кінець 2013 р.)

Країна – інвестор	Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. дол. США	У % до загального обсягу прямих іноземних інвестицій
1. Кіпр	19,036	32,7
2. Німеччина	6,292	10,8
3. Нідерланди	5,562	9,6
4. Російська федерація	4,287	7,4
5. Австрія	3,258	5,6
6. Велика Британія	2,714	4,7
7. Британські Віргінські острови	2,494	4,3
8. Франція	1,826	3,1
9. Швейцарія	1,325	2,3
10. Італія	1,268	2,2
11. Інші країни	10,096	17,3
Усього	52,179	100,0

Відмітимо, що значний відсоток (32,7%) інвестицій Кіпру від загального обсягу прямих інвестицій має подвійний смисл, тобто будучи країною з офшорною зоною, інвестиції Кіпру містять в собі також інвестиції українського бізнесу, що були виведені з під податкового пресу і мали працювати на економічний розвиток Держави.

З точок зору географічного розміщення та соціально-економічного розвитку Україна є досить неоднорідною країною і тому її регіони мають різноманітний потенціал та умови залучення коштів інвесторів. Тому в основу розподілу регіонів України покладено територіальний розподіл продуктивних сил. З цього приводу розрізняють дев'ять економічних регіонів, які охоплюють різні українські області: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області), Північно-західний (Волинська, Рівненська області), Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області), Столичний (Київська, Чернігівська, Житомирська області), Центральний (Кіровоградська, Черкаська області), Північно-східний (Полтавська, Сумська, Харківська області), Причорноморський (Миколаївська, Одеська, Херсонська області та Автономна республіка Крим), Придніпровський (Дніпропетровська та Запорізька області), Донецький (Донецька та Луганська області). Охарактеризуємо розподіл регіонів України за основними соціально-економічними показниками (рис. 1).

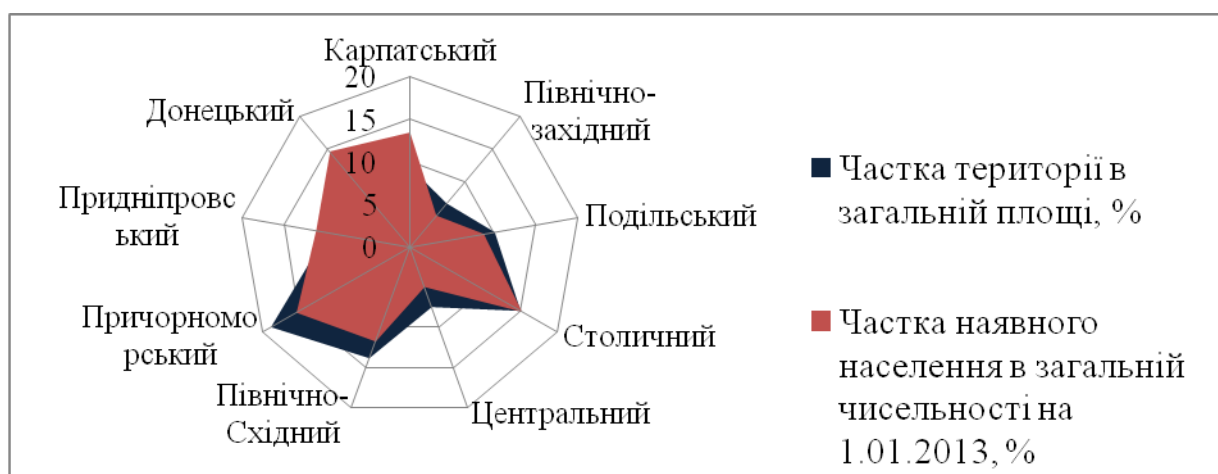

Рис. 1 – Розподіл регіонів України за частками територій та чисельності населення

Отже, за станом на 1.01.2013 р. найбільшу частку у загальній площі України займає Причорноморський регіон (18,8 %). Також на його долю припадає найбільша частка наявного населення в загальній чисельності країни (15,4 %). Другу сходинку за означеними показниками посідає Столичний регіон – 15,0 % від загальної площі України та 15,2 % наявного населення в загальній чисельності країни. В той же час мінімальні частки належать Північно-західному регіону: в загальній площі його частка склала 6,7 %, а частка населення в загальній чисельності – 4,8 %.

На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт. Щоб охарактеризувати економічні процеси та порівняти міцність регіонів доцільно використовувати відносні показники інтенсивності, а саме валовий регіональний продукт на душу населення.

Так, в 2011 році валовий регіональний продукт на одну особу у Столичному регіоні склав 37672,50 грн., у Придніпровському регіоні – 34817,50 грн., у Донецькому регіоні – 30756,50 грн., що перевищує середньозважене значення валового регіонального продукту на душу населення по Україні (28488,00 грн.). Замикає ряд розподілу за валовим регіональним продуктом на одну особу Подільський регіон – 16694,30 грн., що представлено на рис. 2.

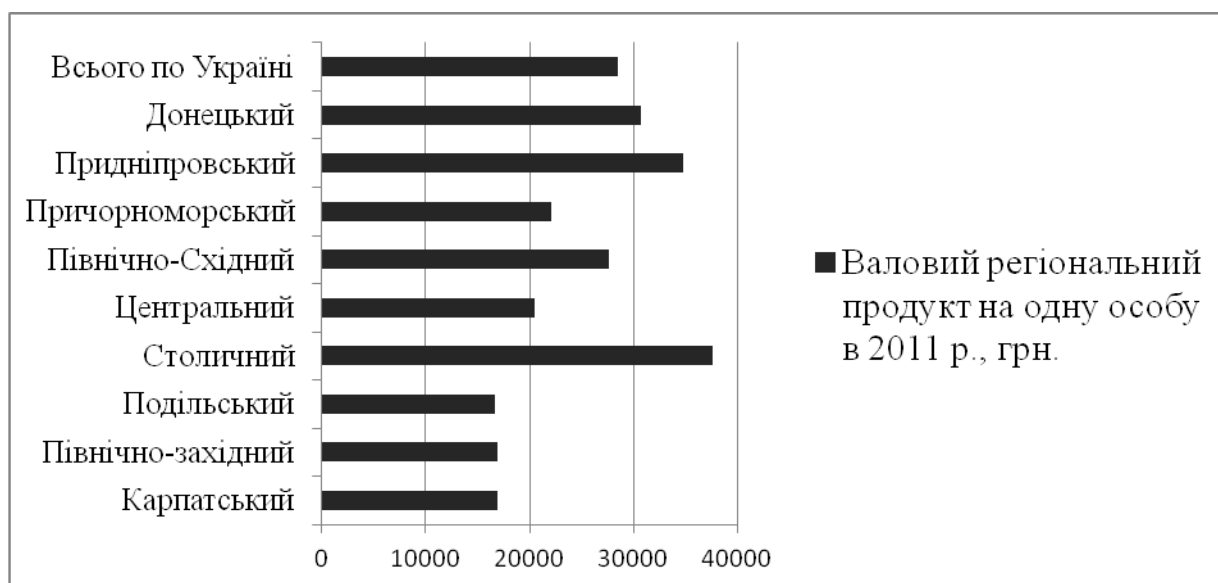

Рис. 2. Розподіл регіонів України за розміром валового регіонального продукту на одну особу

Іншою є картина інвестиційних процесів, які відбувалися в регіонах України (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники інвестування регіонів України

Економічний регіон	Частка капітальних інвестицій в загальних інвестиціях в 2012 р., %	Прямі іноземні інвестиції на одну особу на 1.01.2013 р., грн.	Темп приросту прямих іноземних інвестицій на одну особу в 2012 р., %
1. Карпатський	7,3	377,8	11,8
2. Північно-західний	2,1	302,8	15,4
3. Подільський	4,3	123,3	9,5
4. Столичний	35,9	2761,3	6,3
5. Центральні-український	2,8	400,5	170,6
6. Північно-Східний	9,5	588,7	-2,9
7. Причорноморський	14,4	459,5	22,7
8. Придніпровський	10,1	1581,1	4,8
9. Донецький	13,6	526,2	12,3
Всього по Україні	100,0	1199,3	8,5

Столичний регіон за обсягом прямих іноземних інвестицій на одну особу на 1.01.2013 р. був безумовним лідером й перевищував середнє значення показника по Україні на 1562 грн. або в 2,3 рази. При цьому відносна швидкість зростання прямих іноземних інвестицій протягом 2012 року була однією з невисоких (6,3 %). Найбільші темпи інвестування спостерігалися у Центрально-Українському регіоні. Протягом 2012 року обсяг прямих іноземних інвестицій на душу населення у регіоні зріс майже на 171 %. Але незважаючи на такі високі темпи, вони залишаються недостатніми (близько 400 грн. на душу населення та малої частки капітальних інвестицій в загальному обсязі – 9,5%).

Таким чином, значний територіальний розподіл природних, економічних та соціальних умов визначив суттєві відмінності у інвестиційних процесах, які відбувалися в економічних регіонах України.

Для отримання комплексної оцінки інвестиційної привабливості регіонів України без значної втрати окремих характеристик, які на практиці виявляються прихованими, або трудно вимірюваними, доцільно використати багатовимірні статистичні методи й перш за все в якості початкової бази розрахунків – метод канонічних кореляцій.

Канонічна кореляція – це кореляція між лінійними комбінаціями групи результативних показників ($Y_1, Y_2, \dots, Y_S$) та групи факторних ($X_1, X_2, \dots, X_m$) показників, які тісно пов'язані між собою та характеризують різні сторони одного й того ж процесу.

Подібно тому, як множинний кореляційно-регресійний аналіз уявляє собою розподіл парного аналізу на випадок $m > 1$, канонічний аналіз – це використання парного аналізу у ситуації, коли одночасно $m > 1$ й $S > 1$. Таким чином, канонічна кореляція представляє парну кореляційну залежність між лінійними комбінаціями результативних і факторних ознак інвестиційної привабливості і потребує під час вивчення використовувати математичний апарат багатовимірного статистичного аналізу.

Аналіз наявних науково-практичних методик щодо оцінювання інвестиційної привабливості регіонів дозволив визначити головні фактори та коло економіко-статистичних показників, що їх характеризують. Під час дослідження були опрацьовані статистичні дані, за результатами яких створено матрицю вихідних даних, щодо оцінки інвестиційної привабливості регіонів України. Матриця складається з п'яти результативних показників інвестиційної привабливості ($Y_1, Y_2, \dots, Y_S$; $S=5$) та 20 факторів, які на неї впливають ($X_1, X_2, \dots, X_m$; $m=20$). Розглянемо її докладніше:

1. Результативний показник:

Y_1 – Загальноекономічний розвиток регіону.

Факторні показники:

X_1 – обсяг валового регіонального продукту на душу населення;

X_2 – частка регіону у валовій доданій вартості країни;

X_3 – обсяг виробленої промислової продукції на душу населення;

X_4 – обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення;

X_5 – кількість зайнятих економічною діяльністю;

X_6 – обсяг капітальних інвестицій на душу населення.

2. Результативний показник:

Y_2 – Розвиток ринкових відносин та комерційної інфраструктури регіону.

Факторні показники:

X_7 – частка компаній недержавних форм власності у загальній кількості виробничих підприємств регіону;

X_8 – кількість спільних компаній і фірм із зарубіжними партнерами;

X_9 – кількість банківських установ на території регіону;

X_{10} – кількість страхових компаній на території регіону;

X_{11} – кількість товарних бірж на території регіону.

3. Результативний показник:

Y_3 – Розвиток інвестиційної інфраструктури регіону.

Факторні показники:

X_{12} – виробництво енергетичних ресурсів на душу населення;

X_{13} – кількість залізничних шляхів сполучення у розрахунку на 100 км² території;

X_{14} – щільність автомобільних шляхів з твердим покриттям на 100 км² території.

4. Результативний показник:

Y_4 – Демографічна характеристика регіону.

Факторні показники:

X_{15} – кількість населення;

X_{16} – загальні коефіцієнти приросту (скорочення) населення;

X_{17} – співвідношення міських і сільських жителів в регіоні.

5. Результативний показник:

Y_5 – Рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків.

Факторні показники:

X_{18} – рівень економічної злочинності в розрахунку на 100 тис. жителів;

X_{19} – частка підприємств зі шкідливими викидами, що перевищують гранично допустимі норми в загальній кількості промислових підприємств;

X_{20} – частка незавершених будівельних об'єктів у загальній кількості розпочатих будівельних об'єктів за останні 3 роки.

Зауважимо, що наведені показники максимально відображують інвестиційну привабливість регіону та відповідають принципам достатності (тобто всебічно характеризують регіони), припустимої мультиколінеарності (тобто небажане дублювання показників), достовірності вихідної інформації (тобто використання статистичних даних).

Визначити означені лінійні комбінації показників інвестиційної привабливості регіонів, тобто канонічні змінні, можна так (за умови, що

$S \leq m$; у нашому дослідженні ця вимога повністю виконується, оскільки $5 < 20$):

$$\begin{aligned}\tilde{Y} &= a_1 Y_1 + a_2 Y_2 + \dots a_s Y_s \\ \tilde{X} &= b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots b_m X_m,\end{aligned}\quad (1)$$

де: $\tilde{Y}, \tilde{X}$ – канонічні змінні;

α_j, β_k – коефіцієнти канонічних змінних.

Головною метою канонічного аналізу інвестиційної привабливості регіонів України є розрахунок невідомих коефіцієнтів $\alpha_j (j = \overline{1, s})$ та $\beta_k (k = \overline{1, m})$ таким чином, щоб коефіцієнти парної кореляції між канонічними змінними були максимальними. Ця вимога математично записується формулою:

$$r_j = \frac{s_{\tilde{Y}\tilde{X}}}{\sqrt{s_{\tilde{Y}}^2 s_{\tilde{X}}^2}} \text{ ® max}, \quad (2)$$

де $\sigma_{\tilde{Y}\tilde{X}}$ – середнє квадратичне відхилення між канонічними змінними $\tilde{Y}, \tilde{X}$;

$\sigma_{\tilde{Y}}^2$ – дисперсія канонічної змінної $\tilde{Y}$;

$\sigma_{\tilde{X}}^2$ – дисперсія канонічної змінної $\tilde{X}$.

Найбільше значення коефіцієнта кореляції r_j називають першим канонічним коефіцієнтом кореляції, а відповідні йому значення α_j і β_k надають перші канонічні змінні $\tilde{Y}_1$ та $\tilde{X}_1$. Усього можна отримати S пар канонічних змінних: $\tilde{Y}_1 \tilde{X}_1; \tilde{Y}_2 \tilde{X}_2; \dots; \tilde{Y}_s \tilde{X}_s$. Канонічні коефіцієнти кореляції змінюються від нуля до одиниці та їх властивості співпадають з основними властивостями коефіцієнтів множинної кореляції: чим вище їх значення, тим тісніше пов'язані групи між результативними та факторними ознаками.

Канонічні кореляції визначаються таким чином, щоб відповідні до них канонічні змінні мали такі властивості: 1) стандартизованість, тобто середні значення змінних дорівнюють нулю, а дисперсії одиниці; 2) ортогональність, тобто кожна з множин $Y_1, Y_2, \dots, Y_s$ та $X_1, X_2, \dots, X_m$ лінійно незалежна; 3) ранжированість, тобто канонічні змінні упорядковані в міру спадання відповідних канонічних коефіцієнтів кореляції; 4) компактність, тобто число використаних під час аналізу пар канонічних змінних значно менше числа результативних показників S .

Очевидно, що найбільше практичне значення мають перші канонічні кореляції, яким відповідає максимальний канонічний коефіцієнт кореляції.

У статистичному дослідженні інвестиційної привабливості метод канонічних кореляцій реалізовано для п'яти залежних змінних ($S=5$) та факторних показників, які їх характеризують ($m=20$), за 2012 р. по кожному економічному регіону України. Таким чином сформована матриця вихідних даних щодо інвестиційної привабливості регіонів,

розміром 9x25. Усі розрахунки виконувались за допомогою спеціальних комп'ютерних програм. Результати наведено у таблиці 3.

Отримані канонічні змінні $\bar{Z}_Y$ інтерпретуються як інтегральна інвестиційна привабливість регіону, яка складається з обсягу валового регіонального продукту на душу населення (Y_1), виробництва енергетичних ресурсів на душу населення регіону (Y_3), кількості населення (Y_4).

Отже, вирішальну роль у формуванні інвестиційної привабливості регіонів серед вихідних даних грає загальноекономічний розвиток регіону. Провідними в інвестиційній привабливості серед регіонів України у 2012 році були Столичний (1,995), Центрально-український (1,928), Донецький (1,780), Причорноморський (1,780) та Придніпровський регіони (1,058). Вони відрізняються більш високими значеннями канонічної змінної. Остання поєднує в собі такі фактори, як територіальний розподіл, валовий регіональний продукт на одну особу, демографічний фактор розвитку, рівень розвитку інвестиційних процесів тощо.

Таблиця 3

Стандартизовані значення результативних факторів та канонічних змінних інвестиційної привабливості регіонів України у 2012 р.

Економічний регіон	Z_{Y_1}	Z_{Y_3}	Z_{Y_4}	$\bar{Z}_Y$	Ранг регіону за значенням $\bar{Z}_Y$
1. Карпатський	0,017	0,025	-0,680	0,411	6
2. Північно-західний	0,250	-0,560	0,421	0,236	8
3. Подільський	0,038	0,357	0,050	0,347	7
4. Столичний	1,710	0,569	0,989	1,995	1
5. Центрально-український	1,008	0,858	1,021	1,928	2
6. Північно-Східний	0,569	0,159	-0,360	0,154	9
7. Причорноморський	1,215	0,852	0,564	1,705	4
8. Придніпровський	1,320	0,251	1,020	1,058	5
9. Донецький	1,088	1,014	0,760	1,780	3

Таким чином, у ході дослідження було реалізовано процедуру статистичного канонічного аналізу інвестиційної привабливості регіонів України, яка дозволила отримати інтегральний показник інвестиційної привабливості, виявити роль кожного економічного показника у його формуванні та ранжувати регіони за його значенням.

Розглянутий статистичний підхід до визначення інвестиційної привабливості може стати надійною базою для потенційних інвесторів у виборі напрямків та об'єктів інвестування.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ

2.1. Статистична оцінка впливу факторів на рівень бідності

Політична та економічна кризи, що супроводжуються безробіттям, низькими стандартами оплати праці та недосконалостями соціальної політики, призвели до значного погіршення рівня життя значної частини населення України, поляризації рівня доходів, соціальної диференціації та соціального розшарування. Особливо гостро економічні негаразди вплинули на сім'ї з дітьми, багатодітні сім'ї, пенсіонерів, населення, яке проживає в сільській місцевості, та сім'ї, що складаються з непрацездатних осіб. Поряд із цим нагальною залишається проблема доступу до базових можливостей існування: продуктивної зайнятості, освіти, медичного обслуговування, нормальних житлових умов. Все це сприяло розповсюдженню такого явища, як бідність.

Бідність є однією з найгостріших соціально-економічних проблем сучасної України. І хоча бідність з'явилась не сьогодні та є не тільки наслідком криз та прорахунків у проведенні реформ, нині вона перетворилася й на проблему майбутнього. І тому дослідження проблем бідності в Україні набуває дедалі більшого значення з погляду виявлення соціально-вразливих верств населення, визначення її базових причин і створення ефективної діючої соціальної політики зі зниження її масштабів.

У науковій літературі останнім часом приділяється значна увага проблемам бідності та зниженню життєвого рівня населення країни. Так, у роботах досліджено проблеми надмірної диференціації в доходах населення, поширення бідності та зниження життєвого рівня населення в перехідний період в Україні, розглянуті методологічні підходи до оцінки рівня бідності та проаналізовано основні показники бідності в Україні та запропоновано оптимальні механізми скорочення масштабів бідності та підвищення рівня життя українського населення. Однак, проблемі бідності – як важливої складової погіршення рівня життя населення, особливостям і факторам, які визначають його сучасний рівень приділено недостатньо уваги. При цьому виникає необхідність проведення поглибленого аналізу та представлення розгорнутої картини ситуації з бідністю в регіонах з урахуванням певних територіальних відмінностей притаманних окремим територіям України.

Одним з таких напрямків є необхідність використання математико – статистичних методів вивчення зв'язків, які дають можливість визначити закономірності розвитку явищ, що вивчаються, зрозуміти складний механізм причинно-наслідкових взаємозв'язків і взаємозалежностей між показниками.

Бідність у країні формується під впливом багатьох чинників, які мають різноманітну природу. Серед них важливе значення мають макроекономічні, демографічні та соціальні фактори. Зрозуміло, що бідність – складне явище, яке виступає результатом дії цілого комплексу чинників, які можуть спрацьовувати через певний період часу, а можуть взагалі не проявлятися внаслідок накладання різноспрямованих ефектів. При цьому основною методичною проблемою є необхідність виміру такого багатфакторного впливу.

Метою дослідження є проведення кореляційно – регресійного аналізу та побудова множинної моделі регресії впливу факторів на рівень бідності в Україні.

В теперішній час методи кореляційно – регресійного аналізу отримали широке визнання у всіх галузях наукової та практичної діяльності завдяки можливостям об'єктивної кількісної оцінки впливу різноманітних факторів на рівень результативних ознак. Крім того, з їх допомогою можна моделювати динаміку процесів і отримувати обґрунтовані прогнози на майбутнє.

Одним з головних методологічних підходів до проведення аналітичних досліджень впливу факторів на результативний економічний показник є стохастичний (імовірнісний) підхід. Останній не вимагає наявності жорсткого функціонального зв'язку між досліджуваними явищами, навпаки, він базується на передумові кореляційного залежності між змінними. Це дозволяє включати в середовище моделювання усі фактори, що теоретично впливають на результативну ознаку, та забезпечує повноту й адекватність регресійної моделі.

Тому у роботі пропонується регресійна модель, в якій рівень бідності за відносним критерієм (75% медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення) поставлено в залежність від конкретних чинників. Тобто, згідно із системним підходом, ми виходимо з припущення, що рівень бідності населення зумовлено комплексом чинників суспільного характеру, більшість з яких можна кількісно виміряти. Сучасні методи та способи обробки даних дають змогу вводити досить значну кількість факторів.

Кореляційно–регресійний аналіз полягає у побудові та аналізі економіко-математичної моделі у вигляді рівняння регресії, що виражає залежність досліджуваного процесу від визначальних його чинників:

$$Y_x = f(x_1, x_2, \dots, x_n).$$

Модель є достатньо адекватною реальним соціально - економічним процесам, тому що при її побудові забезпечується наявність:

- великої за обсягом однорідної сукупності;
- стохастично незалежних спостережень $(y, x_1, x_2, \dots, x_n)$;

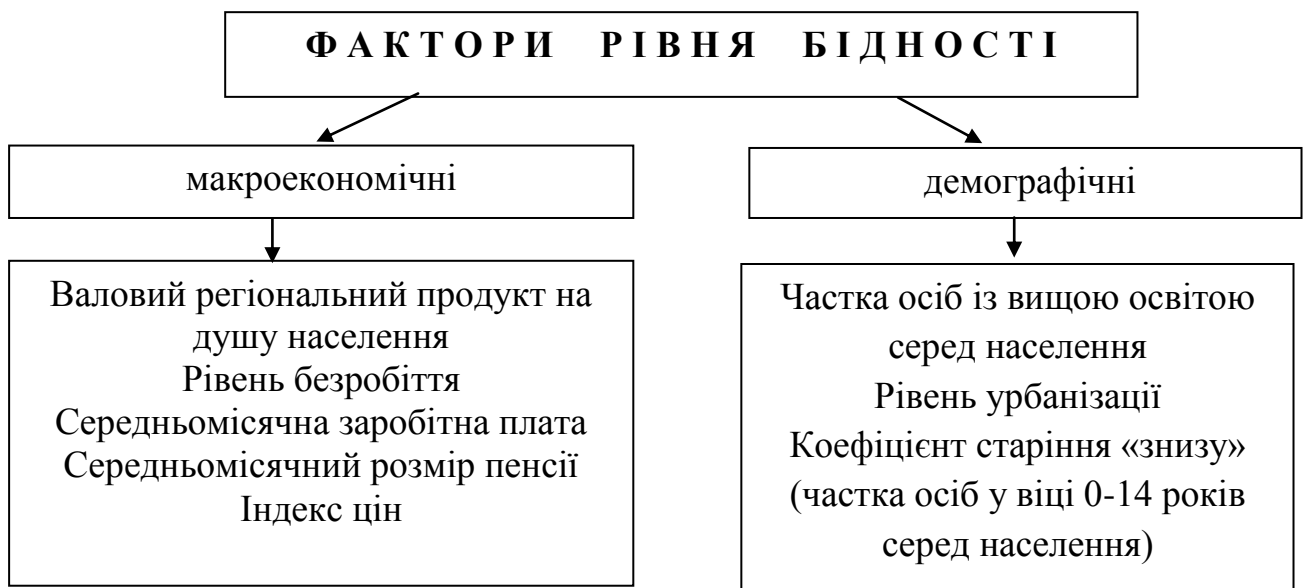
- кількісних лінійно незалежних факторів, які взаємно не дублюють один одного;

- нормального розподілу результативної ознаки (y) з однаковою дисперсією, який відповідає кожному значенню факторної ознаки (x).

Дотримання даних вимог дозволяє побудувати статистичну модель взаємозв'язку соціально - економічних параметрів, яка найкращим чином описує соціально – економічну ситуацію в регіоні.

Як вже відмічалось, на рівень бідності впливає значна кількість чинників різного типу. Тому на стадії апіорного аналізу нами були виділені чинники, які ми відповідно до їх природи об'єднали в дві групи: макроекономічні показники та демографічні. Оскільки основним джерелом інформації для дослідження бідності в Україні є результати обстежень домогосподарств, то при відборі факторів враховувалась наявність статистичної інформації, яка отримана з цього інформаційного джерела.

Для кожної з цих груп були побудовані парні моделі регресії, що дало змогу виявити основні чинники, які й були включені у рівняння множинної регресії, обґрунтування доцільності яких подано нижче.

Не викликає сумніву той факт, що великий вплив на рівень бідності населення країни мають макроекономічні фактори, які характеризують економічне становище кожного регіону України, рівень життя населення, зокрема його платоспроможний попит, становище на ринку праці, соціальний стан населення. Одним із головних проявів структурних та регіональних диспропорцій реалізації ресурсного потенціалу країни є суттєві відмінності в рівнях соціально – економічного розвитку між регіонами, що відображається, насамперед, через показники валового регіонального продукту та валового регіонального продукту на душу населення. Так, у 2013 році співвідношення між максимальним та мінімальним валовим регіональним продуктом на душу населення складало 6,1 рази. Лише у 5 регіонах України, що характеризуються як

лідери валовий регіональний продукт на душу населення не був менший за середній по країні показник.

Що стосується такого соціального фактору, як рівень безробіття, то слід відмітити, що погіршення економічного стану, як в країні, так і в окремих регіонах призвело до значного зниження майже всіх соціальних показників. Безробіття сприяє зниженню матеріального рівня населення, що, в свою чергу, викликає емоційне, стресове перенапруження людини і має істотний вплив на її здоров'я. Тому в модель введено показник - рівень зареєстрованого безробіття.

Одними з головних чинників, на нашу думку, які сприяють зростанню рівня бідності населення останнім часом є скорочення доходів більшості населення та зростання рівня цін. Тому в модель були введені показники середньомісячної заробітної плати та пенсії, та індекс цін.

Що стосується другої групи факторів, то ми вважаємо, що на регіональний рівень бідності безумовно впливають багато демографічних чинників. Відбір найбільш суттєвих факторів, які були введені до моделі відбувався за допомогою коефіцієнта кореляції, тобто оцінювалася тіснота зв'язку між рівнем бідності та відповідною характеристикою, що розглядається в якості фактора.

Як раніше зазначалося, для моделювання ймовірнісних зв'язків між ознаками треба мати у наявності статистичну сукупність спостережень достатньо значного обсягу N . Тому для розширення кількості спостережень нами було використано метод об'єкто – періодів, тобто показники взяті за даними Державної служби статистики по регіонах України за 2012 – 2013 рр. Такий підхід забезпечив наявність $N = 52$ спостережень, які розглядались незалежно.

Результативною ознакою для побудови моделі вибрано межу бідності за відносним критерієм (75% медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення), а факторами:

x_1 – валовий регіональний продукт на душу населення, грн.;
 x_2 – рівень безробіття, %;
 x_3 – середньомісячна заробітна плата, грн.;
 x_4 – середньомісячний розмір пенсії, грн.;
 x_5 – індекс цін;
 x_6 – частка осіб із вищою освітою серед населення, %;
 x_7 – рівень урбанізації, %;
 x_8 – коефіцієнт старіння «знизу» (частка осіб у віці 0-14 років серед усього населення), %.

На першому етапі кореляційно – регресійного аналізу були розраховані основні описові статистики, що характеризують параметри розподілу всіх змінних. Серед них такі важливі показники, як середнє значення, стандартне відхилення, дисперсія, медіана, коефіцієнт варіації та інші. Вони були використані у подальшому процесі дослідження впливу чинників на рівень бідності. Вони були використані у подальшому процесі дослідження впливу чинників на рівень бідності.

Дослідження здійснено за допомогою статистичного пакету Excel, який дозволяє проводити кореляційно – регресійний аналіз як методом примусового включення в модель усіх показників, так і покрокового виключення найменш значущих за показником t – критерію.

У результаті відсіву незначущих змінних було отримане наступне рівняння регресії:

$$y = 2,727x_2 - 0,413x_6 + 1,909x_8.$$

Аналіз побудованої моделі показав, що найближчий вплив на рівень бідності населення в Україні у 2012 – 2013 рр. мали наступні чинники: рівень безробіття (x_2), частка осіб із вищою освітою серед населення (x_6), коефіцієнт старіння «знизу» (x_8). Причому знаки коефіцієнтів регресії повністю відповідають уявленням про напрямок зв'язків між результативним та факторними змінними.

Таблиця

Статистичні параметри моделі рівня бідності населення України за 2012-2013 рр.

Показники	Коефіцієнт парної кореляції	Коефіцієнт регресії	Стандартна похибка коефіцієнта регресії	t – критерій
Рівень безробіття, %	0,347	2,727	1,497	2,182
Питома вага осіб із вищою освітою, %	-0,518	-0,413	0,312	-2,627
Частка осіб у віці 0-14 років у населенні, %	0,470	1,909	0,157	6,108

Статистичний аналіз побудованої множинної регресійної моделі у ході кореляційно – регресійного аналізу здійснюється за допомогою показників: 1) точності; 2) тісноти кореляційного зв'язку; 3) надійності; 4) адекватності.

Коефіцієнт детермінації рівняння дорівнює $R^2 = 0,9351$, тобто 93,51% зміни рівня бідності за відносним критерієм в Україні за аналізований період обумовлено дією факторів, які увійшли до моделі.

Показником тісноти кореляційного зв'язку для регресійної моделі є коефіцієнт множинної кореляції R , який дорівнює 0,967, що свідчить про досить тісний кореляційний зв'язок між рівнем бідності та змінними рівняння.

Оцінка адекватності регресійної моделі здійснювалась по F -критерію Фішера, і оскільки величина $F_{\text{розрах.}} = 235,333$ перевищує табличне значення при $\alpha = 0,05$ ($k_1 = 3$; $k_2 = 52$) $F_{\text{крит.}} = 2,76$, то з достовірністю 95% можна стверджувати, що побудована модель є надійною та статистично значущою (традиційний підхід до застосування F -критерію). Сучасний підхід передбачає порівняння фактичної значущості F -критерію ($p = 1,06775E-58$) з прийнятим рівнем значущості $\alpha = 0,05$. Оскільки $1,6177E-$

$57 < 0,05$, то нульова гіпотеза $H_0: R^2=0$ відхиляється і з достовірністю 95% можна стверджувати, що модель статистично надійна, значуща, суттєва.

Розраховані коефіцієнти парної кореляції між рівнем бідності та обраними факторами свідчать, що найвищий прямий зв'язок у даній моделі має частка осіб у віці 0-14 років серед населення (0,47). Друге місце серед чинників займає рівень безробіття (0,347). Зворотній зв'язок має частка осіб з вищою освітою у населенні (0,512).

Значущість коефіцієнтів регресії перевірялась у ході покрокового кореляційно – регресійного аналізу за методом відсіву незначущих змінних на основі t – критерію Стюдента. На п'ятому кроці було одержано рівняння регресії, усі коефіцієнти якого є статистично надійними, значущими та суттєвими.

Аналіз побудованої множинної регресійної моделі складається з таких основних напрямків:

- характеристика середнього абсолютного впливу чинників на результативну ознаку y за допомогою коефіцієнтів регресії a_2, a_6, a_8 ;
- визначення середнього відносного впливу чинників на результативну ознаку y за допомогою коефіцієнтів еластичності E_2, E_6, E_8 ;
- характеристика середнього впливу чинників на результативну ознаку y з урахуванням ступеня коливання змінних за допомогою відповідних β – коефіцієнтів;
- побудова прогнозів результативної ознаки y на основі отриманого рівняння регресії.

Проведені розрахунки свідчать, що найбільш значущим фактором, який має позитивний вплив на рівень бідності, є рівень безробіття населення, тобто із збільшенням рівня бідності на один відсотковий пункт рівень бідності в країні підвищується в середньому на 2,7 відсоткових пункти. Також позитивно вплинув на рівень бідності коефіцієнт старіння «знизу» – збільшення частки осіб у віці 0-14 років серед населення на один відсотковий пункт веде до зростання рівня бідності на 1,9 відсоткових пункти. Збільшення ж частки осіб з вищою освітою серед населення, навпаки буде сприяти зменшенню рівня бідності в середньому на 0,4 відсоткових пункти.

Отже, за допомогою коефіцієнтів моделі відкривається можливість визначити фактори, які мають найбільший середній абсолютний вплив на величину показника, що досліджується. У даному випадку це макроекономічний фактор, а саме рівень безробіття в країні. Інші фактори, які увійшли до моделі належать до демографічних чинників. Пояснити те, що у модель не увійшли інші макроекономічні показники, які на наш погляд значно впливають на рівень безробіття країни можна тим, що у країнах з перехідною економікою моделювання впливу економічного розвитку на соціальні процеси ускладнюється, оскільки для цього потрібен довгостроковий стабільний розвиток економіки. А також те, що моделювання відбувалося за регіонами України, тому наявність значної

похибки в оцінці як макроекономічних, так і соціальних показників на малих територіях не дало змогу виявити наявні зв'язки.

На основі коефіцієнтів регресії та розрахованих описових статистик нами були визначені коефіцієнти еластичності моделі за формулою:

$$\dot{A} = \dot{a}_j \cdot \overline{X_j} / \overline{Y}$$

де j – номер факторної ознаки, що увійшла у рівняння регресії,

$\overline{X_j}, \overline{Y}$ – середні значення відповідних змінних.

$$\dot{A}_2 = 2,727 \cdot 2,03 / 26,59 = 0,208$$

$$\dot{A}_6 = - 0,512 \cdot 18,78 / 26,59 = - 0,361$$

$$\dot{A}_8 = 1,909 \cdot 15,08 / 17,26,59 = 1,083$$

Розраховані коефіцієнти еластичності показали, що за аналізований період 2012-2013 рр. зростання частки осіб у віці 0-14 років серед населення на один відсоток викликало підвищення рівня народжуваності на 1,1 відсотка. Зростання рівня безробіття у 1,01 рази сприяло зростанню рівня бідності на 0,21 відсоткових пункти. А збільшення частки осіб з вищою освітою серед населення на один відсоток, навпаки сприятиме зменшенню рівня бідності в країні на 0,31%.

Наступний напрямок практичного використання регресійної моделі полягає у характеристиці середнього впливу факторів на рівень бідності населення з урахуванням ступеня варіації чинників X_2 , X_6 , X_8 за допомогою бета-коефіцієнтів β_2 , β_6 , β_8 . Вони визначаються за формулою:

$$b_j = a_j \cdot d_j / d_y$$

де δ_j , δ_y – стандартне відхилення відповідних змінних.

β_j -коефіцієнт показує, на скільки стандартних відхилень у середньому змінюється залежна ознака Y зі зміною відповідного чинника X_j на одне своє стандартне відхилення при фіксованому значенні всіх інших факторів моделі. Тому β_j -коефіцієнт показує вплив на Y чинника X_j із урахуванням ступеня його варіації, що вимірюється величиною δ_j . Чим вище δ_j , тим більше по абсолютній величині β_j , тим суттєвіші можливості існують для зміни результативної ознаки Y за рахунок зміни відповідного фактора X_j . Згідно з формулою розрахуємо значення β_j -коефіцієнтів, використовуючи коефіцієнти регресії побудованої моделі:

$$b_2 = 2,727 \cdot 0,67 / 9,18 = 0,199$$

$$b_6 = - 0,512 \cdot 5,58 / 9,18 = - 0,3109$$

$$b_8 = 1,909 \cdot 1,98 / 9,18 = 0,4117$$

Отже, слід відмітити, що з урахуванням ступеня варіації факторних змінних зміна рівня безробіття в країні (X_2) на одне середньоквадратичне відхилення призводить до зміни в середньому межі бідності за відносним критерієм на 0,199 своїх середньоквадратичних відхилень. Зміна даного частки осіб 0-14 років серед населення, тобто старіння «знизу» на одне середньоквадратичне відхилення призводить до зміни рівня бідності на 0,412 своїх середньоквадратичних відхилень. І, третє місце за потенційним впливом на Y , посідає зміна частки осіб із вищою освітою у населенні (-0,311).

Так як всі обрані параметри є адекватними, то розроблена модель дає змогу оцінити зміни впливу деяких соціально – економічних чинників на рівень бідності та спрогнозувати можливий розвиток ситуації на перспективу, з урахуванням того, що детальні прогнози основних соціально – демографічних показників розробляються дуже ретельно.

Отже, дослідження впливу основних макроекономічних, соціально – економічних та демографічних показників на регіональну варіацію бідності дало можливість зробити наступні висновки:

1) існує тісна залежність між регіональним рівнем бідності та окремими показниками, що характеризують рівень соціально – економічного розвитку регіону;

2) соціально – демографічні фактори мають дуже суттєвий вплив на регіональний рівень бідності, що потребує додаткового вивчення;

3) показники, які виявляють недостатній ступінь взаємозв'язку з регіональним рівнем бідності та, відповідно, не включені до моделі, можуть справляти комплексний вплив, а отже виступати як додаткові індикатори.

Таким чином, побудована регресійна модель є досить ефективним інструментом факторного аналізу рівня бідності населення, що дозволяє визначити абсолютний та відносний вплив факторів на рівень бідності, а також отримувати надійну оцінку майбутнього рівня результативної ознаки на перспективу з урахуванням різних умов соціально – економічного розвитку країни. Застосування запропонованої факторної моделі на практиці забезпечить більш обґрунтований підхід до вирішення проблеми бідності та погіршення рівня життя населення і надасть змогу прийняти правильні управлінські рішення при проведенні соціально – економічної та демографічної політики.

2.2. Індексне моделювання факторів попиту в туризмі

Основою системи статистики туризму сьогодні є Міжнародні рекомендації зі статистики туризму 2008 року. Вони є базовим матеріалом для координації, порівняння та інтерпретації інформації у сфері туризму. Рекомендації пропонують розглядати туризм як з точки зору попиту, так і з точки зору пропозиції. Туризм з точки зору попиту відноситься до діяльності відвідувачів та їх ролі в придбанні товарів і послуг. З точки зору пропозиції туризм розглядається як комплекс видів діяльності, які орієнтовані переважно на відвідувачів.

З урахуванням положень Міжнародних рекомендацій зі статистики туризму Державною службою статистики України розроблено та в 2011 р. опубліковано «Методологічні положення зі статистики туризму». Відповідно положенням в Україні туристична діяльність з точки зору пропозиції уключає діяльність, перш за все, колективних засобів розміщування та діяльність туроператорів і турагентів (суб'єктів туристичної діяльності).

Колективні засоби розміщування (КЗР) займають особливе місце в сфері туризму. Обсяг туристичних потоків і, таким чином, надходження від туризму залежать, перш за все, від обсягу цієї сфери діяльності та якості наданих послуг. Проблемами дослідження діяльності колективних засобів розміщування займаються вітчизняні та зарубіжні вчені.

Метою даної роботи є напрямки статистичного вивчення КЗР і, перш за все, з точки зору індексного моделювання факторів попиту. Методологія факторного аналізу показників діяльності підприємств ґрунтовно розглянута в роботах. Характеристиками попиту колективних засобів розміщування є: кількість розміщених (осіб), кількість ночівель, проведених розміщеними особами, (людино-днів, (ліжко-днів для спеціалізованих засобів розміщування)), середня тривалість перебування (днів) тощо. Співвідношення попиту та пропозиції визначає ціну. В статистиці колективних засобів розміщування показником ціни є середні фактичні витрати розміщених на один людино-день (ліжко-день) у середньому за рік. Добуток кількості ночівель та ціни за один людино-день характеризує загальну вартість перебування всіх розміщених у закладах осіб протягом року (далі – вартість перебування). Отже, на зміну вартості перебування в звітному періоді порівняно з базисним впливають два перелічені вище фактори-множники. Для кількісного оцінювання даного впливу використовують індексний метод дослідження.

При здійсненні аналізу соціально-економічних процесів індекси виконують дві функції: синтетичну – вивчення відносної зміни індексованого показника; аналітичну – вивчення впливу факторів на зміну результативного показника.

Статистичні дані, які містяться в основній публікації зі статистики туризму «Туристична діяльність в Україні», дозволяють здійснювати всебічний індексний аналіз з використанням необхідного для дослідження рівня узагальнення інформації; дають можливість складати та аналізувати мультиплікативні моделі, які характеризують певні сторони діяльності КЗР; дозволяють визначати абсолютний та відносний вплив чинників на зміну результативного показника.

У статистиці колективних засобів розміщування індекси використовують при дослідженні динаміки загального часу перебування, кількості розміщених, фактичних витрат на один ліжко-день (людино-день), загальної вартості перебування та для аналізу інтенсивності розвитку багатьох інших характеристик діяльності КЗР.

Також індекси використовують для дослідження динаміки середнього рівня якісних показників, таких як середні фактичні витрати на один ліжко-день (людино-день), середня тривалість перебування, середня місткість тощо. Індекси можна використати також для територіальних порівнянь відповідних показників КЗР.

Статистичний аналіз діяльності КЗР за допомогою індексного методу передбачає складання таких систем взаємозв'язаних індексів з подальшим використанням синтетичної та аналітичної їх функцій:

- індекс загальної вартості перебування всіх розміщених у закладах осіб дорівнює добутку індексу середніх цін за один людино-день (ліжко-день) та індексу кількості ночівель, проведених розміщеними особами;
- індекс середньої ціни за один людино-день (ліжко-день) змінного складу дорівнює добутку індексу середньої ціни фіксованого складу та індексу середньої ціни структурних зрушень;
- індекс загальної вартості перебування всіх розміщених у закладах осіб дорівнює добутку індексу цін, індексу загальної кількості ночівель, індексу структури загальної кількості ночівель;
- індекс загальної кількості ночівель, проведених розміщеними особами, дорівнює добутку індексу середньої тривалості перебування одної розміщеної особи та індексу кількості розміщених осіб;
- індекс середньої тривалості перебування одного розміщеного змінного складу дорівнює добутку індексу середньої тривалості перебування фіксованого складу та індексу середньої тривалості перебування структурних зрушень;
- індекс загальної місткості дорівнює добутку індексу середньої місткості одного засобу розміщування та індексу кількості колективних засобів розміщування;
- індекс загальної вартості перебування дорівнює добутку індексу середньої ціни за 1 людино-день (ліжко-день), індексу середньої тривалості перебування одного розміщеного та індексу кількості розміщених осіб.

Кожний з індексів характеризує відносну зміну індексованого показника, виконуючи, тим самим, синтетичну функцію індексів. Різниця між чисельником і знаменником кожного з факторних індексів характеризує абсолютний вплив індексованої величини на зміну результативного показника. Відношення факторного абсолютного приросту на базисний рівень результативного показника відображає відносний вплив відповідного чинника.

Для аналізу динаміки характеристик окремих типів колективних засобів розміщування та подальшого факторного аналізу результативних показників будують системи взаємозв'язаних індивідуальних індексів. Дані офіційних статистичних джерел зі статистики КЗР дозволяють будувати та аналізувати класичну систему індексів, яка включає індекс цін ($i_p = \frac{p_1}{p_0}$), індекс фізичного обсягу ($i_Q = \frac{Q_1}{Q_0}$) та індекс вартості ($i_{pQ} = \frac{p_1 Q_1}{p_0 Q_0}$):

$$i_{pQ} = i_Q \times i_p$$

або

$$\frac{p_1 Q_1}{p_0 Q_0} = \frac{p_1}{p_0} \times \frac{Q_1}{Q_0}$$

У результаті того, що інформація в статистичних публікаціях узагальнена, то, що стосується цін, мова йде про середні ціни за окремими типами КЗР. Цей показник має офіційну назву «фактичні витрати

розміщених на один ліжко-день (людино-день) у середньому за рік» (далі – ціна за один ліжко-день (людино-день) або просто – ціна).

Характеристикою фізичного обсягу виробництва в статистиці колективних засобів розміщування є кількість ночівель проведених розміщеними особами, людино-днів (ліжко-днів для спеціалізованих засобів розміщування), (далі – кількість ночівель).

Повна назва показника pQ – загальна вартість перебування всіх розміщених у закладах осіб протягом року (далі – вартість перебування).

Як було відмічено вище, першою задачею індексного методу є аналіз динаміки індексованих показників. Кожний з індексів системи виконує відповідну задачу для індексованого показника.

За даними таблиці 1 визначимо індивідуальні індекси цін, кількості ночівель та вартості перебування для готелів та аналогічних засобів розміщування – одного з типів КЗР України (ГАЗР – готелі та аналогічні засоби розміщування, СЗР – спеціалізовані засоби розміщування):

$$i_p = \frac{472,0}{487,0} = 0,961 \text{ або } 96,1 \% (-3,9 \%),$$

$$i_Q = \frac{10,1}{10,3} = 0,981 \text{ або } 98,1 \% (-1,9 \%),$$

$$i_{pQ} = \frac{4767,2}{5016,1} = 0,950 \text{ або } 95,0 \% (-5,0 \%).$$

$$0,961 \times 0,981 \approx 0,950.$$

Таким чином, у 2013 р. порівняно з 2012 р. у готелях та аналогічних засобах розміщування України (юридичні особи) ціна за один людино-день зменшилася на 3,9 %, кількість ночівель скоротилася на 1,9 %, вартість перебування знизилася на 5,0 %.

Таблиця 1

Динаміка показників діяльності КЗР України (юридичні особи)

Тип КЗР	Кількість ночівель, млн. людино-днів (ліжко-днів)		Ціна за один людино-день (ліжко-день), грн.		Вартість перебування, млн. грн.		$p_0 Q_1$, млн. грн.
	2012 р. Q_0	2013 р. Q_1	2012 р. p_0	2013 р. p_1	2012 р. $p_0 Q_0$	2013 р. $p_1 Q_1$	
ГАЗР	10,3	10,1	487,0	472,0	5016,1	4767,2	4918,7
СЗР	34,9	34,8	214,8	227,7	7496,5	7924,0	7475,0
Усього у КЗР	45,2	44,9	–	–	12512,6	12691,2	12397,7

Важливим напрямком аналізу, який здійснюється на основі побудованої системи взаємозв'язаних індексів, є аналіз впливу факторів на зміну результативного показника. В мультиплікативній моделі $pQ = p \times Q$ множники p і Q безпосередньо впливають на вартість перебування, і, таким чином, мають розглядатися як чинники результативного показника pQ . Звернемо увагу, що для визначення абсолютного впливу факторів при

побудові системи взаємозв'язаних індексів необхідним є зважування і фіксування ваг. При використанні ланцюгового методу побудови індексних систем при вивченні впливу об'ємного фактора (Q) якісний фактор (p) фіксується на базисному рівні, а при вивченні впливу якісного фактора об'ємний чинник фіксується на рівні звітного періоду. Система індексів матиме вигляд:

$$\frac{p_1 Q_1}{p_0 Q_0} = \frac{p_1 Q_1}{p_0 Q_1} \times \frac{Q_1 p_0}{Q_0 p_0}$$

Запишемо на її основі формули загального абсолютного приросту вартості перебування та факторні абсолютні прирости, обумовлені впливом зміни цін та кількості ночівель (різниця між чисельником та знаменником відповідного індексу):

$$\begin{aligned}\Delta pQ &= p_1 Q_1 - p_0 Q_0 \\ \Delta pQ_p &= p_1 Q_1 - p_0 Q_1 = (p_1 - p_0) \cdot Q_1 \\ \Delta pQ_Q &= Q_1 p_0 - Q_0 p_0 = (Q_1 - Q_0) \cdot p_0\end{aligned}$$

За нашими даними:

$$\begin{aligned}\Delta pQ &= 4767,2 - 5016,1 = -248,9 \text{ млн. грн.} \\ \Delta pQ_p &= 4767,2 - 4918,7 = -151,5 \text{ млн. грн.} \\ \Delta pQ_Q &= 4918,7 - 5016,1 = -97,4 \text{ млн. грн.} \\ -248,9 &= -151,5 - 97,4\end{aligned}$$

Формули відносної зміни вартості перебування та формули факторних відносних приростів даного результативного показника такі:

$$\begin{aligned}\Delta' pQ &= \frac{p_1 Q_1 - p_0 Q_0}{p_0 Q_0} = i_{pQ} - 1 \\ \Delta' pQ_p &= \frac{p_1 Q_1 - p_0 Q_1}{p_0 Q_0} = i_{pQ} - i_Q \\ \Delta' pQ_Q &= \frac{p_0 Q_1 - p_0 Q_0}{p_0 Q_0} = i_Q - 1\end{aligned}$$

Здійснимо відповідний розрахунок:

$$\begin{aligned}\Delta' pQ &= \frac{-248,9}{5016,1} = -0,050 \text{ або } -5,0 \% \\ \Delta' pQ_p &= \frac{-151,5}{5016,1} = -0,030 \text{ або } -3,0 \% \\ \Delta' pQ_Q &= \frac{-97,4}{5016,1} = -0,020 \text{ або } -2,0 \% \\ -5,0 &= -3,0 - 2,0\end{aligned}$$

Узагальнимо отримані результати: в 2013 р. порівняно з 2012 р. загальна вартість перебування в готелях та аналогічних засобах розміщування України зменшилася на 248,9 млн. грн. або на 5 %; у тому числі за рахунок зменшення цін – на 151,5 млн. грн. або на 3 %, а під впливом скорочення кількості ночівель – на 97,4 млн. грн. або на 2 %.

Відповідний аналіз можна здійснити за даними спеціалізованих засобів розміщування.

Доцільно дослідити відносну зміну показників та здійснити факторний індексний аналіз на основі такої моделі:

$$Q = d \times O,$$

де d – тривалість перебування одного розміщеного (днів);

O – кількість розміщених осіб.

Система взаємозв'язаних індексів виглядатиме:

$$i_Q = i_d \times i_O$$

або

$$\frac{Q_1}{Q_0} = \frac{d_1}{d_0} \times \frac{O_1}{O_0}$$

Кожний з індексів характеризує відносну зміну відповідного індексованого показника. Формули, за допомогою яких розв'язується друга задача індексного методу – аналізується абсолютний та відносний вплив факторів на зміну результативного показника – кількості ночівель – відповідають наведеним вище.

Актуальною є задача побудови системи взаємозв'язаних індексів, у якій результативним показником є загальна вартість перебування в певній кількості типів КЗР. Побудові системи передуює складання мультиплікативної моделі результативного показника. Факторами-множниками загальної за даними типами КЗР вартості перебування є загальна кількість ночівель ($\sum Q$) та середня за цими типами КЗР ціна за один людино-день (ліжко-день) ($\bar{p}$):

$$\sum pQ = \bar{p} \times \sum Q$$

Система взаємозв'язаних індексів виглядатиме:

$$I_{pQ} = I_{\bar{p}} \times I_Q$$

або

$$\frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_0} = \frac{\bar{p}_1}{\bar{p}_0} \times \frac{\sum Q_1}{\sum Q_0}$$

Кожен з індексів характеризує відносну зміну відповідного фактора, тим самим вирішуючи перше завдання індексного методу. Для вирішення другого завдання – визначення впливу середньої ціни та загальної кількості ночівель на зміну загальної вартості перебування – система має бути представлена таким чином:

$$\frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_0} = \frac{\bar{p}_1 \times \sum Q_1}{\bar{p}_0 \times \sum Q_1} \times \frac{\sum Q_1 \times \bar{p}_0}{\sum Q_0 \times \bar{p}_0}$$

На її основі загальний абсолютний приріст вартості перебування та факторні абсолютні прирости запишуться:

$$\Delta \sum pQ = \sum p_1 Q_1 - \sum p_0 Q_0$$

$$\Delta \sum pQ_{\bar{p}} = \bar{p}_1 \sum Q_1 - \bar{p}_0 \sum Q_1 = (\bar{p}_1 - \bar{p}_0) \times \sum Q_1$$

$$\Delta \sum pQ_{\sum Q} = \sum Q_1 \times \bar{p}_0 - \sum Q_0 \times \bar{p}_0 = (\sum Q_1 - \sum Q_0) \times \bar{p}_0$$

Для отримання загального та факторних відносних приростів відповідні абсолютні прирости ділять на базисний рівень загальної вартості перебування.

Продemonструємо відповідні розрахунки за даними таблиці 1.
Визначимо середній рівень цін у 2012 р. та в 2013 р.:

$$\bar{p}_0 = \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0} = \frac{12512,6}{45,2} = 276,83 \text{ грн.}$$

$$\bar{p}_1 = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} = \frac{12691,2}{44,9} = 282,65 \text{ грн.}$$

Здійснимо необхідні обчислення приростів:

$$\Delta \sum pQ = 12691,2 - 12512,6 = 178,600 \text{ млн. грн.}$$

$$\Delta \sum pQ_{\bar{p}} = (282,65 - 276,83) \times 44,9 = 261,318 \text{ млн. грн.}$$

$$\Delta \sum pQ_{\sum Q} = (44,9 - 45,2) \times 276,83 \approx -82,718 \text{ млн. грн.}$$

(Існує деяка погрішність за рахунок округлень).

$$\Delta' \sum pQ = \frac{178,600}{12512,6} = 0,014 \text{ або } 1,4 \%$$

$$\Delta' \sum pQ_{\bar{p}} = \frac{261,318}{12512,6} = 0,021 \text{ або } 2,1 \%$$

$$\Delta' \sum pQ_{\sum Q} = \frac{-82,718}{12512,6} = -0,007 \text{ або } -0,7 \%$$

Можна зробити висновки, що в 2013 р. порівняно з 2012 р. загальна за всіма типами вартість перебування в колективних засобах розміщування збільшилася на 178,6 млн. грн. або на 1,4 %, у тому числі під впливом збільшення середньої ціни за один людину-день (ліжко-день) вартість перебування збільшилася на 261,318 млн. грн. або на 2,1 %, а за рахунок зменшення кількості ночівель у всіх КЗР вартість перебування в них зменшилася на 82,718 млн. грн. або на 0,7 %.

Описана вище схема аналізу впливу факторів результативного показника може бути також використана для моделі загальної кількості ночівель:

$$\sum Q = \bar{d} \times \sum O,$$

де $\bar{d}$ – середня за всіма типами КЗР тривалість перебування;

$\sum O$ – загальна кількість розміщених осіб.

За окремими типами колективних засобів розміщування, за окремими типами готелів та аналогічних засобів розміщування, за окремими типами спеціалізованих засобів розміщування виникає необхідність розрахунку середніх цін за один людину-день (ліжко-день) з подальшим аналізом їх динаміки та впливу факторів. Теорія індексного методу для відповідного дослідження пропонує систему індексів змінного складу, фіксованого складу та структурних зрушень:

$$I_{\bar{p}}^{z.c} = I_{\bar{p}}^{\phi.c} \cdot I_{\bar{p}}^{c.z}$$

Індекс змінного складу ($I_{\bar{p}}^{z.c}$) характеризує загальну відносну зміну середньої ціни під впливом усіх факторів:

$$I_{\bar{p}}^{z.c} = \bar{p}_1 \div \bar{p}_0 = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} \div \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0}$$

Для даних таблиці 3.1 індекс дорівнює:

$$I_{\bar{p}}^{z.c} = 282,65 \div 276,83 = 1,021 \text{ або } 102,1 \% (+2,1 \%).$$

Індекс фіксованого складу ($I_{\bar{p}}^{\phi.c}$) характеризує відносну зміну середньої ціни під впливом зміни цін за один людино-день (ліжко-день) по окремих типах колективних засобів розміщування:

$$I_{\bar{p}}^{\phi.c} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} \div \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1}$$

За даними таблиці 1:

$$I_{\bar{p}}^{\phi.c} = 282,65 \div \frac{12397,7}{44,9} = 282,65 \div 276,12 = 1,024 \text{ або } 102,4 \% (+2,4 \%)$$

Індекс структурних зрушень ($I_{\bar{p}}^{c.z}$) характеризує відносну зміну середньої ціни за рахунок зміни структури кількості ночівель за окремими типами колективних засобів розміщування:

$$I_{\bar{p}}^{c.z} = \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1} \div \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0}$$

За нашими даними:

$$I_{\bar{p}}^{c.z} = 276,12 \div 276,83 = 0,997 \text{ або } 99,7 \% (-0,3 \%)$$

Різниця між чисельником та знаменником відповідних індексів є характеристикою абсолютного впливу факторів на зміну середньої ціни:

$$\Delta \bar{p} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} - \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0} = 282,65 - 276,83 = 5,82 \text{ грн.}$$

$$\Delta \bar{p}_p = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} - \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1} = 282,65 - 276,12 = 6,53 \text{ грн.}$$

$$\Delta \bar{p}_{Q \sum Q} = \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1} - \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0} = 276,12 - 276,83 = -0,71 \text{ грн.}$$

$$5,82 = 6,53 - 0,71$$

Підведемо підсумки.

У 2013 р. порівняно з 2012 р. середня ціна за один людино-день (ліжко-день) у колективних засобах розміщування України збільшилася на 5,82 грн. або в 1,021 раза або на 2,1 %. У тому числі, під впливом зміни цін за окремими типами колективних засобів розміщування середня ціна збільшилася на 6,53 грн. або в 1,024 раза або на 2,4 %; за рахунок зміни структури кількості ночівель між різними типами КЗР середня ціна зменшилася на 0,71 грн. або на 0,3 %.

Відповідний аналіз динаміки середнього рівня якісного показника можна здійснювати також на основі моделі:

$$\bar{d} = \frac{\sum q}{\sum o} = \frac{\sum d o}{\sum o},$$

де факторами зміни середньої тривалості перебування одного розміщеного є тривалість перебування одного розміщеного за окремими типами колективних засобів розміщування та структура кількості розміщених у різних типах колективних засобів розміщування.

Вище розглядалася індексна модель $I_{pq} = I_{\bar{p}} \times I_Q$. На її основі вивчався вплив зміни середньої ціни за один людино-день (ліжко-день) та загальної кількості ночівель на зміну загальної вартості перебування в колективних засобах розміщування. Відповідний факторний аналіз можна

поглибити, якщо індекс середньої ціни (індекс змінного складу) представити як добуток індексу фіксованого складу ($I_{\bar{p}}^{\phi, c} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum Q_1} \div \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_1} = I_p$) та індексу структурних зрушень ($I_{\bar{p}}^{c, z} = \frac{\sum p_0 Q_1}{\sum Q_1} \div \frac{\sum p_0 Q_0}{\sum Q_0} = \frac{\sum p_0 Q_1}{\bar{p}_0 \sum Q_1} = I_{Q/\Sigma Q}$). Нова трьохфакторна індексна модель матиме вигляд:

$$I_{pQ} = \frac{\sum p_1 Q_1}{\sum p_0 Q_1} \times \frac{\sum p_0 Q_1}{\bar{p}_0 \sum Q_1} \times \frac{\bar{p}_0 \sum Q_1}{\bar{p}_0 \sum Q_0}$$

або

$$I_{pQ} = I_p \times I_{Q/\Sigma Q} \times I_Q,$$

де I_p — зведений індекс цін за один людино-день (ліжко-день), який у даній моделі можна розглядати як факторний індекс, що характеризує вплив зміни цін за окремими типами КЗР на зміну загальної вартості перебування;

$I_{Q/\Sigma Q}$ — індекс структурних зрушень; у даній моделі характеризує вплив зміни структури кількості ночівель на зміну загальної вартості перебування;

I_Q — зведений індекс кількості ночівель; у моделі характеризує вплив зміни кількості ночівель на зміну загальної вартості перебування.

Різниця між чисельником і знаменником відповідного факторного індексу характеризує абсолютний вплив даного фактора на зміну загальної вартості перебування:

$$\begin{aligned}\Delta \sum pQ &= \sum p_1 Q_1 - \sum p_0 Q_0 \\ \Delta \sum pQ_p &= \sum p_1 Q_1 - \sum p_0 Q_1 \\ \Delta \sum pQ_{Q/\Sigma Q} &= \sum p_0 Q_1 - \bar{p}_0 \sum Q_1 \\ \Delta \sum pQ_{\Sigma Q} &= (\sum Q_1 - \sum Q_0) \times \bar{p}_0 \\ \Delta \sum pQ &= \Delta \sum pQ_p + \Delta \sum pQ_{Q/\Sigma Q} + \Delta \sum pQ_{\Sigma Q}\end{aligned}$$

Для отримання загального та факторних відносних приростів відповідні абсолютні прирости необхідно поділити на базисний рівень загальної вартості перебування.

В економічних дослідженнях також є затребуваною така трьохфакторна модель загальної вартості перебування:

$$pQ = p \times d \times O$$

або

$$pQ = \frac{pQ}{Q} \times \frac{Q}{O} \times O$$

У даній моделі чинниками вартості перебування виступають ціна за один людино-день (ліжко-день), тривалість перебування одного розміщеного та кількість розміщених. Це класична мультиплікативна модель, у якій, при подальшому використанні ланцюгового методу

вивчення впливу факторів, важливим є послідовність їх розташування. Так добуток будь-яких сусідніх двох факторів має представляти собою новий, більш складний фактор, який має реальний зміст. Крім того, знаменник попереднього фактора є чисельником наступного. Наша модель цим вимогам задовольняє. Добуток перших двох факторів являє собою вартість перебування одного розміщеного, а добуток другого та третього фактора – це кількість ночівель.

Запишемо таку систему індексів (за умовою, що в індексах об'ємних факторів ваги фіксуються на рівні базисного періоду, а в індексах якісних показників – на рівні звітного періоду):

$$\frac{p_1 Q_1}{p_0 Q_0} = \frac{p_1 d_1 O_1}{p_0 d_1 O_1} \times \frac{p_0 d_1 O_1}{p_0 d_0 O_1} \times \frac{p_0 d_0 O_1}{p_0 d_0 O_0}$$

На основі даної індексної моделі можна розрахувати абсолютний та відносний вплив факторів на зміну вартості перебування. Різниця між чисельником і знаменником відповідного індексу показує абсолютний вплив фактора, а відношення величини абсолютного впливу до базисного рівня вартості перебування – це характеристика відносного факторного приросту. Результати відповідного аналізу й оцінки зміни в 2012 р. порівняно з 2011 р. вартості перебування в колективних засобах розміщування Одеської області – загальної, а також такої, що пояснюється впливом окремих чинників, представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати факторного аналізу мультиплікативної моделі
загальної вартості перебування в КЗР Одеської області

Фактор	Факторний приріст (2012 р. порівняно з 2011 р.)		Питома вага фактора в загальному прирості, %
	абсолютний, тис. грн.	відносний, %	
Кількість розміщених	19329,0	2,8	21,2
Тривалість перебування одного розміщеного	45671,7	6,7	50,8
Ціна за один людино-день (ліжко-день)	25240,3	3,7	28,0
Усього	90241,0	13,2	100,0

Таким чином, у 2012 р. порівняно з 2011 р. загальна вартість перебування в колективних засобах розміщування Одеської області збільшилася на 90241,0 тис. грн. або на 13,2 %; у тому числі, за рахунок збільшення кількості розміщених – на 19329,0 тис. грн. або на 2,8 %, за рахунок зростання тривалості перебування одного розміщеного – на 45671,7 тис. грн. або на 6,7 %, а за рахунок збільшення ціни за один людино-день (ліжко-день) загальна вартість перебування зросла на 25240,3 тис. грн. або на 3,7 %.

Інформація, що міститься в таблиці, дозволяє розрахувати питому вагу кожного фактора в загальному прирості вартості перебування. Найбільший вплив на зміну вартості перебування має збільшення тривалості перебування одного розміщеного – 50,8 % загального приросту обумовлено зміною саме цього фактора, 28,0 % загального приросту обумовлено збільшенням ціни за один людино-день (ліжко-день) і 21,2 % приросту вартості перебування обумовлено зростанням кількості розміщених.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ БІЗНЕСУ

3.1. Сутність та поняття невизначеності та економічного ризику

Перехід української економіки до ринкових відносин поставив суб'єкти господарської діяльності у принципово нові умови – умови невизначеності. У діяльності господарчих суб'єктів практично щодня виникає необхідність приймати різного роду рішення. Володіння якомога точною та повною інформацією про проблему та її можливі наслідки є важливою умовою прийняття раціональних рішень. Інформація, як і всі інші ресурси, найчастіше обмежена, тому більшість рішень приймається в умовах неповної інформованості, а майбутній розвиток ситуацій та кінцеві результати господарських операцій спрогнозувати дуже складно.

Крім того, Україна, як і більшість країн світового співтовариства, прагне до підвищення рівня інноваційності своєї економіки. Впровадження в діяльність нововведень незмінно супроводжується ризиками того, що та чи інша інновація може не виправдати сподівань, а її участь у підприємницькій діяльності призведе до небажаних наслідків.

З іншого боку інноваційність у ринковій економіці є запорукою підвищення конкурентоспроможності та суб'єкти господарювання, які прагнуть забезпечити собі тверді позиції на ринку шляхом впровадження різноманітних нововведень у свою діяльність, неминуче стикаються з невизначеністю подальших подій і, відповідно, ризиками. В умовах ринкової економіки невизначеність супроводжує діяльність суб'єктів господарювання у вигляді постійно мінливого середовища її реалізації, або у вигляді прийнятих управлінських рішень, які можуть змінити окремі її параметри.

Усунути невизначеність майбутнього в діяльності господарюючих суб'єктів неможливо, тому що вона являє собою елемент об'єктивної дійсності.

Проблема невизначеності, що має місце у підприємницькій діяльності, є предметом досліджень й об'єктом спостережень економістів та вчених багатьох інших сфер знань.

Виділення і вивчення невизначеності стосовно процесу економічної діяльності підприємств є вкрай необхідним, оскільки при цьому відображається практична ситуація, коли немає можливості здійснювати комерційні, управлінські, фінансові та інші види діяльності в умовах, які не можуть однозначно бути детерміновані.

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує безліч означень терміну «невизначеність».

Невизначеність можна трактувати та деталізувати як: недостовірність (ефект «марева») та неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості»).

З точки зору економічної теорії невизначеність – це об'єктивна неможливість здобуття абсолютного знання про об'єктивні та суб'єктивні фактори функціонування системи, неоднозначність її параметрів.

С.М. Ілляшенко визначає невизначеність як неможливість оцінки майбутнього розвитку подій, як з погляду ймовірності їхньої реалізації, так і з погляду виду їхнього прояву.

Згідно з В.В. Вітлинським та П.І. Верченком невизначеність – це фундаментальна характеристика недостатньої забезпеченості процесу прийняття економічних рішень знаннями стосовно певної проблемної ситуації.

Найбільш повно, на наш погляд, дане поняття розкрито В.А. Черновим та А.С. Шапкіним, на думку яких, невизначеність – це неповне або неточне уявлення про значення різних параметрів у майбутньому, породжуваних різними причинами і, перш за все, неповнотою або неточністю інформації про умови реалізації рішення, у тому числі пов'язаних з ними витратами і результатами.

З поняттям «невизначеності» нерозривно пов'язано поняття «ризик»: наукова дискусія о співвідношенні цих понять триває вже понад ста років.

Економісти неокласичної школи вважали «ризик» та «невизначеність» тотожними. Представники неокейнсіанського напрямку, навпаки, розрізняли ці категорії, що пов'язано з умовою відома чи невідома суб'єкту, що приймає рішення, кількісна ймовірність появи визначених подій. Якщо ризик характерний для економічних систем з масовими явищами, то невизначеність має місце в тих випадках, коли ймовірність наслідків доводиться визначати суб'єктивно через відсутність статистичних даних за попередні періоди.

На сучасному етапі більшість вчених-економістів, чия думку ми підтримуємо, вважають, що поняття «ризик» та «невизначеність» не є однаковими, тотожними.

Згідно однієї точці зору ризик служить засобом подолання невизначеності. Згідно з іншою – невизначеність позиціонується як джерело виникнення ризику.

Основна відмінність між ризиком та невизначеністю – це можливість вимірювання та оцінки: невизначеність виміряти неможливо, в той час, як ризик оцінці підлягає. З цього випливає, що ризиком, на відміну від невизначеності, можна керувати.

На нашу думку, невизначеність можна розглядати як головну та обов'язкову умову виникнення і розвитку ризику: якщо відсутня невизначеність, то присутність ризику в діяльності господарюючого суб'єкта автоматично виключається. Іншими словами, невизначеність розглядається як первинне явище, а ризик – вторинне.

Для пізнання ризику в економіці та підприємстві, розробки його теорії, зокрема дослідження методів його виявлення, оцінки та ефективного управління ним необхідно, перш за все, визначитися щодо етимологічного походження слова «ризик».

На думку німецького вченого Вольфа-Рудігера Гейльмана, слово «ризик» є вульгаризованою формою латинського терміна «*resecum*», який перекладається як «небезпека» або «скеля».

Відповідно до думки вітчизняних науковців Л.І. Донця, С.М. Клименко та О.С. Дубрової, термін «ризик» має грецьке походження і бере початок від слів «*ridsikon*», «*ridsa*», що в перекладі означає «стрімчак» або «скеля» і пов'язується, в першу чергу, з появою небезпеки або невпевненості в якій-небудь сфері господарської діяльності та соціально-економічного життя.

Таким чином, не дивлячись на те, що висновки науковців відрізняються, вони все одно вказують, що в основі категоріальної структури ризиків лежить поняття «небезпека».

За своїм генезисом та ступенем ймовірності небезпека в якості усвідомленої загрози має суспільно-природне та суспільне походження, підрозділяючись на потенційну і реальну.

Ризик є поняттям більш вузьким, представляючи собою один з видів небезпеки, пов'язаної з соціальною, політичною та економічною діяльністю людей, реально усвідомлюваною, ймовірно оцінюваною, для мінімізації наслідків якої є ресурси і можливості.

У науковій літературі існує безліч підходів до визначення сутності категорії ризику, які можуть бути об'єднані у три основні групи.

Роботи, присвячені теоріям оптимального управління, розглядають ризик в якості характеристики, властивої будь-якому виду доцільної діяльності людини, яка здійснюється в умовах обмеженості ресурсів і можливості вибору методу досягнення цілей. Ніякі здібності і дії людини не здатні знищити ризик. Існують лише способи пом'якшення його наслідків.

Другий напрямок представляють роботи О. Шпенглера, П. Гассенді, Д. Віко та інших, в яких під ризиком розуміється накопичення регресивного потенціалу.

В рамках даного підходу основна увага приділяється аналізу таких характеристик ризиків, як нормативність, незворотність, зростаючий масштаб та якісна невизначеність.

Третя група авторів досліджує ризики як форму невизначеності результату, який пов'язаний з особливим видом господарської діяльності – підприємництвом.

Вперше поняття ризику як функціональної характеристики підприємництва було висунуто в XVII столітті французьким економістом Р. Кантільоном, який розглядав підприємця як фігуру, що приймає рішення і задовольняє свої інтереси в умовах невизначеності. Розвиток концепції

ризик, перш за все, був пов'язаний із дослідженнями природи доходу підприємця.

Послідовники Р. Кантільона дотримувалися схожих поглядів, вважаючи, що підприємницький дохід або його частина в тій чи іншій мірі є платою за ризик і якісно відрізняються від прибутку на авансований капітал та заробітної плати.

Найбільш істотний внесок у розвиток економічного аспекту теорії ризику внесли представники класичної, неокласичної та кейнсіанської економічної школи.

Витоки класичної теорії, що зв'язує поняття ризику і підприємницького прибутку, належать англійським економістам Дж. Міллю та І.У. Сеніору.

У своїй роботі «Принципи політичної економії» Дж. Мілля виділяє у структурі прибутку наступні складові: «заробітна плата» капіталіста, відсоток на вкладений капітал та плата за ризик.

І.У. Сеніор ототожнює підприємницький ризик з математичним очікуванням втрат, які можуть відбутися у результаті обраного рішення. Ризик являє собою збиток, який наноситься здійсненням тієї або іншої дії.

Згодом такі економісти, як Ж.Б. Сей, Дж.М. Кларк, Г. Селигман пояснювали підприємницький прибуток тільки з позиції ризику, тобто як оцінку ризику, пов'язаного з підприємницькою діяльністю.

Одна частина робіт класичної теорії ризику трактують його як небезпеку, наприклад, «ризик – небезпека виникнення несприятливих наслідків розглянутої події». Інша ж частина під ризиком передбачає можливість або ймовірність настання несприятливої події або процесу.

Таке однобічне тлумачення сутності ризику викликало заперечення у частини економістів і призвело до вироблення нового – неокласичного напрямку у вивченні ризику.

Згідно з неокласичною теорією ризику, поведінка підприємця зумовлена концепцією граничної корисності: іншими словами, невеликий, але гарантований прибуток є більш вигідним, ніж великий, але сумнівний дохід. Звідси випливає висновок про невідповідність участі у лотереях, азартних іграх та в інших заходах подібного роду. Супротивники цієї точки зору вважають, що в цій рекомендації не враховується задоволення, яке отримує учасник азартних ігор.

Тобто, неокласичний підхід не враховував фактору особистого ставлення підприємця до ризику, на що звернув увагу Дж. М. Кейнс, вказавши, що підприємець піде на більший ризик заради отримання більшого очікуваного прибутку.

Подальше вивчення категорії ризику отримало розвиток в роботах угорських науковців Т. Бачкаї, Д. Мессена та інших [6]. Вони вбачали сутність ризику у можливості відхилення від мети, заради якої приймалося рішення.

У вітчизняній науці проблемі ризику приділялося значно менше уваги. У 20-ті роки ХХ століття приймається ряд законодавчих актів, які

нормативно визначали зміст поняття «виробничо-господарський ризик», стосовно виробничої та раціоналізаторської діяльності. Думки про те, що від вирішення питання про ризик будуть залежати темпи розвитку економіки і виконання господарських планів, можна зустріти у виступах деяких радянських керівників того часу.

Але вже з середини 30-х років ризик був визнаний буржуазним поняттям невластивим соціально-економічному ладу. Сформувалася думка про поступове відмирання ризику з розвитком планового характеру системи господарювання (в процесах соціалістичного виробництва немає елементів невизначеності), який заважав осмисленню місця економічного ризику в системі соціалістичного народного господарства. Поступово згадка поняття «ризик» повністю зникла зі сторінок енциклопедій, наукових статей і спеціалізованої літератури, що призвело до неврахування можливої багатоваріантності розвитку народного господарства, повної нерозробленості методів аналізу, оцінки та управління ризиками. Повне ігнорування ризику призвело й до формування в основному детерміністських уявлень про розвиток народного господарства, до односторонності у розвитку економічної теорії і практики, до гальмування НТП.

Ліквідація непу, становлення командно-адміністративної системи господарювання, орієнтація протягом тривалого часу на переважно екстенсивний розвиток народного господарства країни вели до того, що обґрунтування ефективності господарської діяльності в умовах планової економіки і відповідно всі техніко-економічні обґрунтування проектів обходилися без аналізу ризиків, що вело до недообліку можливої багатоваріантності розвитку процесів. Все це пояснює відсутність стійкого інтересу до проблеми господарського і соціального ризику в даний період.

Лише в 60-х роках, коли постулат про детермінованість економічних процесів був відкинутий, ризик знову стає об'єктом дослідження вчених.

Багато вітчизняних економістів, що аналізують питання управління, планування, виробничої діяльності підприємств, співвідношення попиту і пропозиції, специфіки НТП у зв'язку з проблемою ризику, висловлювали думки про те, що без обґрунтованого врахування ризику при прийнятті управлінських, господарських і технічних рішень важко обійтися. Ризик стає необхідним елементом прийняття рішень в соціалістичній економіці. Радянська економічна література налічувала в той час два-три десятки робіт про господарський та валютний ризик. Це статті, брошури та дисертації про правове регулювання економічного ризику (М.С. Грінберг, С.І. Комов), вирішення фінансових завдань в умовах ризику (С.Н. Кошеленко), страхування валютних ризиків (Д.Н. Назаров, Д.В. Тулін), про венчурний капітал (А.А. Дагаєв, В. Лебедева, П. Недотко, А. Стерлін), про роль ризику в інноваційній діяльності (А. Зайченко, А. І. Пригожин).

У більшості робіт того часу звертається увага на те, що категорія ризику необґрунтовано виключалася з більшості економічних побудов і що недоцільно зміст ризику зводити тільки до збитку, пов'язаного з

реалізацією обраного рішення, так як це суттєво обмежує використання ризику в економічному житті суспільства.

З кінця 1985 р. доцільність використання та обліку ризику в господарській діяльності все активніше висловлюється вченими та керівниками різних рівнів управління країни.

Так, на зустрічі вчених, керівників підприємств, працівників міністерств та відомств, що була організована редакцією газети «Соціалістична індустрія» й Академією народного господарства при Раді Міністрів СРСР, обговорювалося питання про роль і значення ініціативи, підприємливості та господарського ризику у вирішенні завдань, що забезпечують ефективний розвиток радянської економіки. Трохи пізніше доктор філософських наук Ю. Васильчук підкреслював, що «у сучасному світі потрібно вміти ризикувати, потрібно мати право на ризик»; міністр фінансів СРСР В.С. Павлов стверджував, що «ризик не має, якщо нічого не робити, але тоді ми не керуємо подіями».

У жовтні 1998р. було проголошено народження в Україні нового напрямку наукових досліджень – ризикології.

Сьогодні дослідженню ризику приділяється значно більше уваги, розгляду його ролі та значення для вітчизняної практики присвячується всезростаюча кількість робіт. Саме роботи останніх років відрізняються комплексним всебічним підходом до розгляду проблеми ризику. Їх вивчення дозволяє виділити складові елементи і властивості ризику як всепроникного і всебічного явища економічної дійсності, які повинні бути використані для визначення ризику.

Показовим є і той факт, що поняття ризику використовується в цілому ряді наук: дослідження, присвячені аналізу ризику зустрічаються в правовій літературі, медичній та психологічній, в філософських працях. У кожному випадку дослідження ризику ґрунтується на предметі вивчення даної науки і, природно, спирається на власні підходи і методи.

Аналіз різної економічної літератури, присвяченої проблемі ризику, дозволив нам виділити наступні підходи до інтерпретації даної категорії:

1. Ризик як ймовірність (можливість) отримання несприятливого результату.
2. Ризик як невизначеність майбутнього стану, внутрішньої ситуації і зовнішнього середовища, невпевненість в результаті.
3. Ризик як дія.
4. Ризик як характеристика об'єкта.
5. Ризик як ймовірність помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами.
6. Ризик як небезпека чи загроза.
7. Ризик як «збиток, можливі втрати».
8. Ризик як ненадійність, що властива процесу вилучення прибутку.
9. Ризик як явище чи процес.
10. Ризик як економічна категорія.

Прихильниками останньої концепції є В.В. Вітлінський та П.І. Верченко, які вважають, що ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам ціле покладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями. На наш погляд, саме це визначення є найбільш повним, не дивлячись на те, що останнє його положення свідчить, що автори пов'язують результати ризикових ситуацій, перш за все, з несприятливими наслідками.

Зауважимо, що немає й нормативного, законодавчо встановленого визначення підприємницького ризику. Хоча термін «ризик» зустрічається в багатьох законодавчих та підзаконних актах, постановах, листах та конвенціях різних міністерств, відомств, служб України, міжнародних організацій та спілок. Зокрема, у нормативних документах державних та регіональних митних служб, Національного банку України, Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Європейського економічного співтовариства, Державного комітету ринків фінансових послуг, Державної податкової адміністрації та ін. У Господарському кодексі визначення «підприємницького ризику» також відсутнє, хоча саме «підприємництво» визначено як ризиковане.

Дискусійним є й питання про природу прояву ризиків: в літературі існують три основні точки зору, що визнають або суб'єктивну, або об'єктивну, або суб'єктивно-об'єктивну природу ризиків.

Суб'єктивна концепція зорієнтована на суб'єкт дій та враховує можливі наслідки, вибір варіантів поведінки, що передбачає накладання відповідних обов'язків чи уникнення їх. Оскільки з погляду цієї концепції ризик завжди пов'язаний з волею та усвідомленням його людиною, то ризик – це передусім вибір варіантів поведінки, з урахуванням загрози, стосовно можливих несприятливих наслідків.

Прихильники об'єктивної природи походження ризику ґрунтуються на тому, що поняття ризику відображає реально існуючі явища і процеси, а сам ризик існує незалежно від того, усвідомлюють його наявність або відсутність, враховують або ігнорують його. Об'єктивність ризику проявляється у тому, що ця економічна категорія відображає реально існуючу невизначеність і конфліктність в господарській діяльності.

Ми підтримуємо теорію про суб'єктивно-об'єктивне походження ризику. Життя людини – це ситуація постійного вибору урахування тих чи інших гіпотез і встановлення ієрархії цінностей. Ступінь ризику залежить і від ставлення суб'єкта прийняття рішення до невизначеності й конфлікту, до зумовленого ними ризику. Отже, ризик виникає тоді, коли приймаються рішення в умовах невизначеності, конфліктності, а особа, яка приймає рішення, є заінтересованою в результаті прийняття рішення. Все це робить ризик діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного.

Для більш повного поняття природи ризику розкриємо його об'єкт та суб'єкт, фактори виникнення ризику, а так само функції, які він виконує.

Об'єктом ризику виступає сама економічна система, ефективність та умови функціонування якої точно невідомі. Суб'єктом ризику є індивід або група індивідів, які зацікавлені в результатах керування об'єктом ризику і мають право приймати рішення щодо об'єкта ризику.

Суперечливим є і питання щодо визначення функцій ризику. Так, Л.Н.Тепман й А.П. Слобідський виділяють стимулюючу і захисну функції ризику, Л.І. Донець додає до цих функцій інноваційну та аналітичну, але найбільш повним та детальним нам здається перелік функцій, виділених С.М. Клименко та О.С. Дубровою:

1. Регулятивна (в деяких джерелах «стимулююча») функція має два аспекти – конструктивний та деструктивний. Конструктивний аспект полягає в тому, що ризик може виконувати роль каталізатора під час здійснення господарських операцій, оскільки сприяє пошуку новаторських ідей і підштовхує бізнес. Однак в умовах неповної інформації і без належного обліку закономірностей розвитку події, ризик може діяти деструктивно і приводити до авантюризму. Авантюризм – різновид ризику, який об'єктивно містить значну ймовірність неможливості здійснення задуманої мети, хоча особи, які приймають такі рішення, цього не усвідомлюють.

2. Захисна функція так само має два аспекти – історико-генетичний та соціально-правовий. Зміст першого полягає в тому, що люди завжди стихійно шукають форми і засоби захисту від можливих небажаних наслідків. На практиці це може проявлятися в страхуванні підприємницьких ризиків або створенні резервних фондів. Сутність другого полягає в об'єктивній необхідності законодавчого закріплення поняття «правомірність ризику».

3. Компенсаційна функція може забезпечити компенсуючий успіх – додатковий прибуток у разі сприятливого результату (реалізація шансів).

4. Соціально-економічна функція полягає в тому, що в процесі ринкової діяльності ризик і конкуренція дозволяють виділити (селектувати) соціальні групи ефективних власників в громадських класах, а в економіці – галузі діяльності, в яких ризик є прийнятним.

5. Інноваційна функція стимулює пошук шляхів нетрадиційного вирішення проблем, які стоять перед суб'єктом господарювання.

6. Аналітична функція проявляється в тому, що аналіз ризику обумовлює необхідність вибору в процесі аналізу альтернативних варіантів найбільш прибуткового варіанта з найменшим ступенем ризику.

Як було сказано раніше, діяльність усіх господарських суб'єктів сполучена з присутністю ризиків. У сучасних умовах стає неможливим управляти підприємством без урахування їх впливу, а для ефективного ведення бізнесу необхідно не тільки знати про присутність ризику, а й вміти правильно ідентифікувати конкретний ризик.

Існування ризику безпосередньо пов'язано з невизначеністю, яка передбачає наявність факторів, при яких результати дій непередбачувані, а ступінь можливого впливу цих факторів на результати невідома.

Виходячи із сутності економічної діяльності, ризик можна представити як категорію, що містить в собі ймовірність втрат і ймовірність «шансу» – можливість отримання додаткового прибутку. На наш погляд саме такий поділ відповідає сучасному розумінню природи економічного ризику: у ньому міститься і історично перше розуміння ризику в якості небезпеки або загрози, і потенційна можливість отримання позитивного результату.

Ризик має суб'єктивно-об'єктивну природу походження і притаманний усім видам економічної діяльності, незалежно від їх специфіки. Різноманітність функцій, які виконує ризик нашою думкою, що ризик виконує роль регулятора в економіці, а глибоке вивчення специфіки самого ризику та специфіки прийняття рішень у ризикових ситуаціях може дозволити визначити способи його перетворення в діючий важіль управління економічним розвитком і важіль спрямування економічних ресурсів у найбільш корисне для суспільства русло.

3.2. Оцінка підприємницьких ризиків

Категорії «невизначеність» і «ризик» є невід'ємними складовими умов підприємницької діяльності та здійснюють безпосередній вплив на рівень конкурентоспроможності підприємства. Багато підприємців ототожнюють невизначеність та ризик. Між тим, ці дві категорії суттєво відрізняються одна від іншої.

Невизначеність – це ситуація, в якій ймовірність отримання результатів прийнятого рішення невідома, в окремих випадках невідомий і весь спектр наслідків такого рішення.

Кількісно невизначеність може виступати як можливість відхилення результату від очікуваного (або середнього) значення як у меншу, так і в більшу сторону (так звана “спекулятивна” невизначеність), або можливість тільки негативних відхилень кінцевого результату події (так звана “чиста” невизначеність).

Умови невизначеності є предметом досліджень й об'єктом постійного спостереження з боку економістів та спеціалістів інших сфер. Одним із перших учених, який займався вивченням проблеми невизначеності в рамках сучасної економічної теорії, був Френк Найт. З погляду економічної теорії невизначеність – це об'єктивна неможливість здобуття абсолютного знання про об'єктивні та суб'єктивні фактори функціонування системи, неоднозначність її параметрів. Чим більша невизначеність під час прийняття господарського рішення, тим більший ступінь ризику і більша ймовірність зниження рівня конкурентоспроможності продукції та підприємства в цілому.

Існує багато причин виникнення невизначеності, серед яких основними є недетермінованість процесів, що відбуваються на

підприємстві та в економічному житті; відсутність повної достовірної інформації про результати діяльності підприємства; вплив суб'єктивних чинників на можливість здійснити правильну оцінку зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності підприємства. Для усунення цього недоліку під час оцінки діяльності підприємств в умовах невизначеності слід більше уваги приділяти використанню статистичних методів і, зокрема, графічного методу. Цей метод ґрунтовно розглянутий у роботі.

Прийняття рішень в умовах невизначеності характеризується тим, що неможливо однозначно передбачити їхні наслідки. Тобто варіанти будь-якої економічної діяльності, є варіантами з різним (за величиною) рівнем сподіваного прибутку й характеризуються різною ймовірністю (об'єктивною чи суб'єктивною), що цей прибуток буде досягнуто саме на цьому рівні. Така непевність призводить до того, що прибуток стає випадковою чи розпливчастою величиною, яку можна максимізувати лише за умови прийняття ряду гіпотез та коли у підприємця (менеджера) наявна певна схильність (або несхильність) до ризику як міри невизначеності.

Розробляти та приймати рішення в ситуації невизначеності підприємцю не тільки не вигідно, але й загрозово, тому основною вимогою є переведення невизначеності в ризик.

Ризик – це ситуація, коли результат здійснення певного процесу не відомий, але відомі його можливі альтернативні наслідки і достатньо інформації для того, щоб оцінити ймовірність настання цих наслідків.

Видове різноманіття ризиків дуже велике – від невиконання термінів поставки сировини на підприємство до міжнаціональних конфліктів, змін у законодавстві, що регулює економічну та підприємницьку діяльність, інфляційних коливань тощо.

На деякі види ризиків підприємець не може вплинути (це політичні, адміністративно-законодавчі, макроекономічні та ін. ризики), але враховувати їх у своїй діяльності повинен. В той же час існує низка ризиків, на які підприємець може певним чином впливати (виробничі, фінансові, транспортні ризики). Проблема полягає в складності оцінки ймовірності реалізації ризику та визначенні величини його наслідків.

Слід зазначити, що наявність ризиків не завжди є негативним фактором, оскільки усвідомлення факту їх існування мотивує підприємця до постійної роботи над пошуком оптимальних варіантів розв'язання господарських завдань, що, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємства.

Незважаючи на те, що в рамках економічної діяльності підприємства ризик постійно присутній, цей феномен досі недостатньо вивчений. До теперішнього часу немає загальноприйнятого трактування поняття «ризик», немає загальноприйнятої класифікації видів ризику, практично відсутні фундаментальні роботи, які розкривали б сутність і зміст цієї економічної категорії.

У сучасній західній економічній літературі розглядають дві теорії ризику: класичну та неокласичну.

Відповідно до класичної теорії, найвидатнішими представниками якої були Міль і Сеньйор, в структурі підприємницької прибутку виділяють дві складові: відсоток, як частка на вкладений капітал, і плата за ризик, як відшкодування можливого ризику. Отже, в рамках цієї концепції ризик ототожнюється лише з матеріальними втратами, які може понести підприємство в результаті прийняття того чи іншого рішення.

Це тлумачення ризику було одностороннім і спричинило розробку іншої теорії – неокласичної. Один з її представників Дж. М. Кейнс у поняття ризику ввів фактор «задоволення», який полягає в тому, що підприємець в очікуванні більшого прибутку піде на більший ризик.

Для вітчизняної економіки проблеми ризику, його оцінки та класифікації також не є новими. Ще в 20-ті роки XX століття були сформовані юридичні передумови обліку господарських ризиків: приймається ряд законодавчих актів, нормативно визначили зміст поняття «нормальний виробничо-господарський ризик» щодо виробничої та раціоналізаторської діяльності.

Проте вже в середині 30-х років ризик був оголошений буржуазним поняттям, неприйнятним соціально-економічному ладу. Вважалося, що ризик буде постійно відмирати з розвитком планової системи господарювання.

У 60-і роки постулат про детермінованість економічних процесів був відкинутий, що сприяло поширенню ідей невизначеності господарського розвитку. У цей період з'являється більше двох десятків робіт про господарський і валютний ризики.

З середини 80-х років стало очевидним, що облік ризиків в економіці є необхідним, а в 90-і роки, коли в країнах Східної Європи розпочався перехід до ринкової економіки, з'явилися нові види ризику, що не були вивчені економікою раніше. Тому все більше вчених стало розглядати дану проблему.

Ризик має суб'єктивно-об'єктивну природу. Ризик як об'єктивний компонент супроводжує всі види господарської діяльності й існує незалежно від того, усвідомлює його наявність відповідний суб'єкт чи ні, враховує чи не визнає ризикових ситуацій. Ризик як суб'єктивний компонент означає готовність суб'єкта діяльності приймати рішення з урахуванням характеру, масштабу і динаміки наявної невизначеності.

Очевидно, що завдання прикладних досліджень ризику полягає не в тому, щоб повністю уникнути ризику, а в тому, щоб знизити його гостроту, передбачити можливі негативні й позитивні наслідки розвитку ризику для конкретних суб'єктів.

Для мінімізації ризиків підприємницької діяльності пропонується здійснювати їх оцінку як на основі якісного, так і на основі кількісного аналізу.

При проведенні якісного аналізу ризику виникає проблема наявності глибоких знань, досвіду, інтуїції в тій чи іншій сфері економічної

діяльності. Головна мета цього аналізу – визначити чинники і зони ризику, після чого ідентифікувати всі можливі ризики.

Кількісний аналіз ризиків, на відміну від якісного, є менш суб'єктивним і дає можливість чітко визначити ступінь окремих видів ризиків і ризику певного виду діяльності в цілому. Він базується на теорії ймовірностей та математичній статистиці.

Під час кількісного оцінювання ступеня ризику виділяють два основних параметри:

- ймовірність появи втрат (ймовірність реалізації ризику) – чим вона вища, тим більший ризик;
- величину втрат (розмір можливих збитків) – чим вона більша, тим більший ризик.

Існує система показників кількісної оцінки ризиків. Деякі з пропонованих в економічній літературі показників, на наш погляд, є досить умовними. Так, наприклад, в абсолютному вираженні ризик може визначатися величиною можливих втрат у матеріальному або вартісному вираженні, а також математичним очікуванням (середньою величиною).

У відносному вираженні ризик розраховують як величину можливих втрат, віднесену до деякої бази. При цьому в якості бази пропонується використовувати або майновий стан підприємства, або загальні витрати ресурсів на даний вид підприємницької діяльності, або очікуваний дохід (прибуток).

Однак, на наш погляд, ці показники дають лише загальне уявлення про можливі наслідки прийняття того чи іншого рішення.

Класичним вважається підхід до оцінки ризику на основі середньоквадратичного відхилення: чим воно більше, тим більше ступінь ризику, пов'язаного з певною стратегією. Однак цей показник є абсолютною величиною, тому порівнювати ризик вкладення грошей в різні види діяльності з його допомогою не представляється можливим. Для такого роду порівнянь найчастіше використовують коефіцієнт варіації.

Ми вважаємо, що найбільш прийнятним може бути коефіцієнт ризику, заснований на семіваріації. Він дозволяє визначити, у скільки разів можливі середні втрати можуть перевищити можливі додаткові доходи. Чим менше коефіцієнт ризику, тим меншими є ризики і в стратегії підприємства. Але на практиці цей показник рідко використовується через складність розрахунків. Більш ґрунтовно сутність та методику розрахунку показників оцінки ризиків наведено у роботах.

Тому сучасна концепція управління ризиками неможлива без створення та впровадження в практичну діяльність комплексної методики їх оцінювання на основі використання системи кількісних методів.

Проведення кількісного аналізу особливо важливо, коли існує можливість вибору конкретного управлінського рішення із сукупності альтернативних варіантів.

Статистичний метод, метод аналізу доцільності витрат, метод використання аналогів, метод експертних оцінок, сценарний підхід,

рейтинговий метод – є найпоширенішими методами кількісної оцінки ризиків, які пропонують сучасні вчені.

Однак економічна література в більшості своїй обмежується лише характеристикою існуючих методів, але утримується від рекомендацій щодо того, який з них використовувати при аналізі того чи іншого проекту або підприємства в цілому.

З метою вибору таких оптимальних для використання методів нами було проведене експертне опитування серед керівної ланки підприємств машинобудівної галузі Одеської області, завданням якого було визначення тих характеристик і якостей, якими, на думку респондентів, повинен мати «ідеальний» метод оцінки ризиків.

Згруповані результати проведеного дослідження можна представити у вигляді списку ключових параметрів, якими можна охарактеризувати ту чи іншу методику розрахунку ризику. В цей список параметрів увійшли: незначні фінансові витрати, невеликі витрати часу, високий рівень об'єктивності методу, універсальність застосування, доступність джерел інформації, мінімальна кількість експертів, доступність програмного забезпечення, простота використання методу, повнота дослідження ризику і тривалість використання.

Кожен з цих методів не володіє повною кількістю позитивних характеристик, а має тільки деякі з них. Однак, для вибору оптимального методу недостатньо наявності більшості позитивних критеріїв в ньому, оскільки самі критерії між собою не рівноцінні. Так, підприємець напевно вибере менш витратний, але тривалий метод, ніж швидкий, але дуже дорогий.

Враховуючи це, ми запропонували респондентам ранжувати отримані критерії між собою. Ранжування проводилося від одиниці до десяти: найменш значимий параметр отримував ранг одиниці, найбільш значимий – десяти.

Результати проведеного ранжування критеріїв оптимального методу оцінки ризиків наведені в табл. 1.

Як видно з табл. 1, рівень об'єктивності результатів оцінки сприймається експертами як найбільш важливий критерій. На другому місці знаходяться фінансові витрати на проведення дослідження; на третьому – універсальність застосування методу.

Наступним кроком методики стало зіставлення між собою методів кількісної оцінки ризиків, і критеріїв, які можуть їх охарактеризувати. Також кожному з методів була привласнена своя оцінка залежно від того, скільки і які за значимістю критерії можуть цей метод описати. Підсумкова оцінка методу складається з суми рангів відповідних критеріїв.

Таблиця 1

Ранжування критеріїв кількісної оцінки ризику

Критерій оцінки ризику	Рангова оцінка критерію
Незначні фінансові витрати	9
Невеликі витрати часу	7
Високий рівень об'єктивності	10
Універсальність використання	8
Доступність джерел інформації	5
Мінімальна кількість експертів	2
Доступність програмного забезпечення	3
Простота використання	6
Повнота дослідження ризику	4
Тривалість використання	1

Результати проведеного зіставлення методів показали, що статистичний метод кількісної оцінки ризиків є більш пріоритетним за такими критеріями, як: незначні фінансові витрати, невеликі витрати часу, високий рівень об'єктивності, універсальність застосування, мінімальна кількість експертів, доступність програмного забезпечення, простота використання. Цей метод набрав 45 балів.

Наступне місце займає метод фінансових коефіцієнтів (33 бали), третє місце поділили між собою метод експертних оцінок і метод аналізу доцільності витрат, які набрали по 22 бали кожен. Останнє місце зайняв недостатньо розвинений в національних умовах господарювання метод аналогів, який набрав 7 балів.

Таким чином, проведений аналіз показав найбільш привабливі для підприємства методи кількісної оцінки ризиків. Однак при їх окремому використанні, жоден з вищеперелічених методів не дає повної інформації про ступінь впливу ризиків на підприємство.

Аналіз економічної літератури показав, що обирати слід методи зі значними перевагами і незначними недоліками і застосовувати їх не відокремлено, а комбіновано, так як при цьому з'являється можливість усунення недоліків одного методу за рахунок застосування інших методів. Комбінована оцінка ризику підприємства дозволяє об'єднати в одному показнику багато різних за економічним змістом і вагою одиниць вимірювання і факторів. Це спрощує процедуру оцінки ризику конкретного підприємства, а іноді є єдино можливим варіантом її проведення і надання об'єктивних висновків.

Так, нами пропонується новий підхід до оцінки економічного ризику, заснований на суміщенні статистичного методу оцінки ризику з іншими методами оцінки, які зайняли високі місця в критеріальному аналізі. Складовими комбінованої оцінки є наступні чотири методи: 1) статистичний метод; 2) метод дерева відмов; 3) метод використання фінансових коефіцієнтів; 4) метод експертних оцінок.

Застосування елементів статистичного методу дозволяє виявити ситуації ризику, але цей метод не ідентифікує конкретні ризики в діяльності підприємства, а розглядає ризик як єдину величину. Це обумовлює використання методу дерева відмов, який допомагає виявити всю сукупність ризиків, з якими стикається підприємство у своїй діяльності. Однак він не здатний оцінити величину ризиків. Таку оцінку може дати використання методу фінансових коефіцієнтів, який спирається на фінансові показники діяльності підприємства. В результаті чого можна отримати точну оцінку внутрішніх ризиків підприємства. Метод експертних оцінок допоможе оцінити ризики, що виникають на мезо- і макрорівні і не залежать від діяльності підприємства.

Таким чином, можна представити алгоритм комплексної оцінки ризиків і продемонструвати його використання на прикладі 6 підприємств машинобудівної галузі Одеської області. В число даних підприємств увійшли: Холдингова компанія Мікрон, ТДВ Станконормаль, Одеський завод радіально-свердлильних верстатів, виробниче об'єднання Холодмаш, Одеський завод по виробництву ковальсько-пресових верстатів, Південна електротехнічна компанія.

Отже, спочатку необхідно здійснити виявлення ризикової ситуації на підприємстві. На цьому етапі за допомогою статистичних показників аналізу динаміки можна простежити зміни основних елементів діяльності підприємства, що допоможе визначити позитивні або негативні тенденції, що характерні його функціонуванню.

Узагальнюючи проведений аналіз даних на першому етапі, зазначимо, що на сукупності досліджуваних підприємств крім тенденції до зниження обсягу виробництва, обсягу прибутку та кількості працівників підприємств, нами були так само виявлені комерційні, кваліфікаційні, паливно-енергетичні та сировинні ризики, а також численні фінансові ризики, серед яких: ризик невикористаних можливостей, ризики втрати платоспроможності, інвестиційні та кредитні ризики.

Наступним етапом є проведення статистичного аналізу ризиків на підприємстві. На цьому етапі розраховуються основні показники статистичного методу дослідження – середньоквадратичне відхилення і коефіцієнт варіації.

Оскільки машинобудівні підприємства, що увійшли до аналізованої сукупності, відрізняються масштабами свого виробництва, а так само обсягами прибутку/збитку, нами було вирішено розділити підприємства на дві групи: з об'ємом доходу від реалізації понад 15 млн. грн. і, відповідно, з обсягом доходу від реалізації менше 15 млн. грн. Як показник для оцінки ризику був обраний саме показник обсягу доходу від реалізації продукції, оскільки частина підприємств протягом аналізованого періоду є збитковими, що виключає можливість використання показника чистого прибутку.

Таким чином, в першу групу підприємств увійшли: Холдингова компанія Мікрон, ТДВ Станконормаль і Південна електротехнічна компанія.

Розраховані статистичні показники ризику для цих підприємств представлені в табл. 2.

Більшість вчених градацію коефіцієнта варіації інтерпретують наступним чином: 0-25% – зона мінімального ризику, 25-50% – зона допустимого ризику, 50-75% – зона критичного ризику, 75% і більше – зона катастрофічного ризику. Тому ми побачимо, що за весь аналізований період дана група підприємств перебувала в зоні ризику допустимого.

Таблиця 2

Статистичні показники ризику 1-ї групи підприємств

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Середньоквадратичне відхилення, тис. грн.	18199	11897	11877	13563	19093
Коефіцієнт варіації, %	44,6	43,4	40,3	35,2	37,7

У другу групу підприємств увійшли виробниче об'єднання Холодмаш, Одеський завод по випуску ковальсько-пресових верстатів і Одеський завод радіально-свердлильних верстатів. Показники ризику, що характеризують діяльність цих підприємств, наведених в табл. 3.

Таблиця 3

Статистичні показники ризику для 2-ї групи підприємств

Показник	2008	2009	2010	2011	2012
Середньоквадратичне відхилення, тис. грн.	4090	1152	2023	2075	4461
Коефіцієнт варіації, %	76,0	55,4	58,3	56,1	51,7

З даних розрахунків видно, що підприємства другої групи протягом усього періоду знаходяться в зоні критичного ризику, що, власне, і підтверджується даними фінансової звітності, згідно з якою, протягом аналізованого часу діяльність даних підприємств характеризується не прибутком, а здебільшого збитками.

На наступному етапі комплексного підходу до оцінки ризиків ми пропонуємо використовувати метод дерева відмов, за допомогою якого з'являється можливість визначити сукупність ризиків, що впливають на діяльність підприємства. Дерево відмов дозволить виявити всі шляхи, які приводять до головної події, тобто, даний метод дозволяє виявити всі ризики, реалізація яких призведе до зменшення прибутку підприємства або отриманню збитків. Даний метод допоможе безпосередньо виявити ті внутрішні або зовнішні ризики, які впливають на діяльність того чи іншого підприємства.

Далі, згідно методики, здійснюється оцінка внутрішніх ризиків підприємства. Для цього використовується метод фінансових коефіцієнтів.

Одним з напрямів статистичного аналізу ризику є розробка системи коефіцієнтів оцінки діяльності підприємства, яка дає можливість узагальнити результати дослідження з показників або критеріям і отримати обґрунтовані висновки щодо стану підприємства в цілому. Цей метод спирається на використання відносних величин (показників-коефіцієнтів фінансового стану підприємства) і ґрунтується на аналізі фінансової звітності підприємства. Широка доступність цієї форми звітності для всіх користувачів дозволяє не тільки оцінити ризики самого підприємства, а й оцінити зовнішні ризики підприємства-партнера, що може допомогти при ухваленні рішення про роботу з тим чи іншим контрагентом.

Сучасній науці відомо більше 200 відносних показників, які можна розрахувати на основі фінансових звітів про діяльність підприємства. Однак, не має сенсу розраховувати їх всі: основні коефіцієнти можуть дати необхідну інформацію.

З метою вибору коефіцієнтів, які найбільш повно характеризують певні напрямки діяльності підприємства, нами були розглянуті наступні підходи до оцінки стану підприємств на основі фінансових показників:

- методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану неплатоспроможних підприємств та організацій;
- Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації;
- методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій;
- методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства;
- наукові публікації з діагностики підприємства;
- наукові публікації з банківської та фінансової статистики.

Основними критеріями відбору коефіцієнтів для подальшого проведення аналізу є такі.

1. Фінансові показники повинні мати форму статистичних відносних величин, тобто бути вимірюваними в процентах або в частках одиниці.
2. Коефіцієнт повинен використовуватися в більшості методик.
3. Коефіцієнт повинен розраховуватися на основі Балансу або Звіту про фінансові результати.

Однак, розрахунок коефіцієнтів сам по собі практично неінформативний. Певні висновки можна зробити лише за умови проведення їх просторово-часового аналізу і шляхом зіставлення розрахованих величин з нормативними значеннями.

Так, фактичні значення коефіцієнтів, розраховані для кожного конкретного підприємства, порівнюють з нормативними значеннями, а за ступенем відхилення фактичних значень від нормативних судять про

величину ризику. Крім того, різні коефіцієнти можуть свідчити про різний рівень ризику. У цій ситуації для кожного з коефіцієнтів визначають діапазон відхилень від нормативу (діапазон значень).

В даному випадку, так само, як і в статистичному аналізі, ми пропонуємо виділяти чотири ризикові зони: мінімального ризику (відхилення в межах 25% від нормативу), допустимого ризику (відхилення в межах 50%), критичного ризику (відхилення в межах 75%) і катастрофічного ризику (відхилення вище 75%).

Відзначимо, що для деяких з відібраних показників нормативні значення не встановлені, тому в цих випадках спираються на позитивні або негативні зміни в динаміці.

Для того, щоб звести отримані результати до порівнянного вигляду, результати розрахунків ранжують, привласнюючи певний бал. Присвоєння бала одержаному номінальному значенню пропонуємо здійснювати виходячи з відповідності отриманого значення коефіцієнта певній зоні ризику, а також його значенню в динаміці. Так, 1 бал відповідає показникам зони мінімального ризику, 2 бали – зоні допустимого ризику, 3 бали – зоні критичного ризику, 4 бали – зоні катастрофічного ризику. Між цими балами існує чітка логічна градація і вони мають однаковий інтервал: кожен наступний бал характеризує наступну за логікою ланку: почавши з мінімальною точки і закінчивши в максимальній.

Визначивши групи фінансових показників для оцінки ризику, їх нормативні значення, а також розрахувавши зони їх коливань, можна визначити в якій ризиковій зоні знаходиться та чи інша підсистема функціонування підприємства, а також підприємство в цілому.

Таким чином, рівень ризику внутрішньої підсистеми підприємства розраховують за формулою:

$$D_i = \frac{\sum A_i}{n},$$

де R_p - ризик підсистем підприємства;

B_i - бальне значення i -го коефіцієнта в межах групи;

n - кількість коефіцієнтів в групі.

Агрегований внутрішній ризик підприємства як системи є середньозваженим значенням рівнів ризику суми всіх підсистем і визначається за наступною формулою:

$$D_{ar} = \frac{\sum D_i q}{m},$$

де $R_{вп}$ - агрегований внутрішній ризик підприємства;

m - кількість підсистем організації;

q - питома значимість кожної групи ризиків.

Результати інтегральної оцінки внутрішніх ризиків аналізованих підприємств машинобудівної галузі представлені в табл. 4.

Як видно з результатів розрахунків, наведених у таблиці, частині підприємств характерний мінімальний рівень внутрішніх ризиків, більшості – допустимий на межі з критичним, і тільки одному – критичний (виробниче об'єднання Холодмаш).

Встановлено, що найбільший вплив на підприємства галузі на мікрорівні надають фінансові ризики. Маркетингові та виробничі ризики мають середній рівень впливу.

За допомогою розрахованих показників можливо так само розрахувати і становище підприємства на ринку серед інших підприємств даної галузі, а також оцінити надійність партнерів. З цією метою ми пропонуємо на основі даних коефіцієнтів фінансової статистики застосувати інший статистичний метод – метод оцінки латентних показників, одним з яких і є ризик.

Таблиця 4

Інтегральна оцінка внутрішніх ризиків підприємства

Підприємство	2008	2009	2010	2011	2012
Холдингова компанія «Мікрон»	1,9	1,6	1,5	1,5	1,4
ТОВ «Південна електротехнічна компанія»	1,5	1,9	1,5	1,4	1,2
ВАТ «Станконормаль»	2,7	1,7	2,0	1,7	2,1
ПАТ «Одеський завод по випуску ковальсько-пресових автоматів»	2,7	2,5	2,3	2,3	2,3
ВАТ «Одеський завод радіально-свердильних верстатів»	2,6	2,2	2,1	2,3	2,3
ВАТ «Виробниче об'єднання Холодмаш»	3,4	3,2	2,6	3,2	3,1

Таким чином, для визначення рівня ризикованості діяльності підприємства і його місця на ринку серед інших подібних підприємств, ми пропонуємо використовувати багатовимірні статистичні методи, а саме – методи класичної та модифікованої таксономії.

При цьому слід поставити такі завдання.

1. Задання еталона (антіеталона) на основі розподілу симптомів на стимулятори і дестимулятори.

2. Розрахунок для кожного об'єкта схожості з еталоном (несхожості з антіеталоном), що служить базою для знаходження рангів усіх варіантів ризикованості діяльності підприємства.

Для вирішення поставлених завдань використовувалася система STATISTICA та її модуль – «Кластерний аналіз».

Зведені результати аналізу представлені в табл. 5.

Таблиця 5

Динаміка рівня внутрішнього ризику машинобудівних підприємств
Одеської області

Підприємство	2008	2009	2010	2011	2012	Середня ангова оцінка
Холдингова компанія «Мікрон»	1	1	1	1	1	1
ВАТ «Станконормаль»	3	4	3	4	3	3
ВАТ «Виробниче об'єднання Холодмаш»	6	5	6	6	6	6
ВАТ «Одеський завод радіально- свердильних верстатів»	5	6	5	5	5	5
ПАТ «Одеський завод по випуску ковальсько-пресових автоматів»	4	3	4	3	4	4
ТОВ «Південна електротехнічна компанія»	2	2	2	2	2	2

Аналіз проведених розрахунків показав, що найближче за своїми значеннями показників до еталону (підприємство з мінімальним рівнем ризику), знаходиться Холдингова компанія Мікрон. Це підприємство має максимальну схожість з еталоном і отримує перший ранг протягом усього аналізованого періоду. Друге місце займає Південна електротехнічна компанія, третє – ТДВ Станконормаль. До аутсайдерів відноситься виробниче об'єднання Холодмаш.

Відзначимо, що ранги, які були отримані й за модифікованим алгоритмом таксономії, збігаються з даними результатами.

На останньому етапі запропонованої комплексної оцінки здійснюються експертні оцінки ризиків мезо- і макrorівня.

На цьому етапі необхідно перейти до визначення ймовірності реалізації зовнішніх ризиків. Для цього залучаються експерти, фахівці, керівники підприємств і вчені, які займаються вивченням цієї проблеми. Ми пропонуємо наступну послідовність оцінки зовнішнього ризику, що впливають на підприємства:

1. Виявлення зовнішніх ризиків мезо-і макrorівня.
2. Ранжування ризиків за рівнями, які визначають важливість кожної групи певного рівня, тобто пріоритет кожної групи ризику.
3. Визначення питомої ваги простого ризику у всій сукупності ризиків мезо- або макrorівня.
4. Розрахунок ваги кожного простого ризику в межах інтервалу від нуля до одиниці.
5. Визначення ваги групи з найменшим пріоритетом.
6. Визначення ваги всіх груп пріоритетів
7. Розрахунок ваги простих ризиків, що входять до відповідної пріоритетної групи.

8. Оцінка ймовірності виникнення ризику.

За результатами проведеної оцінки ризиків, що супроводжують зовнішню діяльність підприємств, нами було визначено, що групи адміністративно-законодавчих, ринкових, фінансових та інформаційних ризиків характеризуються найбільшою ймовірністю появи і найбільшим ступенем впливу.

Підводячи підсумки, можна відзначити, що по-перше, між категоріями невизначеності та ризику існує суттєва відмінність, оскільки у випадку виникнення ситуації невизначеності ймовірність отримання результатів прийнятого рішення невідома, як і його можливі наслідки, в той час як у ситуації ризику з'являється можливість оцінити ймовірність настання негативних наслідків.

По-друге, в сучасній західній економічній літературі існує дві теорії ризику: класична та неокласична. На наш погляд, друга концепція більш повно відображує сутність ризику, оскільки в рамках класичної теорії ризик ототожнюється лише з можливим втратами, в той час як неокласична теорія у поняття ризику враховує також фактор «задоволення», який полягає в тому, що підприємець в очікуванні більшого прибутку піде на більший ризик.

По-третє, існує ціла низка проблем якісної і кількісної оцінки ризиків. При цьому проблеми кількісної оцінки більш глибокі. Тому сучасна концепція управління ризиками неможлива без створення комплексної методики їх оцінювання. Саме така методика розглянута у роботі.

Дана методика може допомогти не тільки оцінити місце підприємства на ринку, вона дає можливість здійснити оцінку надійності потенційних партнерів, і, що найбільш важливо, виявити основні шляхи зниження ризику через зіставлення даних значень ознак-симптомів підприємств-лідерів і підприємств-аутсайдерів.

3.3. Методологічні аспекти статистичного дослідження ринку нерухомості

Нерухомість є фінансовим активом, тобто формою вкладення капіталу, і займає особливе місце серед елементів ринкової економіки. Вона служить базою для господарської діяльності і розвитку підприємств і організацій всіх форм власності та є основою особистого існування для громадян. Нерухомість виступає як засоби виробництва (земля, адміністративні, виробничі, складські, торгові та інші будівлі і приміщення, а також інші споруди) і предмети або об'єкти споживання (земельні ділянки, житлові будинки, дачі, квартири, гаражі).

Ринок нерухомості є важливою складовою національних економік країн, оскільки він тісно пов'язаний із формуванням ринків капіталу, робочої сили, товарів та послуг, розвитком підприємницької діяльності. На національні ринки нерухомості припадає значна частка валового

внутрішнього продукту країн світу, у них задіяна висока частка працездатного населення (у сфері будівництва та професійних агенціях нерухомості), а також спостерігається значна державна активність у регулюванні національного ринку. Тому таким важливим і необхідним є всебічне дослідження явищ і процесів, які відбуваються на ринку нерухомості.

Проблеми дослідження процесів і явищ на ринку нерухомості розглянуто ще недостатньо повно і є ціла низка питань, які потребують конкретизації та удосконалення. Основні теоретичні і методологічні принципи вивчення процесів і явищ на ринку нерухомості розглянуто в роботах Чернеги П.Г., Щербакової Н.А., Грязнова А.Г. і Федотової М.А., Стерника Г.М. В роботах цих авторів розглянуто в основному особливості та загальноекономічні принципи і підходи до вивчення і характеристики ринку нерухомості, статистичні аспекти аналізу не висвітлено.

Методологічні підходи до організації та проведення статистичного дослідження ринку нерухомості повинні враховувати діючі законодавчі акти і документи, які регламентують операції з нерухомістю. Саме використання статистичних методів аналізу дає можливість сформувати найбільш повну систему показників, які б об'єктивно характеризували співвідношення попиту і пропозиції, пропорції, тенденції, структурні зрушення, взаємозв'язки та ефективність функціонування ринку нерухомості.

Мета роботи постає в узагальненні та дослідженні найбільш актуальних методологічних аспектів організації і проведення статистичного дослідження кон'юктури та результатів діяльності окремих сегментів ринку нерухомості.

Операції на ринку нерухомості здійснюються за допомогою спеціальних механізмів, завдяки яким передаються права на об'єкти нерухомості. Дж. Фрідман та Нік Ордуей дали таке визначення ринку нерухомості: «Ринок нерухомості – це система механізмів, за допомогою яких передаються права на нерухомість і пов'язані з нею інтереси, встановлюються ціни та розподіляється простір між різноманітними конкуруючими варіантами землекористування».

На наш погляд, враховуючи різноманіття відносин, які супроводжують операції з нерухомістю, можна дати таке визначення:

Ринок нерухомості – це сукупність економічних, правових і організаційних відносин стосовно операцій з об'єктами нерухомості, тобто їх продажу, покупки, оцінки, оренди, застави тощо.

Нерухомість є особливим товаром, оскільки її характеристики не характерні для інших товарів (наприклад, певне місцезнаходження).

Відмітними особливостями ринку нерухомості є:

- локальний характер ринку нерухомості (певне місцезнаходження впливає на кількість можливих операцій);
- унікальність всіх ділянок землі (значна відмінність у цінах);
- індивідуальність ціноутворення;

- висока залежність цін, прибутковості і ризиків від стану регіональної економіки;

- різноманіття ризиків;

- низька ліквідність нерухомості в порівнянні з іншими товарами (унаслідок необхідності залучення правових інститутів при здійсненні операцій);

- невідповідність високої ціни і фінансових можливостей покупців, що вимагає наявності кредиту в більшості випадків;

- слабкість цінових механізмів саморегулювання ринку.

Об'єктами ринку нерухомості є:

1) житло (житлові приміщення):

- квартири в багатоквартирних житлових будинках;

- індивідуальні житлові будинки (старого типу – домоволодіння і нового типу – котеджі);

- приміщення постійного проживання в будинках відпочинку, готелях, лікарнях;

2) комерційна нерухомість:

- готелі, мотелі, будинки відпочинку;

- бізнес-центри, офісні приміщення;

- торгові центри, магазини, ресторани, пункти сервісу;

3) промислова нерухомість:

- заводські приміщення;

- паркінги, гаражі, офіси-склади;

- приміщення науково-дослідних організацій;

4) нерухомість соціально-культурного призначення:

- лікарні, поліклініки;

- школи;

- будівлі урядових і адміністративних установ;

- інші культурні споруди;

5) земля (земельні ділянки):

- земельні ділянки, які перебувають в державній та комунальній власності, крім земель, які не можуть передаватись у приватну власність відповідно до Земельного кодексу України;

- земельні ділянки чи частки у праві спільної власності на земельні ділянки, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, крім випадків, визначених законом;

- земельні ділянки, конфісковані за рішенням суду.

Суб'єктами ринку нерухомості є:

1) продавці (лізінгодавці) – юридичні і фізичні особи;

2) покупці (орендатори) – юридичні і фізичні особи;

3) професійні учасники ринку нерухомості;

а) інституційні учасники ринку:

- фахівці з інвентаризації землі та будівель;

- нотаріуси та органи реєстрації майнових прав;
- інституційні учасники містобудівного розвитку (територіальні органи з утвердження і узгодження генеральних планів забудови, будівельних проектів, оформлення землевідведення, видачі дозволів на будівництво та нагляду за будівництвом);
- проектувальники;
- будівельники (замовники будівництва, генеральні підрядчики, субпідрядчики);
- фахівці з технічної експлуатації об'єктів;
- б) неінституційні учасники ринку:
- ріелтори – займаються будь-якими легальними операціями на ринку;
- брокери – займаються організацією угод між продавцем і покупцем і отримують комісійну винагороду;
- агенти – помічники брокера, виконують його доручення;
- оцінювачі нерухомості – займаються оціночною діяльністю;
- фінансисти (банкіри), іпотечні кредитори;
- менеджери з нерухомості – займаються організацією експлуатації об'єктів з метою забезпечення максимальної його прибутковості;
- аналітики – займаються дослідженням ринку нерухомості та фінансовим аналізом об'єктів;
- юристи;
- страховики;
- члени національних і міжнародних професійних об'єднань учасників ринку нерухомості.

Інфраструктура ринку нерухомості включає в себе суб'єкти, які обслуговують цей ринок на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях.

В Україні йде активний розвиток ринку нерухомості і все більше число громадян, підприємств і організацій бере участь в операціях з нерухомістю.

Нерухомість є головним предметом обговорення при приватизації державної і муніципальної власності, при оренді нежилых приміщень, при покупці і продажу житлових приміщень. З'явився шар нових власників нерухомості, як у сфері особистого споживання, так і в багатьох сферах підприємницької діяльності. Утворилися комерційні структури, діючі на ринку нерухомості. Розвертається діяльність вітчизняних і зарубіжних інвесторів, для яких велике значення має придбання гарантованих прав користування землею і правовий захист їх інтересів.

Розвитку ринку нерухомості сприяє вільний перехід прав власності на нерухомість.

Базовою основою для функціонування ринку нерухомості є існування національної системи кадастру. Інформація про всі об'єкти

нерухомості, назви, межі, координати, їх вартість, право власності, обмеження прав власності складають єдину систему державного кадастру. Кадастр – це методично сформований державний реєстр даних про нерухомість в окремо взятій країні чи районі.

Сучасну кадастрову систему більшість фахівців визначає як багатоцільову, яка поєднує в собі всі функції раніше окремих систем реєстрації прав на нерухомість та кадастру.

Наявність кадастрової системи сприяє розвитку ринку нерухомості на національному рівні. Кадастровий реєстр важливий для податкової системи країни (обчислення податків на об'єкти нерухомості відповідно до вартості, місця розташування та пріоритетності об'єктів). Автоматизованість реєстру, інтеграція всіх інших реєстрів з даними про нерухомість, ідентифікація всіх об'єктів нерухомості, їх оцінка є базовими для формування ринку нерухомості на національному ринку.

На ринку нерухомості виділяють первинний і вторинний ринки.

Первинним є ринок, коли нерухомість як товар вперше надходить на ринок. У цьому випадку продавцями нерухомості виступають держава в особі регіональних і місцевих органів влади (за рахунок приватизації підприємств, житлових і нежитлових об'єктів) і будівельні компанії – постачальники житлової і нежитлової нерухомості. Кількість нерухомості на первинному ринку в першу чергу залежить від нового будівництва.

На вторинному ринку нерухомість виступає як товар, який раніше був у вжитку і належить певному власнику – фізичній або юридичній особі.

Первинний і вторинний ринки безпосередньо взаємозалежні. Якщо з якихось причин збільшиться пропозиція нерухомості на вторинному ринку, це безпосередньо веде до зниження цін на нерухомість на первинному ринку. У той же час, зростання витрат на будівництво призводить до збільшення цін на нерухомість на первинному ринку, що одразу позначається на зростанні цін на нерухомість на вторинному ринку.

На ринку нерухомості виділяють окремі його сегменти. Виділення сегментів дозволяє сфокусувати увагу не на ринку в цілому, а на його складовій частині і, виходячи з цього, визначити або особливості роботи на даному сегменті (якщо йдеться про вибір ринкової ніші), або конкурентоспроможності об'єкту (якщо йдеться про окремий об'єкт нерухомості).

На ринку нерухомості сегментація може бути проведена по цілому ряду ознак: географічному положенню, фізичним характеристикам, типами прав на власність (приватна, комунальна, державна, нерухомість з обмеженими правами на власність, права на здачу в оренду та інші), функціональному призначенню об'єктів або навіть по комплексу ознак.

За функціональним призначенням об'єктів ринок нерухомості підрозділяється на 4 основні складові:

- 1) ринок землі (земельних ділянок);
- 2) ринок житла;

- 3) ринок нежилих приміщень;
- 4) ринок промислової нерухомості.

Крім того можна виділити ринок незавершених об'єктів і готельних послуг.

Сегментація дозволяє об'єднувати дійсно однорідні об'єкти (і групи споживачів, що стоять за ними), чітко визначати межі сегментів, краще розуміти поведінку споживачів, грамотно вибудовувати відносини з ними, що у результаті забезпечує ефективність функціонування ринку.

На формування і функціонування ринку нерухомості в країні впливають такі основні чинники:

1) макроекономічна ситуація, зростання ВВП (стабільна – дає впевненість учасникам ринку нерухомості у правовому захисті їх інтересів; нестабільна – означає неможливість передбачення нормативних актів, ухвалення яких обумовлюється «політичною кон'юнктурою» в той або інший момент часу);

2) інвестиційний клімат, прибутковість капіталовкладень в нерухомість;

3) стан будівельної галузі;

4) вартість об'єктів нерухомості;

5) купівельна спроможність населення;

6) розвиток банківської системи, зокрема іпотечного кредитування;

7) рівень інфляції (з одного боку, інвестиційна активність знижується, зменшуються обсяги іпотечного кредитування; з іншого боку, вкладення в нерухомість є привабливими, оскільки, до певної міри, дозволяють зберегти кошти від інфляції);

8) стан законодавчої бази стосовно ринку нерухомості;

9) наявність чіткої методичної бази з оцінки об'єктів нерухомості;

10) нерівномірний розвиток сегментів ринку нерухомості (наймасовішим є ринок житла).

Усі перелічені чинники накладають відбиток на розвиток українського ринку нерухомості.

В Україні з 1 січня 2014 року вступила в дію законодавча норма Податкового кодексу про обов'язкове оподаткування нерухомого майна. Відповідно до ст. 265 ПКУ сплатити податок на нерухомість щорічно зобов'язані фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які володіють об'єктами житлової нерухомості. Податок сплачується раз на рік фізичними особами та щоквартально юридичними особами.

Ставку податку встановлюють місцеві органи влади залежно від житлової площі об'єкту нерухомості (відповідно пп. 265.5.1 ПКУ). Для квартир, житлова площа яких не перевищує 240 кв. м, а також житлових будинків, у яких житлова площа не перевищує 500 кв. м – ставка податку не повинна перевищувати 1% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством на 1 січня поточного року, за 1 кв. м. Для апартаментів, площа яких перевищує вказаний розмір, встановлена конкретна ставка податку – 2,7% мінімальної заробітної плати.

Фізичним особам надано пільги на 120 кв. м для квартир і 250 кв. м для будинків. Власники житлової площі нижче відповідних обмежень податок на нерухомість сплачувати не будуть. Якщо житлова площа становить 130 кв. м, то податок сплачується по 1% мінімальної заробітної плати за зайві 10 кв. м.

Для регулювання ринку нерухомості важливим є затвердження процедур ведення операцій з нерухомістю, будівельних стандартів, ліцензій та уніфікації процедур та методів оцінки об'єктів нерухомості. Проста та прозора процедура купівлі-продажу нерухомості сприяє розвитку ринку нерухомості.

У зв'язку з розвитком ринку нерухомості виникла необхідність в оціночній діяльності. Оціночна діяльність – це належна ліцензуванню діяльність особи (оцінювача), що полягає у встановленні ним з використанням спеціальних правил і методик ринкової або іншої вартості нерухомості. Без професії оцінювача неможливо функціонування ринку нерухомості.

Об'єкт нерухомості може мати декілька видів вартості залежно від потреб суб'єктів ринку нерухомості (цілей оцінки), тобто вартість об'єкту нерухомості для потреб страхування буде відрізнятися від вартості, розрахованої для продажу, застави тощо. Наприклад, підставою розрахунку вартості для потреб страхування буде вартість заміщення схильних до ризику елементів, для застави – здатність майна принести дохід при припиненні виплати кредиту.

Цілі оцінки нерухомості можуть бути різні (купівля-продаж об'єкту, страхування і майнові суперечки, оподаткування нерухомості, реалізація інвестиційних проектів, кредитування під заставу та інші), їм відповідає декілька видів вартості.

Перед початком проведення робіт з оцінки нерухомості оцінювачу необхідно визначити вид вартості, застосовний в даній ситуації. У звіті необхідно відобразити оцінюваний вид вартості й обґрунтувати його вибір.

Основними видами вартості нерухомості є: ринкова вартість, вартість

в експлуатації, вартість для цілей оподаткування, інвестиційна, страхова, заставна, балансова, мінова або бартерна вартість, вартість орендних прав, відновна вартість, вартість заміщення й ліквідаційна.

Найбільш часто використовуються такі види вартості нерухомості:

1) Ринкова вартість – це найбільш вірогідна ціна продажу об'єкту нерухомості на вільному ринку.

2) Вартість в експлуатації – відображає важливість об'єкту для конкретного суб'єкта, у якого може бути відсутнім намір виставити об'єкт на продаж. Вартість в експлуатації заснована на прибутковості, корисності і зручностях об'єкту для власника нерухомості.

3) Вартість для цілей оподаткування – базується, як правило, на витратах (на відтворення об'єкту).

4) Страхова вартість – заснована на вартості відтворення (заміщення) елементів нерухомості, схильних до ризику знищення. Страхову вартість використовують для цілей страхування. Як правило, ця величина відновної вартості або вартості заміщення без урахування земельної ділянки. Відновна вартість – це витрати на відтворення точної копії застрахованої нерухомості, вартість заміщення – витрати на створення аналогічного об'єкту.

5) Заставна вартість (для об'єктів, що надаються в заставу) – вартість майна, яку кредитор розраховує одержати при продажу об'єкту нерухомості на ринку у разі неповернення кредиту. Заставна вартість враховується при визначенні величини видаваної позики.

6) Інвестиційна вартість – це вартість капітальних вкладень для конкретного інвестора з урахуванням його вимог до інвестицій.

7) Ліквідаційна вартість – визначається при ліквідації підприємства за рішенням власника або судового органу. Ліквідаційна вартість – це вимушена для власника ціна продажу майна в терміни менше, ніж достатні для ознайомлення з виставленим на ринок об'єктом всіх потенційних покупців.

Таким чином, залежно від цілей оцінки, потрібне визначення різних видів вартості.

Найчастіше зустрічається оцінка ринкової вартості об'єктів нерухомості.

Існують три методи визначення ринкової вартості об'єктів нерухомості:

- 1) витратний;
- 2) аналоговий;
- 3) доходний.

При визначенні ринкової вартості об'єктів можна використовувати один з методів або всі одночасно. Вартість, обчислена будь-яким методом, має однакове значення, допустима похибка 5-7%. Але у конкретному завданні визначення ринкової вартості нерухомості іноді доцільним є використання одного певного методу.

Витратним методом визначають вартість об'єктів як суму витрат, потрібних для його відтворення. Оцінкою ринкової вартості є сума вартості земельної ділянки і вартості будівництва об'єкта на дату оцінки. Цей метод заснований на розумінні того, що учасники ринку співвідносять вартість об'єкта і витрати. Витратний метод доцільно використовувати для оцінки нових будівельних об'єктів.

Аналоговий метод або метод порівняння продаж базується на прямому порівнянні проданих об'єктів, що мають подібні характеристики. Цей метод доцільно використовувати, коли ряд аналогічних об'єктів нещодавно продавався або в даний час виставлено на продаж на ринку групу подібних об'єктів.

Оцінювач визначає ступінь складності або відмінності між об'єктом і порівнянними продажами, розглядаючи різні елементи порівняння:

- умови фінансування;
- умови продажу;
- умови ринку;
- розміщення;
- фізична характеристика;
- економічна характеристика;
- використання;
- недійсні компоненти вартості;
- передані права на нерухомість;
- права власності на нерухомість.

Умови фінансування бувають ринкові та неринкові. Можуть бути такі варіанти розрахунків:

а) фінансування угоди кредитором, тобто продавець виплачує відсотки за кредит, які покупець-боржник вимагає для отримання кредиту. У цьому випадку для коректування з ціни продажу вираховують суму відсотків;

б) фінансування угоди продавцем, тобто продавець надає покупцю іпотечний кредит. Для коректування таких умов можливо використовувати дисконтування грошових потоків іпотечного кредиту при ринковій нормі відсотків.

Умови продажу відображають нетипові для ринку відношення між продавцем і покупцем. Об'єкт нерухомості може бути проданим за ціною, нижче ринкової, якщо продавцю необхідно терміново продати власність, і за ціною, вище ринкової, якщо покупцю необхідно терміново купити власність.

Стан ринку – це зміни ринкових умов купівлі-продажу у часі. На стан ринку впливають інфляція і дефляція, зміни у попиті та пропозиції, в оподаткуванні тощо. Величина коректування визначається з аналізу продажу об'єктів з постійними фізичними і економічними характеристиками на одному й тому ж ринку.

Під розміщенням розуміється місце розташування об'єкту нерухомості. Величина коректування відображає, головним чином, різницю у вартості землі порівняних об'єктів.

Фізична характеристика об'єкту нерухомості включає розміри, конструктивні елементи, якість матеріалів, зовнішній вигляд, знос, стан навколишнього середовища тощо.

Економічна характеристика об'єкту нерухомості включає поточні витрати, якість управління, умови і терміни оренди, величину чистого прибутку або доходу. Таке порівняння відноситься тільки до об'єкту нерухомості, який приносить дохід.

Недійсні компоненти вартості – це компоненти вартості, не пов'язані з нерухомістю. Наприклад, для готелів, ресторанів, магазинів це буде вартість обладнання, меблі, посуду та інше. При порівнянні ці недійсні компоненти вартості відокремлюються від об'єкту нерухомості.

Далі виконуються вартісні коректування або коректування у відсотках до ціни продажу кожного порівняного об'єкту нерухомості.

Доходний метод або метод капіталізації доходу – це метод перетворення величини чистого прибутку в оцінку поточної вартості.

Основним принципом методу капіталізації доходу є принцип очікування, тобто ринкова вартість визначається як існуюча в даний час вартість прав на очікувані в майбутньому доходи.

Капіталізація доходів передбачає розрахунок поточної вартості майбутніх фінансових вигод, які власник може отримати від об'єкту нерухомості.

Фінансові вигоди можуть включати валовий дохід, чистий дохід (тобто різницю між прогнозними за ринковими ставками орендними платежами й

поточними доходами) та інше.

Для оцінки нерухомості використовують два основних прийоми приведення майбутніх доходів до їх поточної вартості: з використанням коефіцієнту капіталізації та ставки дисконту.

Ставка (норма) капіталізації – коефіцієнт переведення очікуваного чистого доходу в поточну вартість (розрахункова або нормативна величина).

Ставка дисконту – це коефіцієнт, що застосовується для визначення поточної вартості виходячи з грошових потоків, які прогнозуються на майбутнє, за умови їх зміни протягом періодів прогнозування. Ставка дисконту характеризує норму доходу на інвестований капітал та норму його повернення в після прогнозний період, відповідно до якої на дату оцінки покупець може інвестувати кошти у придбання об'єкта оцінки з урахуванням компенсації всіх своїх ризиків, пов'язаних з інвестуванням.

Коефіцієнт капіталізації використовується для доходів одного року. Звичайно це перший прогнозний рік. Поточна вартість об'єкту нерухомості розраховується за формулою:

$$B = \frac{D_t}{1+n} \quad \text{або} \quad B = D_t \times \frac{1}{1+n}, \quad \text{або} \quad B = D_t \times K_{\text{ЕАІ}},$$

де B – поточна вартість, тобто вартість у даний час, грн.;

D_t – дохід, який очікується до кінця t - року ($t=1$), грн.;

n – ставка дисконту (норма доходності або відсоткова ставка), частка одиниці.

Величина $\left(\frac{1}{1+n} = K_{\text{ЕАІ}} \right)$ представляє собою коефіцієнт капіталізації.

Ставка дисконту використовується для побудови моделі дисконтованих грошових потоків. При цьому до поточної вартості приводяться періодичні доходи кожного прогнозного року.

Модель дисконтованих грошових потоків має вигляд:

$$B = \frac{D_t}{(1+n)^1} ; \frac{D_t}{(1+n)^2} ; \frac{D_t}{(1+n)^3} ; \dots ; \frac{D_t}{(1+n)^t} ,$$

де t – фактор часу (число років);

1, 2, 3 ... – порядковий номер року.

Доходний метод визначення ринкової вартості об'єкту нерухомості також потребує широкого вивчення ринку.

Особливе місце на ринку нерухомості займає ринок землі.

Ринок землі — система земельних відносин, що виникають між суб'єктами ринку в результаті застосування економічного та правового механізму взаємодії суб'єктів ринку у процесі обігу земельних ділянок (прав на них) та надання послуг.

Земельний кодекс України, який набув чинності 1 січня 2002 року, законодавчо визначив ключові аспекти, позиції щодо розвитку ринку земель, заснованого на конкурентних засадах. Кодекс визначив, які земельні ділянки державної та комунальної власності підлягають продажу на земельних торгах, форми і терміни проведення земельних торгів, порядок підготовки земельних ділянок для продажу на земельних торгах, оголошення земельних торгів та умови визнання торгів такими, що не відбулися.

Однак, не вирішеним на законодавчому рівні залишається коло проблем, пов'язаних із забезпеченням сталого, ефективного та конкурентного середовища щодо формування та розвитку ринку земель, у тому числі неприйняття Закону України «Про ринок земель».

Продаж земельних ділянок державної або комунальної власності здійснюється на Земельній біржі.

Земельна біржа – організаційно оформлений регулярно діючий ринок, на якому здійснюється продаж земельних ділянок шляхом проведення земельних торгів.

Земельна біржа – акціонерне товариство, яке володіє інформацією про попит і пропозицію на земельні ділянки, сприяє формуванню біржового курсу їх вартості та здійснює свою діяльність відповідно до законодавства України, статуту і правил земельної біржі.

Земельні торги проводяться у формі земельного аукціону.

В умовах ринкової економіки та створення ринку землі оцінка земель здебільшого має нормативний характер. Нормативна ціна (грошова оцінка) характеризує якість земельної ділянки, виходячи з потенційного рентного доходу і встановленої Кабінетом міністрів України норми прибутковості та норми капіталізації чистого прибутку від використання землі. Нормативна ціна (грошова оцінка) не враховує основних факторів, притаманних ринковій економіці – попиту та пропозиції. Ринкова вартість земельних ділянок визначається при здійсненні експертної грошової оцінки.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок регламентується Земельним Кодексом України, Законом «Про оцінку земель», Методикою

та Порядком проведення експертної грошової оцінки, а також Національними Стандартами з оцінки земель.

Експертна грошова оцінка земельної ділянки здійснюється на основі таких методичних підходів:

- капіталізація чистого операційного або рентного доходу;
- зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок;
- урахування витрат на земельні поліпшення.

При проведенні експертної грошової оцінки земельної ділянки використовується методичний підхід, який забезпечується найбільш повною інформацією про об'єкт оцінки.

Всебічне дослідження ринку нерухомості в цілому та окремих його сегментів передбачає широке використання статистичних методів аналізу.

Система статистичних показників ринку нерухомості дуже поширена. В системі показників виділяють 4 блоки, відповідно до розподілу ринку нерухомості за функціональним призначенням об'єктів:

- 1) показники статистики ринку землі;
- 2) показники статистики ринку житла;
- 3) показники статистики ринку нежилых приміщень;
- 4) показники статистики ринку промислової нерухомості.

По кожному сегменту ринку:

- розраховують показники структури ринкових об'єктів нерухомості;
- визначають оціночну вартість об'єктів нерухомості;
- проводять сегментацію по фізичним характеристикам, географічному положенню та іншим ознакам;
- визначають кількість продавців, покупців, посередників.

По ринкам житла, нежилых приміщень і промислової нерухомості дають характеристику первинного і вторинного ринків. Наприклад, на ринку житла об'єкти класифікують за рівнем комфортності: клас А еліт, клас В бізнес, клас С економ, клас Д соціальне житло. Проводять групування за ціною, географічним положенням, визначають середню ціну 1 м² площі, середню ціну квартир різних типів за кількістю кімнат, модальну та медіанну ціну по окремих групах і територіях. Оцінюють еластичність попиту і пропозиції об'єктів нерухомості від рівня цін, доходів населення, розвитку іпотечного кредитування за допомогою коефіцієнтів еластичності.

Всі показники аналізують в динаміці, характеризують тенденції розвитку окремих сегментів ринку нерухомості, прогнозують основні показники ринку.

Первісним джерелом інформації про ціни на нерухомість є лістинги фірм, які діють на ринку нерухомості та дані про операції. Лістинги пропозицій брокерських, інформаційних, рекламних агентств містять перелік об'єктів, виставлених на продаж, їх опис і ціну пропозиції.

Обробка даних лістингів і даних про укладені угоди на ринку житла дозволяє розрахувати і проаналізувати такі показники:

- обсяг пропозиції – кількість квартир, що надійшли на продаж, за певний період часу;
- структура пропозиції – частка квартир (%) різних типів (за якістю, розміром, розташуванням) у загальному обсязі пропозиції;
- обсяг попиту – частка (%) заявок на покупку квартир, що надійшли за певний період часу;
- структура попиту – частка (%) заявок на різні типи квартир, що надійшли за певний період часу;
- співвідношення попиту і пропозиції – відношення кількості заявок на покупку до кількості пропозицій на продаж квартир різних типів за певний період часу;
- обсяг укладених угод – кількість угод за певний період часу;
- структура угод – частка угод по квартирах різних типів у загальному обсязі;
- активність фірми – відношення числа операцій по квартирах різних типів до числа пропозиції;
- активність ринку – відношення кількості угод, зареєстрованих у міському органі реєстрації, за певний період, до загальної кількості приватизованих квартир;
- ліквідність об'єктів – середній час експозиції квартири (від моменту виставлення на продаж до моменту продажу).

Для оцінки структурних змін у попиті та пропозиції по окремих ринках нерухомості, а також в динаміці використовують показники варіації часток: квадратичний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень, квадратичний коефіцієнт відносних структурних зрушень, коефіцієнти варіації. З цією ж метою можливо розраховувати коефіцієнт подібності структур двох сукупностей та інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатєва.

Проаналізуємо деякі процеси на ринку нерухомості м. Одеси. За даними інформаційного аналітичного центру компанії «ОлімпКонсалтинг» найбільшим попитом на ринку житлової нерухомості міста користується житло «Класу С економ».

Середня ціна 1 кв. м житлової нерухомості на первинному і вторинному ринках житла «Клас С економ» по адміністративних районах м. Одеси у грудні місяці 2011, 2012 і 2013 років становила (таблиця 1):

Таблиця 1

Середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» на первинному і вторинному ринках нерухомості по адміністративних районах м. Одеси

Райони	Середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ», дол.					
	Первинний ринок (не здані в експлуатацію)			Вторинний ринок		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2011 р.	2012р.	2013 р.
Київський	846	810	841	1172	1145	1130
Малиновський	808	757	795	1190	1006	1004
Приморський	1067	1065	1059	1319	1309	1306
Суворовський	671	647	673	994	963	929

Графічно це відображено на рис. 1 і 2.

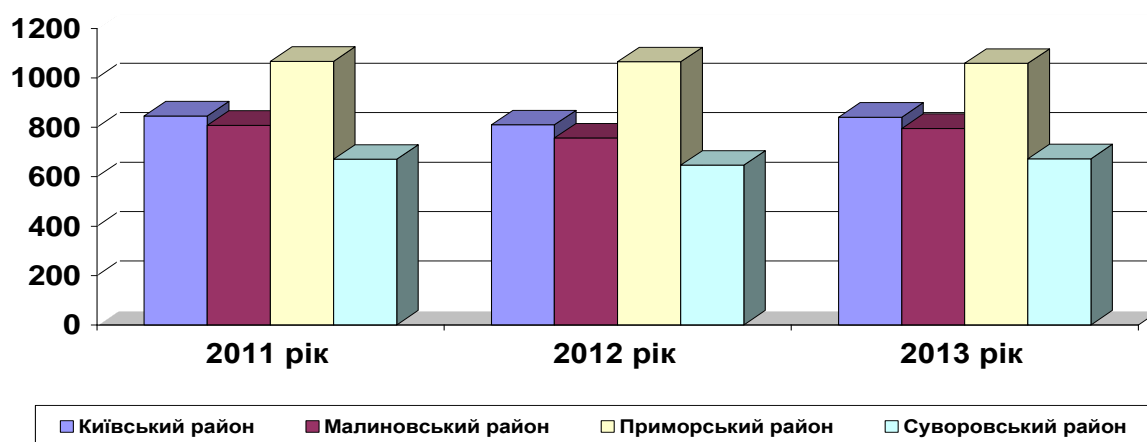

Рис. 1. Середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» на первинному ринку житла по адміністративних районах міста Одеси, дол.

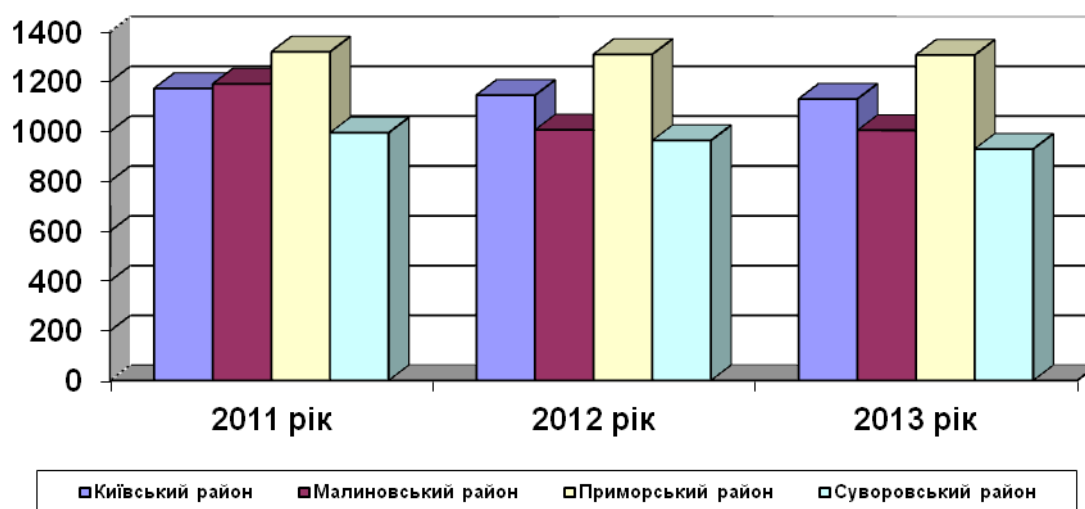

Рис. 2. Середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» на вторинному ринку житла по адміністративних районах міста Одеси, дол.

За даними таблиці 1 розраховано відносні показники динаміки середньої ціни 1 кв. м житла «Клас С економ» по адміністративних районах міста, результати яких наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка середньої ціни 1 кв. м житла «Клас С економ» по адміністративних районах м. Одеси

Райони	Темпи зростання (зниження) середньої ціни 1 кв. м житла, %					
	Первинний ринок житла			Вторинний ринок житла		
	2012/11	2013/12	2013/11	2012/11	2013/12	2013/11
Київський	95,7	103,8	99,4	97,7	98,7	96,4
Малиновський	93,7	105,0	98,4	84,5	99,8	84,4
Приморський	99,8	99,4	99,3	99,2	99,8	99,0
Суворовський	96,4	104,0	100,3	96,9	96,5	93,5

За результатами даними таблиці 2 слід відмітити, що у 2012 році в порівнянні з 2011 роком на первинному ринку спостерігалось зниження середньої ціни 1 кв. м житла «Клас С економ» по всіх районах міста, причому найбільше зниження відбулося в Малиновському районі – на 6,3%, а найменше – у Приморському районі – всього на 0,2%. Але вже у 2013 році порівняно з 2012 роком у трьох районах міста: Київському, Малиновському і Суворовському середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» зросла відповідно на 3,8%, 5,0% і 4,0%. Зменшилась ціна на таке житло тільки у Приморському районі – на 0,6%. Слід відмітити, що тільки у Приморському районі протягом всіх трьох років відбувалося, хоч і незначне, але все ж такі, зниження середньої ціни одного квадратного метру житла економ-класу.

інших районах міста ціна на житло цього рівня комфортності знизилась.

Інша тенденція характерна для вторинного ринку житла «Класу С економ». За період з 2011 по 2013 роки по всіх районах міста відбувалося постійне зниження середньої ціни 1 кв. м житла цього класу. Більш усього ціна на таке житло знизилась у Малиновському районі – на 15,6%, найменше зниження (на 1%) спостерігається у Приморському районі міста.

У таблиці 3 наведено співвідношення середніх цін 1 кв. м житла «Клас С економ» на вторинному і первинному ринках житла по районах міста.

Таблиця 3

Співвідношення середніх цін 1 кв. м житла «Клас С економ» на вторинному і первинному ринках житла по районах м. Одеси

Роки	Співвідношення середньої ціни 1 кв. м житла «Клас С економ» на вторинному і первинному ринках житла, %			
	Київський район	Малиновський район	Приморський район	Суворовський район
2011	138,5	147,3	123,6	148,1
2012	141,4	132,9	122,9	148,8
2013	134,4	126,3	123,3	138,0

Як бачимо з таблиці 3, по всіх адміністративних районах міста Одеси середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» на вторинному ринку значно перевищує ціну на первинному ринку. Причому найбільше перевищення ціни вторинного ринку над первинним спостерігається в Суворовському районі. Якщо в Приморському районі у 2013 році середня ціна 1 кв. м житла на вторинному ринку була більше ніж на первинному на 23,3%, то у Суворовському районі – на 38,0%.

У той же час слід відмітити, що найбільш стабільна ситуація за останні роки спостерігається у Приморському районі, перевищення ціни вторинного ринку над ціною первинного становить приблизно 23%. В порівнянні з цим, у Малиновському районі в 2011 році середня ціна 1 кв. м житла даного класу на вторинному ринку була на 47,3% більше, ніж на первинному, а в 2013 році вже значно менше – на 26,3%.

В цілому ж, по трьох районах міста – Київському, Малиновському і Суворовському розбіжність між ціною 1 кв. м житла «Класу С економ» на вторинному і первинному ринках за період 2011-2013 роки скоротилась і тільки в Приморському районі майже не змінилась.

Більш високі ціни на житло на вторинному ринку нерухомості порівняно з первинним ринком пояснюються тим, що, по-перше, на первинному ринку більша частка житла здається інвесторам у стані «від забудовника», що потребує від населення ще досить значних коштів на завершуваний ремонт і, по-друге, введення в експлуатацію первинного житлового фонду іноді затримується на невизначений час.

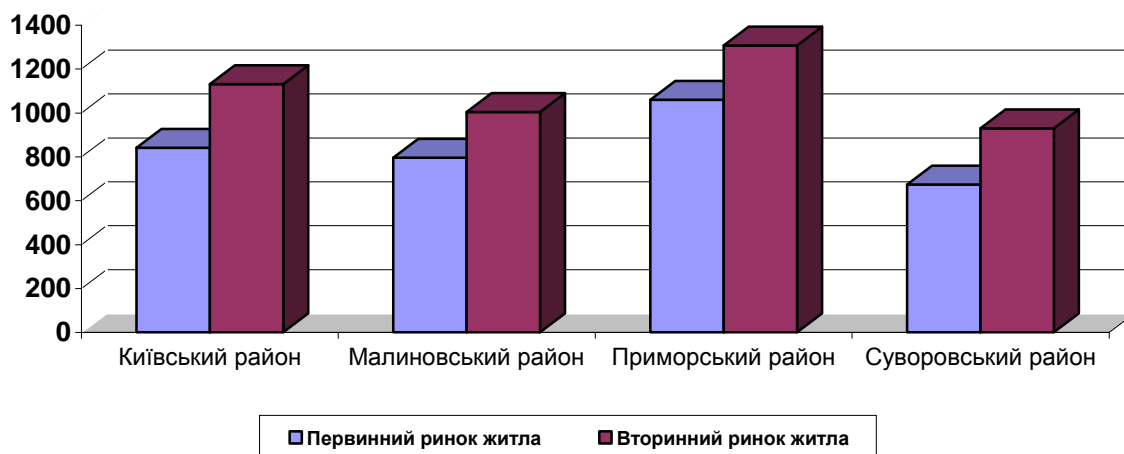

Рис. 3. Середня ціна 1 кв. м житла «Клас С економ» на первинному і вторинному ринках житла по районах міста Одеси у 2013 році, дол.

Серед усіх районів міста Одеси найбільш дороге житло «Класу С економ» у Приморському районі. У таблиці 4 проведено порівняння середньої ціни 1 кв. м житла даного класу в Приморському районі з іншими районами міста, як на первинному, так і на вторинному ринках житлової нерухомості.

Таблиця 4

Порівняння середньої ціни 1 кв. м житла «Класу С економ» у
Приморському районі з іншими районами міста Одеси у 2013 році

Ринки житлової нерухомості	Відносна величина порівняння середньої ціни 1 кв. м житла «Клас С економ» у Приморському районі з районами м. Одеси, %		
	Київським	Малиновським	Суворовським
Первинний ринок	125,9	140,7	157,4
Вторинний ринок	115,8	130,1	140,6

Дані таблиці 4 показують, що у грудні 2013 року на первинному ринку житлової нерухомості міста Одеси середня ціна одного квадратного метру квартир «Класу С економ» у Приморському районі була вище на 25,9%, ніж у Київському районі, на 40,7% вище, ніж у Малиновському районі та на 57,4% вище, ніж у Суворовському районі.

Якщо порівнювати стан первинного ринку житлової нерухомості в інших містах України, то можна відмітити, що, наприклад, в Києві наприкінці 2013 року 1 кв. м житла економ-класу коштував від 900 до 1200 дол., у Львові, Дніпропетровську, Донецьку, Харкові – від 700 до 1000 дол. У цих містах у загальному обсязі пропозиції новобудов житло «Класу С економ» становить до 70%. У 2013 році на ринку нерухомості без залучення позикових коштів було укладено 50% угод, покупка житла з використанням розстрочки від забудовника спостерігалась у 40% угод, з використанням кредитних коштів було здійснено 10% угод.

3.4. Закордонний досвід забезпечення розвитку малого підприємництва

Підприємництво – це основа розвитку та ефективного функціонування економіки будь-якої країни. Протягом багатьох років підприємництво є об'єктом досліджень представників різних країн світу та економічних шкіл. Це обумовлено в першу чергу тим, що в більшості країн світу підприємництво складає один з найважливіших секторів економіки. Великі підприємства визначають рівень науково-технічного та виробничого потенціалу розвитку будь-якої країни, а малі та середні підприємства, в свою чергу, є найбільш масовою формою ділової активності та забезпечують соціально-економічну стабільність розвитку.

Малі підприємства швидко реагують на всі зміни у бізнес-середовищі. Вони перші страждають від надмірного обтяження бюрократією, але й перші, хто буде нагородженим добробутом та процвітатиме від ініціативи порвати з бюрократизмом. Малі підприємства значно сприяють соціальному і регіональному розвитку через те, що вони являються прикладом ініціативності та дієвості.

У різних країнах світу існують різні критерії визначення суб'єктів малого підприємництва (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії визначення суб'єктів малого підприємництва у країнах світу

Країна	Критерії визначення суб'єктів малого підприємництва			
	Чисельність зайнятих, осіб	Річний обсяг реалізації	Валовий дохід	Уставний фонд
Європейський союз	до 50	до 4,0 млн. євро	–	до 2,0 млн. євро
США	- обробна промисловість: до 1000; - інші сфери: до 100.	–	–	–
Росія	до 100;	400 млн. р	–	–
Японія	- обробна промисловість, транспорт: до 300; - оптова торгівля: до 100; - роздрібна торгівля та інші: до 50.	–	–	- обробна промисловість, транспорт: до 100 млн. йен; - оптова торгівля: до 30 млн. йен; - роздрібна торгівля та інші: до 10 млн. йен.
Україна	до 50	–	до 10 млн. євро	–

За даними Конференції Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), у більшості країн світу питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва у загальній кількості суб'єктів підприємництва досягає 90%, а іноді перевищує 95%. Так, у країнах ЄС суб'єкти малого та середнього підприємництва складають 99,8%, у США – понад 90%, в Японії – 99%.

В Україні до малих підприємств згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» відносять:

– фізичних осіб, що зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності;

– юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 10 млн. євро.

Про стан розвитку малого та середнього підприємництва, в першу чергу, свідчить його внесок у валовий внутрішній продукт.

Як свідчать наведені на рис. 1. дані, у країнах ЄС, а також США та Японії більше половини ВВП створюється малими та середніми підприємствами. Найбільший вклад у ВВП належить малому та середньому підприємництву в Італії (68%).

Розвиток підприємництва має великий вплив на забезпечення зайнятості та нових робочих місць. У розвинутих країнах на мале та середнє підприємництво припадає більше половини сукупної кількості робочих місць (рис. 2).

У країнах ЄС малі та середні підприємства забезпечують робочими місцями понад 70 млн. осіб, що становить майже 70% від усіх робочих місць у приватному секторі. У США понад 50% зайнятих у приватному секторі працюють на підприємствах малого та середнього бізнесу. В Японії на них припадає майже 70,2% усіх робочих місць.

Успішний розвиток підприємництва можливий лише в умовах забезпечення здорової конкуренції, створення сприятливого клімату та раціональної підтримки з боку держави, ефективної дії ринкових механізмів. Отже, особливістю функціонування суб'єктів підприємництва є необхідність формування *сприятливого специфічного середовища* для його успішного розвитку. Як свідчить світовий досвід, однією з найбільш важливих та стійких особливостей сучасної політики у галузі підприємництва є її базування на практиці цілеспрямованої державної підтримки, особливо малих форм господарювання. Ступінь і масштаби такої підтримки суттєво відрізняються в різних країнах і багато в чому залежать від специфічних моделей національного ринкового господарства.

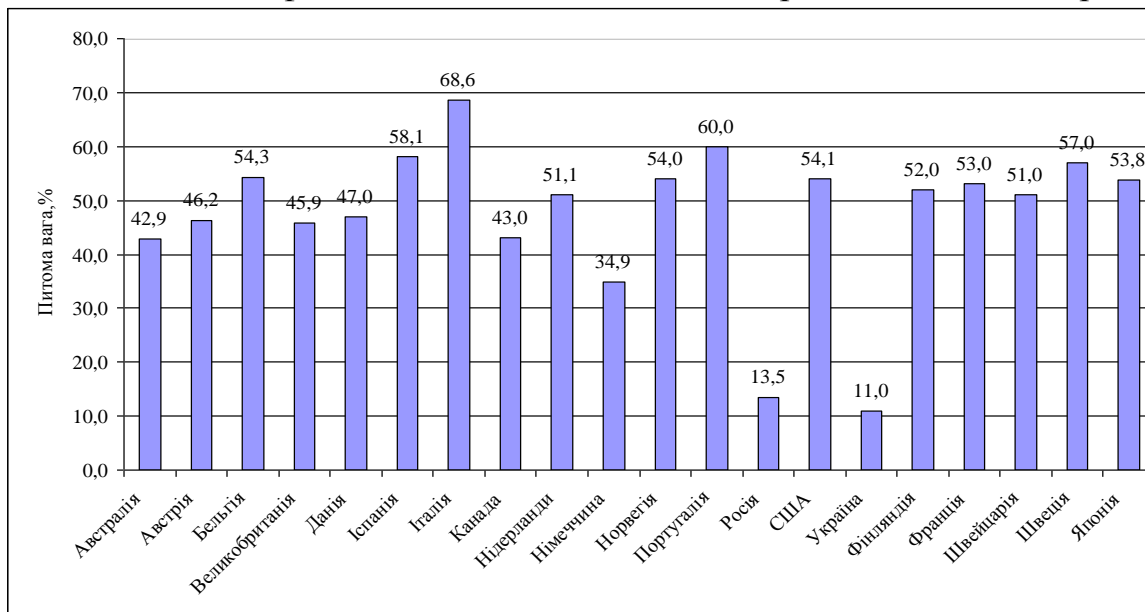

Рис. 1. Внесок малого та середнього підприємництва у ВВП у країнах світу

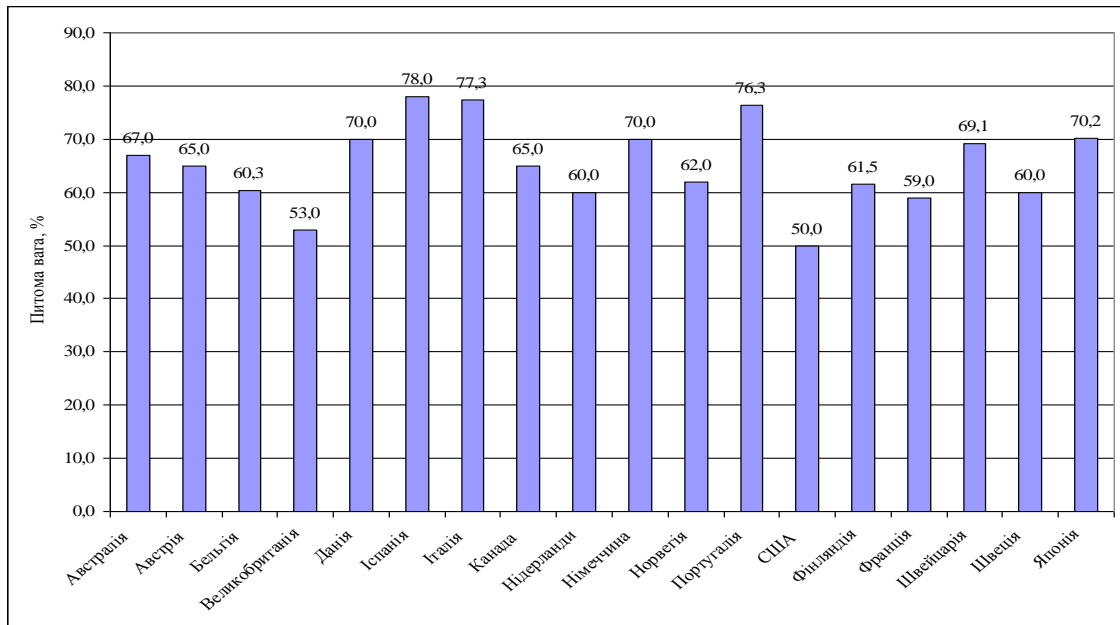

Рис. 2. Питома вага зайнятих у малому та середньому підприємстві у загальній кількості зайнятих у країнах світу

У зарубіжних країнах накопичено великий досвід державної підтримки суб'єктів підприємництва, причому не тільки на загальнонаціональному, але і на регіональному рівні. Основні напрямки державної підтримки малого й середнього підприємництва практично у всіх країнах містять у собі законодавчу, фінансову, консультаційну, інформаційну, освітню підтримку підприємців, а також державне пряме або непряме (наприклад, через великі підприємства) замовлення на продукцію малих підприємств. Основним інструментом державного регулювання суб'єктів підприємництва, як в Україні, так і в інших країнах, є розробка і реалізація цільових державних та регіональних програм його підтримки.

У 90-і роки ХХ століття увага дослідників, в першу чергу, приділялася аналізу й використанню зарубіжного досвіду підтримки малих і середніх підприємств розвинутих країн Північної Америки, Західної Європи і Японії. Однак, особливістю цих країн є більш висока якість інститутів підтримки, як з боку держави, так і з боку ринку. У зв'язку з цим, пряме запозичення практики регулювання суб'єктів підприємництва в країнах з розвинутою ринковою економікою виявляється неефективним для України. Але цей досвід дуже корисний з погляду перспективних напрямків подальшого розвитку й підтримки підприємництва. Розглянемо особливості розвитку малого та середнього підприємництва у розвинених країнах світу.

Так, у США мале та середнє підприємництво відіграє важливу роль в національній економіці. Малі та середні підприємства складають 81% у сфері послуг, 80% – у будівництві, 55% – у роздрібній торгівлі, 21% – у обробній промисловості. Останнім часом суб'єкти малого та середнього підприємництва також починають активно розвиватися у таких галузях як

електротехнічна та хімічна промисловість. Тому підтримка малих і середніх підприємств є одним з пріоритетних напрямків державної політики Сполучених Штатів на федеральному рівні. Ще в 1953 р. з прийняттям першого базового закону про розвиток і підтримку малих і середніх підприємств при президенті США була сформована Адміністрація малого бізнесу (SBA) та розпочата розробка цільових федеральних і регіональних програм і проектів розвитку з одночасним створенням необхідної інфраструктури. Державна підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва здійснюється безпосередньо підрозділами Адміністрації або уповноваженими компаніями, партнерськими організаціями. Діяльність Адміністрації фінансується федеральним урядом із затвердженого конгресом федерального бюджету, причому в бюджеті визначаються статті витрат по конкретних, найбільш значимих програмах. Щорічно бюджет цієї організації в сукупності складає 15 – 18 млрд. дол. Крім того, з різних джерел у сферу малого підприємництва Адміністрація залучає ще близько 400 млрд. дол.. Програми підтримки малого підприємництва також успішно реалізуються на муніципальному рівні.

Однією з причин економічного успіху *Канади* на світовому рівні є розвинений сектор малого підприємництва. За кількістю малих підприємств Канада займає друге місце в світі після США. Більшість малих та середніх підприємств зайняті у сільському господарстві, у сфері послуг, в оптові та роздрібній торгівлі. У даний час у Канаді розроблені спеціальні програми інформаційної, фінансової і науково-технічної підтримки малих і середніх підприємств у провінціях, особливо на півночі, за участю урядових органів, банків, університетів, торговельних палат, союзів підприємців. Метою таких програм є інтенсивний розвиток сімейного, жіночого і молодіжного бізнесу, створення інноваційних парків, інформаційних бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів. Уряд країни та органи місцевого самоврядування залучають суб'єктів малого та середнього підприємництва до державних проектів. Також уряд Канади приділяє велику увагу стабілізації регуляторної системи у сфері підприємництва. Дуже сильний нормативно-правовий тиск змушує підприємців переходити до «тінявого» сектора економіки. У Канаді послаблене нормативно-правове регулювання підприємництва поєднується з обов'язковими законами, яки захищають інтереси суб'єктів господарювання. Так, наприклад, процес відкриття нового підприємства в Канаді займає 3 дні, а сектор тінявої економіки складає лише 16,4%. Завдяки успішному розвитку після другої світової війни у сфері технічного та економічного розвитку *Японія* увійшла у трійку найбільш розвинутих країн світу. Цьому в значній мірі сприяв розвиток малого підприємництва. Питома вага малого підприємництва в економіці країни складає 40%. Малі підприємства зайняті у будівництві, легкої промисловості та сфері послуг. Виготовленням наукоємної продукції та розробкою інноваційних технологій в Японії зайняті лише великі компанії, тому економічна

політика уряду спрямована на розвиток технічного та наукоємного виробництва у малому підприємстві. Для малих підприємств, які активно розвивають наукоємне та високотехнологічне виробництво, уряд країни виділяє субсидії на всіх етапах функціонування підприємства. Більшість законодавчих актів визначають статус підприємств малого бізнесу, встановлюють розмір пільг для цих підприємств відповідно до видів економічної діяльності, регламентують антимонопольну діяльність в країні. Уряд Японії жорстко регламентує ринкову вартість виробленої продукції, шляхом введення обмежень на розмір її збільшення або зменшення. В разі виявлення непідтверджених знижок або наявності спекулятивних цін підприємництва позбавляють права здійснення своєї діяльності. Це розповсюджується на всі підприємства країни. Такі заходи дозволяють контролювати зростання цін та рівня інфляції. Тому суб'єкти малого підприємництва існують у душі сприятливих економічних умовах. Регулюванням діяльності малого підприємництва у Японії займається Управління малих підприємств, яке підпорядковане Міністерству зовнішній торгівлі та промисловості Японії. Основною проблемою, з якою стикаються малі підприємства Японії, є нестача фінансових ресурсів. Тому, з метою полегшення процедур отримання позик суб'єктами малого підприємництва урядом Японії була створена Корпорація страхування малого та середнього підприємництва. Також держава надає малим підприємствам займи та гарантії по отриманим позикам. Субсидії, позики на спеціальних пільгових умовах та займи надаються на: удосконалення та модернізацію виробництва підприємств наукоємної галузі; впровадження розроблених разом з науковими закладами інноваційних технологій; сприяння розвитку легкою та харчової промисловості; розробку та впровадження нових видів продукції; створення та подальший розвиток нових суб'єктів малого підприємництва у регіонах Японії з низьким рівнем промислового розвитку. Урядом Японії також створені спеціальні центри, на базі яких підприємцям надаються консультації та здійснюється підготовка та перепідготовка спеціалістів для суб'єктів малого підприємництва. Це сприяє залученню до малого підприємництва нових верств населення.

Сінгапур є одним з найбільших центрів по переробці нафтопродуктів. Більшість економістів вважають Сінгапур найкращим місцем для розвитку і функціонування підприємництва. У країні розвинена ринкова економіка та фінансова інфраструктура, тому що саме тут розташовані представництва більше 3000 найбільших компаній світу. До основних причин процвітання економіки та підприємництва Сінгапура можна віднести:

- Наявність сприятливого економічного середовища та привабливого інвестиційного клімату в країні: існує пільгове податкове законодавство для суб'єктів малого підприємництва, яке спрямоване на залучення іноземного капіталу та інвестицій.

- Суб'єкти малого підприємництва в більшості зайняті у сфері послуг. Більшість мешканців Сінгапура займаються індивідуальною

підприємницькою діяльністю, деякі володіють акціями та іншими цінними паперами різних компаній. Тому середній клас у Сінгапурі складає близько 80% від загальної кількості населення.

– Сприятливі умови для створення суб'єктів підприємництва та подальшого їх функціонування: особливі пільги розраховані на створені малі і середні підприємства.

Мале і середнє підприємництво в Сінгапурі входить до однієї групи. При цьому головним критерієм є кількість зайнятих працівників на підприємстві, яке не повинне перевищувати двохсот чоловік. Їх можна поділити на дві категорії. Перша категорія займається організацією і розвитком ресторанного, готельного, туристичного, будівельного та інших сервісів. Друга категорія суб'єктів малого та середнього підприємництва зайнята у сфері виробництва та використання інноваційних розробок. Економіка Сінгапура спрямована на співпрацю між підприємцями та об'єднання їх в спеціальні союзи з метою ефективного розподілу праці і для досягнення кращого результату при впровадженні нових технологій і виробництві нової продукції. У Сінгапурі функціонує близько 140 тисяч суб'єктів малого і середнього підприємництва, що складає близько 90% усіх підприємств країни. Підтримкою малого підприємництва в Сінгапурі займається спеціально створене агентство «Spring», яке займається розробкою і реалізацією різних програм сприяння малому підприємству. У Сінгапурі впроваджується величезна кількість різноманітних програм по пільговому кредитуванню, які включають спеціальні позики, страхування кредитних ризиків, надання субсидій. Для малих підприємств, чисельність робітників на яких складає не більше 10 чоловік, створюються спеціальні пільгові умови на отримання позик. Уряд Сінгапура фінансує навчання і підвищення кваліфікації кадрів, які зайняті у сфері малого підприємництва. Для цього функціонують державні і деякі приватні навчальні заклади.

Південна Корея – це одна з азіатських розвинутих країн світу, де малий і середній бізнес розвиваються досить інтенсивно. Малі підприємства в цій країні складають 99,5% усіх зареєстрованих суб'єктів підприємництва і на їх частку приходить близько 50% обсягу виробленої продукції. Уряд країни приділяє велику увагу підтримці та розвитку малого та середнього підприємництва. Про це свідчить розгалужена мережа інститутів підтримки. Так, у 1962 р. була утворена Корейська федерація малого і середнього бізнесу (КФМБ). Створений у рамках федерації Фонд взаємодопомоги здійснює спеціальну програму сприяння розвитку оптової торгівлі. У 1996 р. створена Адміністрація малого і середнього бізнесу (АМСБ), яка є державним органом і виступає як секретаріат при Президентській Комісії з малого і середнього бізнесу і займається розробкою державної політики у цій сфері. Конкретні заходи для підтримки малого і середнього бізнесу здійснюється на підставі цілого ряду законодавчих актів. Відповідно до цих законодавчих документів Уряд Кореї і його спеціалізовані органи здійснюють фінансову та правову

підтримку малого і середнього підприємництва за будь-якими напрямками. До їх числа відносяться програми модернізації устаткування малих і середніх підприємств; програми координації зусиль малих і середніх підприємств по створенню конкурентоспроможної промислової продукції. Необхідно також відзначити, що в ряді випадків законодавство країни зобов'язує великі промислові підприємства передавати морально (але не фізично) застаріле обладнання для використання в сфері малого і середнього підприємництва. Урядом Кореї розроблена також програма пільгового оподаткування малих і середніх підприємств. Ця програма передбачає не тільки зниження податків на продукцію малих і середніх підприємств, не тільки пільгову оренду виробничих приміщень, але і надання малим і середнім підприємствам пільгових довгострокових банківських кредитів. У реалізації урядових програм важлива роль належить також Корпорації сприяння малому і середньому підприємництву (SMTPC). Її основним завданням є розробка конкретних програм сприяння розвитку малого і середнього підприємництва. У відповідності зі спеціальним Актом про заходи для організаційного зміцнення малих і середніх підприємств, Корпорація здійснює спеціалізовані програми по розробці технологій, комп'ютеризації й автоматизації виробництва на малих і середніх підприємствах. Фінансові ресурси Корпорації формуються, в основному, за рахунок надходжень з державного бюджету у виді довгострокових державних кредитів і спеціалізованих урядових відрахувань у Фонд сприяння розвитку малому і середньому підприємництву, що знаходиться під безпосереднім контролем і керуванням Корпорації.

У *країнах-членах Європейського Союзу* суб'єкти малого та середнього підприємництва зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі, харчовій промисловості, будівництві, ділових стратегічних послугах, готельному, ресторанному та туристичному бізнесі. Відносно розвитку малого та середнього підприємництва урядові структури ЄС також проводять зважену державну політику, яка враховує галузеві та регіональні особливості розвитку та функціонування цього сегменту економіки. Головними цілями наддержавного рівня в ЄС є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні окремих її суб'єктів шляхом залучення підприємств до електронної комерції, активізація процесів створення та впровадження інновацій, спрощення процедур для створення нових підприємницьких структур. На державному рівні політика ЄС спрямована на усунення перешкод ефективного функціонування суб'єктів підприємництва. Так, для усунення бюрократичних перепон на шляху створення та функціонування суб'єктів підприємництва розроблено та впроваджено декілька програм:

- Програма SLIM: пропонує заходи щодо спрощення законодавства ЄС в тому або іншому секторі економіки.

- Євроінфоцентри: роз'яснення вимог законодавства до суб'єктів підприємництва; спрощення форм та звітних вимог; організація

європейських конференцій для щойно створених суб'єктів малого та середнього підприємництва.

- Програма оцінювання впливу нормативних актів на функціонування підприємництва з погляду порівняння витрат, вигод і ризику.

- «Центр єдиного вікна»: спрямоване на співробітництво між відповідними державними органами та підприємницькими структурами, яке може стати корисним для обох сторін.

Ще однією перешкодою функціонування суб'єктів підприємництва є нестача фінансових ресурсів. Тому багато урядових програм підтримки у ЄС спрямовано на надання їм прямої фінансової допомоги. Також допомога може здійснюватися шляхом створення змішаних форм фінансової підтримки, кредитування на пільгових умовах, надання гарантій по кредитах, участі у капіталі суб'єктів підприємництва. В цьому напрямі урядами країн - членів ЄС здійснюється: стимулювання розвитку вторинного ринку цінних паперів; зменшення ставок оподаткування дивідендів та інших доходів від інвестування в суб'єкти малого та середнього підприємництва; стимулювання розвитку мереж, які спеціалізуються на пошуку інвесторів; надання гарантій на отримання кредитів; фінансування малих, високо ризикованих підприємств з метою стимулювання розвитку інновацій.

Для полегшення податкового тягара на суб'єкти малого та середнього підприємництва у сфері непрямого оподаткування було запропоновано: гармонізація ПДВ, спрощення бухгалтерської звітності зі сплати ПДВ, подання статистичної звітності зі сплати ПДВ щороку замість щомісяця, звільнення мікропідприємств від сплати ПДВ, надання права вибору країни – місця сплати ПДВ, за умови використання «дистанційної торгівлі».

У сфері прямого оподаткування в ЄС встановлено пільгове оподаткування прибутку суб'єктів підприємництва. Так, наприклад, у Великобританії податок на прибуток малих та середніх підприємств складає 25% проти 35% для решти підприємств, у Нідерландах – 40% проти 50%. Досить часто підприємства малого та середнього бізнесу можуть бути звільнені від податку на прибуток протягом певного періоду, наприклад, для заохочення інвестицій у наукові дослідження та новітні технології. Слід також відмити, усунення подвійного оподаткування для дочірніх компаній.

Одним з пріоритетів політики підтримки суб'єктів підприємництва у ЄС є підвищення інноваційної активності малого та середнього підприємництва. Це є одним з найважливіших чинників підвищення конкурентоспроможності цих підприємств.

На сучасному етапі від персоналу підприємств малого та середнього бізнесу вимагають високої професійної підготовки та постійного підвищення кваліфікації. Тому зростання освітнього рівня та ділової культури найманого працівника стає необхідною умовою збереження робочого місця. У більшості країн-членів ЄС в школах та університетах

були запроваджені спеціальні програми для сприяння формуванню та розвитку підприємницьких навичок. Також увага приділяється перепідготовці кадрів та підвищенню їх кваліфікації, враховуючи потреби суб'єктів підприємництва. Програми підготовки кадрів для малого та середнього підприємництва фінансуються декількома програмами ЄС, у тому числі, за рахунок Європейського соціального фонду та програми «Леонардо да Вінчі». У країнах Європи діє мережа навчальних та консультаційних центрів, мета яких надання допомоги суб'єктам підприємництва у розробці їх стратегії в умовах єдиного європейського ринку. В розвинутих регіонах функціонують центри підприємництва та інновації, які спрямовані на стимулювання розвитку місцевих підприємств малого та середнього бізнесу та сприяння поширення технологічних інновацій. У 1999 р. в ЄС з'явилися програми залучення суб'єктів підприємництва до електронного світу. Електронна торгівля дає малим та середнім підприємствам можливість для збільшення своєї присутності на національних та світовому ринках. Так, у Нідерландах дві третини підприємств малого та середнього бізнесу мають доступ до Інтернету та використовують інструменти електронної торгівлі, зокрема, банківські трансакції, а також електронну логістику та бухгалтерський облік. Таким чином, в ЄС проводиться активне регулювання діяльності суб'єктів підприємництва, особливо підприємств малого та середнього бізнесу, з використанням форм та методів, що враховують потреби європейської економічної інтеграції.

На відміну від розвинутих країн, країни що розвиваються або країни з перехідною економікою мають набагато менше ресурсів для фінансування підтримки підприємництва і здійснюється вона в умовах, коли процес створення сприятливого підприємницького середовища ще далеко від завершення. Реаліями для цієї групи країн виступає висока корупція, нерозвиненість державних і суспільних інститутів захисту прав суб'єктів підприємництва, велика тіньова економіка, низький рівень життя населення тощо. Усі вищезазначені фактори, що перешкоджають нормальному функціонуванню всіх підприємницьких структур, особливо малому та середньому підприємству, характерні і для України. У зв'язку з цим методи підтримки малих і середніх підприємств у країнах, що розвиваються і країнах з перехідною економікою мають великий інтерес для системи державної підтримки малого підприємництва, що формується в Україні. Тому доцільно визначити особливості розвитку малого бізнесу у країнах, що розвиваються.

Так, у **Бразилії** провідною спеціалізованою організацією, що координує і фінансує численні програми адресної підтримки малих підприємств є Бразильська служба підтримки мікро- і малих підприємств (SEBRAE). Фінансування Служби здійснюється не прямо з бюджету країни, а через Національний інститут соціального страхування Міністерства соціального захисту і праці. Кошти для фінансування складаються з відрахувань у розмірі 0,3% від відповідного соціального

збору, базою для нарахування якого служить фонд заробітної плати на підприємствах. Далі вони розподіляються по регіональним підрозділам служби та використовуються для підтримки на місцях. Зараз у Бразилії діють програми фінансової підтримки малого підприємництва у трьох напрямках: гарантії і кредити для малого бізнесу; венчурне фінансування малих підприємств; програми мікрокредитування.

Сьогодні особлива роль у сфері державної підтримки малого та середнього підприємництва в Бразилії приділяється Федеральній програмі «Підприємець», яка координується безпосередньо Адміністрацією Президента і Бразильським Урядом. Спочатку при розробці Програми акцент робився на створення умов для розвитку підприємництва (усунення бар'єрів на шляху розвитку малих підприємств, мобілізація підприємців і підприємницьких можливостей) і розвиток самих інструментів підтримки. Особливе значення надавалося навчанню підприємців і розвитку підприємницької культури. Друга стадія Програми почалася в жовтні 2000 р. На перший план виходять заходи щодо зниження рівня банкрутства малих підприємств, залучення їх у національне виробництво, зменшення кількості незареєстрованих підприємств, навчання кадрів для підприємництва. Особлива увага приділялась створенню об'єднань підприємницьких структур (кластерів) і стимулюванню випуску малими та середніми підприємствами експортної продукції. Третя стадія Програми підтримки і розвитку підприємництва Бразилії була почата в червні 2001 р. і була націлена, в основному, на мобілізацію і підтримку різних асоціацій і об'єднань малих і середніх підприємств. Важливу роль грає розроблена і реалізована Бразильською службою підтримки мікро- і малих підприємств Програма місцевого (регіонального) соціально-економічного розвитку, важливим аспектом якої є забезпечення можливості доступу малих та середніх підприємств до мікрокредитів, особливо у районах з низьким індексом соціально-економічного розвитку.

У *Китаї* уряд відводить велику роль в економіці країни розвитку малого та середнього підприємництва. Так, на долю малих та середніх підприємств припадає 50% ВВП, 60% обсягу промислового виробництва, 75% створених нових робочих місць. Мале підприємництво Китаю є науковим двигуном країни, завдяки тому, що малі підприємства пропонують найбільшу кількість інноваційної продукції і технічних винаходів. Для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва було здійснено наступні заходи: впроваджено однокрокову реєстрацію і процес узгоджень з метою спрощення і прискорення утворення нових компаній, створено спеціальний фонд, в якому суб'єкти малого та середнього підприємництва можуть отримати позики з низькими відсотками та субсидії для погашення отриманих позик. Підтримкою малого підприємництва у Китаї займається Китайський центр по координації і кооперації бізнесу, основне завдання якого полягає в створенні спеціальних умов для співпраці китайських і зарубіжних організацій по підтримці малого бізнесу; активно функціонують державні

фонди по підтримці і розвитку діяльності малого і середнього підприємництва, основна задача яких полягає в забезпеченні гарантійними зобов'язаннями і заставним забезпеченням малих та середніх підприємств з метою отримання банківських позик на розвиток бізнесу; державна інформаційна служба CSMEО, яка займається наданням послуг з інформаційного консультування населення і підприємців з питань діяльності малого і середнього підприємництва через свій інтернет-сайт. Також малі та середні підприємства Китаю можуть розраховувати на підтримку іноземних фінансових організацій, які надають суб'єктам малого та середнього підприємництва позики та професійні консультації. Однією з головних проблем Китаю залишається корупція, яка негативно впливає як на фінансову систему країни в цілому, так і на розвиток підприємництва. Ще однією проблемою як для китайських так і для зарубіжних підприємців, які працюють на китайському ринку, є недостатній захист прав інтелектуальної власності.

У *Росії* державна підтримка малого підприємництва здійснюється через реалізацію заходів федеральних, регіональних (міжрегіональних), галузевих (міжгалузевих) і муніципальних програм розвитку і підтримки малого підприємництва. Основною метою Федеральної програми розвитку малого підприємництва є забезпечення сприятливих умов для його розвитку на основі підвищення якості і ефективності заходів державної підтримки на федеральному рівні. Реалізація заходів Федеральної програми здійснюється по шести розділах, що відображають пріоритетні напрями державної підтримки малого підприємництва: нормативно-правове забезпечення малого підприємництва; розвиток прогресивних фінансових технологій; реалізація пріоритетних напрямів розвитку малого підприємництва; підвищення ефективності використання створеної інфраструктури підтримки малого підприємництва і інформаційних систем; науково-методичне і кадрове забезпечення малого підприємництва, взаємодія із засобами масової інформації і пропаганда підприємницької діяльності; міжнародна співпраця у сфері малого підприємництва. Фінансове забезпечення Федеральної програми державної підтримки малого підприємництва Росії здійснюється щорічно за рахунок коштів федерального бюджету, коштів суб'єктів господарювання і коштів місцевих бюджетів. Обсяг обов'язкових щорічних коштів, що виділяються, указується у витратній частині федерального бюджету окремим рядком. Реалізація заходів щодо державної підтримки підприємництва здійснюється Федеральним фондом підтримки малого підприємництва. Що стосується регіональних програм, зараз державна підтримка малого підприємництва активно здійснюється у більшості суб'єктах Російської Федерації. Підтримка малого підприємництва на муніципальному рівні залежить від рівня розуміння проблеми главами муніципалітетів. Найпоширенішими формами підтримки малого бізнесу є надання малому підприємству муніципального замовлення, пільгової оренди, створення і

фінансування структур, що надають підприємцям консультаційні та організаційні послуги.

До основних ринкових інститутів розвитку малого і середнього підприємництва в Російській Федерації можна віднести:

1. *Бізнес-інкубатори*: надають відібраним за конкурсом малим підприємствам із стажем роботи не більше одного року на пільгових умовах приміщення, засоби зв'язку, оргтехніку, необхідне устаткування, консалтингові, освітні і офісні послуги протягом трьох років. Зараз в Росії функціонує більше 30 бізнес-інкубатори.

2. *Регіональні венчурні фонди*: створюються з метою фінансування малих підприємств в науково-технічній сфері, формування яких забезпечується за рахунок коштів федерального і регіональних бюджетів, а також коштів приватних інвесторів.

3. *Гарантійні фонди*: створюються з метою розширення обсягу кредитування малих і середніх підприємств.

4. *Фонди прямих інвестицій*: працюють з швидко зростаючими підприємствами середнього бізнесу, що налічують до 250 працівників, і фінансують їх шляхом викупу додаткової емісії акцій.

5. *Промислові парки*: створюють умови для ефективної роботи ряду невеликих і середніх виробництв, де основною послугою, що надається промисловими парками, є надання в оренду або для викупу земельних ділянок і приміщень, а також забезпечення необхідної транспортної, логістичної і телекомунікаційної інфраструктури.

6. *Технопарки*: створюються відповідно до державної програми «Створення в Російській Федерації технопарків у сфері високих технологій».

У **Молдові** малі підприємства грають особливу роль, тому що в країні існує ряд об'єктивних передумов, що сприяють їх розвитку. Насамперед, це галузева структура економіки, яка ще до процесів реформування складалась з галузей переважних для малого підприємництва: сільського господарства, харчової, переробної та легкої промисловості. Система регулювання та підтримки малого підприємництва у Молдові зараз не враховує тих змін, що відбулися в економічній, політичній і соціальній сферах країни наприкінці XX – початку XXI століття.

У **Казахстані** у сфері малого підприємництва зайнято більше чверті загальної чисельності зайнятих у країні. Незважаючи на позитивні зміни в структурі обсягу продукції, виробленої суб'єктами малого підприємництва, більшість підприємств зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі та посередницьких послугах. Однак рівень податкових надходжень від суб'єктів малого підприємництва не перевищує 10% від загального обсягу. Тому уряд країни приділяє велику увагу розвитку підприємництва. Розвиток та підтримка малого підприємництва здійснюється Агенцією по регулюванню природних монополій, захисту конкуренції та підтримки малого бізнесу. Державна підтримка малого

підприємництва у Казахстані здійснюється на основі державних та регіональних програм підтримки та розвитку малого підприємництва за наступними напрямками: створення пільгових умов використання суб'єктами малого підприємництва державних фінансових, статистичних, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів, а також науково-технічних розробок та технологій; встановлення спрощеного порядку державної реєстрації суб'єктів малого підприємництва, ліцензування їх діяльності та сертифікації їх продукції; встановлення пільгового режиму оподаткування, сплати митних зборів (наприклад, податкові канікули, майнові гранти, податкові кредити, зниження податкових ставок, пільг по сплаті митних зборів та ін.); створення системи залучення та використання інвестиції вітчизняних та іноземних інвесторів для підтримки та розвитку суб'єктів малого підприємництва; підтримка зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів малого підприємництва, включаючи розвиток їх торгових, науково-технічних, виробничих та інших зв'язків з іноземними партнерами; організація діяльності суспільно-експертних комісій по розвитку малого підприємництва при уряді Казахстану та місцевих виконавчих органах влади. З метою створення у Казахстані сприятливого інституційного клімату агентством ініційовано створення «Республіканський інформаційно-виставочний центр з малого підприємництва», який повинен здійснювати трансферт технологій та інновацій; навчання основам підприємництва та менеджменту; науково-обґрунтовані прогнози потреб у спеціалістах у територіальному та галузевому розрізах; надання інформаційних послуг; організацію та проведення виставок продукції; розвиток інфраструктури підтримки малого підприємництва (наприклад, технопарки, бізнес-інкубатори, навчальні та консалтингові центри та ін.). Так, в Алмати був створений бізнес-інкубатор загальною площею більше 8000 кв. м, на території якого діє 31 виробниче підприємство у різноманітних галузях економіки. Фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка малого підприємництва здійснюється через кредитування комерційними банками пріоритетних проектів за рахунок цільових державних займів на тендерній основі, пільгового кредитування суб'єктів через Фонд розвитку малого підприємництва, а також створення системи сільськогосподарських кредитних союзів. Проаналізувавши світовий досвід забезпечення розвитку малого підприємництва слід зауважити, що для України більш прийнятним є приклад країн, що розвиваються або ж країн з перехідною економікою, тому що коло проблем, з якими стикаються підприємці аналогічні.

Але при розробці державних програм підтримки малих підприємств в першу чергу слід враховувати національні та регіональні особливості їх розвитку.

ВИСНОВКИ

У результаті науково-дослідної роботи кафедри статистики в 2014 році отримано такі найважливіші результати:

1. Здійснено характеристики макроекономічних пропорцій, що склалися в Україні, з точки зору споживання та заощадження; побудовано модель заощадження та проаналізовано вплив заощадження на показники результатів економічної діяльності країни, перш за все, валовий внутрішній продукт та національний дохід.

2. Запропоновано алгоритм процедури статистичного оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України. Реалізовано процедуру статистичного канонічного аналізу інвестиційної привабливості регіонів України, яка дозволила отримати інтегральний показник інвестиційної привабливості, виявити роль кожного економічного показника у його формуванні та ранжувати регіони за його значенням. Розглянутий статистичний підхід до визначення інвестиційної привабливості може стати надійною базою для потенційних інвесторів у виборі напрямків та об'єктів інвестування.

3. У рамках дослідження показників бідності населення проаналізовано досвід багатьох країн та запропоновано методику статистичного аналізу даного соціального явища в Україні. Застосування запропонованої факторної моделі на практиці забезпечує обґрунтований підхід до вирішення проблеми бідності та погіршення рівня життя населення і надає змогу прийняти правильні управлінські рішення при здійсненні соціально – економічної та демографічної політики.

4. Розроблено напрямки та вдосконалено методологію статистичного дослідження сфери туризму з точки зору попиту та пропозиції. Побудовано та проаналізовано моделі показників діяльності колективних засобів розміщування на основі індексного та кореляційно-регресійного методів аналізу.

6. На основі зарубіжного досвіду оцінювання виявлено основні фактори, які стримують розвиток малих підприємств регіону. Розглянуто закордонний досвід забезпечення розвитку малого підприємництва, перш за все, досвід країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, в зв'язку з тим, що коло проблем, з якими стикаються підприємці, аналогічні.

7. Розкрито сутність невизначеності та економічного ризику і продемонстровано напрямки оцінювання підприємницьких ризиків. Розроблено комплексну методику кількісного оцінювання ризиків, на основі якої можна оцінити місце підприємства на ринку, здійснити оцінку надійності потенційних партнерів, виявити шляхи зниження ризику через зіставлення даних значень ознак-симптомів підприємств-лідерів і підприємств-аутсайдерів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумова Ю.Г., Васенкова Е.И. Применение моделей анализа панельных данных для оценки нормы сбережений населения / Ю.Г. Абакумова, Е.И. Васенкова // Управление в социальных и экономических системах: материалы XVIII международной научно-практической конференции, г. Минск, 30-31 мая 2009 г. / Минский ин-т управления; редкол.: Н.В. Суша – С.223-225.
4. Антология экономической классики. В 2-х томах. Т. 2. Предисловие, составление И.А. Столярова. – М.: «ЭКОНОВ», 1992. – 486 с
5. Берегуля А.Я. Сбережения населения в странах, ориентированных на фондовый рынок и банковский сектор // Культура народів Причорномор'я – 2006. - №80. – С.12-17.
6. Берегуля А.Я. Заощадження населення в умовах економічного зростання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А.Я.Берегуля; Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса, 2007. – 21 с.
7. Варламова Ю.А. Сбережения в условиях экономической динамики: автореф. дис. на соис. науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / Ю.А. Варламова – Казань, 2010. – с.23
8. Герасименко С.С. Система національних рахунків: навч. посібн. /С.С. Герасименко, В.А. Головка, І.М. Нікітіна. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 217 с.
9. Добровольська І.О. Теоретичні аспекти сутнісного розуміння категорії «заощадження населення» // Економіка розвитку. – 2011. - № 3 (59). – С. 23-28.
10. Заощадження населення як джерело залучення коштів в економіку України: автореф. дис. канд. екон. наук / В.Жупанін. Ак. фін. упр., Наук.-дослід. фінанс. ін.-т. – К., 2009. – 19 с.
11. Доходи та заощадження в перехідній економіці/ В.Бандера, В.Буняк, З.Ватаманюк, О.Ватаманюк; За ред. С.Панчишин, М.Савлук. – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І.Франка, 2003. – 406 с.
12. Карковська В.Я. Трансформація заощаджень в інвестиції національної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В.Я.Краковська; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2011. – 31 с.
13. Коцюрубенко Г. Формування заощаджень українськими домогосподарствами // Вісник КНТЕУ – 2011. – №5. – С.71-81.
14. Крупа К.С., Ніколаєва А.М. Мотиви формування заощаджень домогосподарств // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Бізнес-адміністрування: стан і тенденції розвитку». Збірник наукових праць / За заг. ред. І.М. Вахович. – 14 червня 2013. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2013. – С.78-80.

15. Підгорний, А. З. Система національних рахунків: навч. посіб. / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.

16. Милашко, О. Г. Статистичні аспекти оцінювання діяльності нефінансових корпорацій / О. Г. Милашко // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики : матеріали першої міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 жовтня 2012 р.). – Одеса: Атлант, 2012. – С. 456-457.

17. Моторин, Р.М. Система національних рахунків: навч. посібн. / Р.М.Моторин, Т.М.Моторина. – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с.

18. Милашко О. Г. Статистичний аналіз динаміки макроекономічних пропорцій за даними таблиці «витрати-випуск» / О. Г. Милашко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2009. – Вип. 35. – С. 401-406.

19. Національні заощадження та економічне зростання / За ред. д-ра екон. наук Кваснюка Б.Є. – К.: МП «Леся», 2000. – 304 с.

20. Національні рахунки України за 2013 рік: статистичний збірник Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

21. Павлів В.І., Дорош В.Ю. Окремі теоретичні аспекти класифікації заощаджень домогосподарств // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Бізнес-адміністрування: стан і тенденції розвитку». Збірник наукових праць / За заг. ред. І.М. Вахович. – 14 червня 2013. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2013. – С.111-113.

22. Піскун, А. В. Статистичне оцінювання процесів споживання та заощадження / А.В.Піскун // Формування ринкових відносин в Україні. - 2013. - № 9/1(148). – С. 58-61.

23. Піскун, А. В. Заощадження і фактори які їх визначають // Економічні студії: Науково-практичний економічний журнал. – 2014. – №1 (01). – С.59-63.

24. Піскун, А. В. Аналіз покриття іноземних інвестицій в Україну заощадженнями населення / А.В. Піскун // Регіональна економіка та управління : науково-практичний журнал; Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Донецьк, 2014. – Вип. 2, Частина II. – С. 61-64.

25. Рогач О.В. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 720 с.

26. Система национальных счетов 2008. / Европейская комиссия, МВФ,ОЭСР,ООН, Всемирный банк. – Нью-Йорк, 2012. – 827 с.

27. Сухарев А.Н. Государственные сбережения в макроэкономических моделях экономического роста // Экономические науки: Математические и инструментальные методы экономики. – 2009. – № 7 (56). – С. 318-321.

28. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

29. Чирик Н.В. Економічна суть інвестицій: сучасні погляди та концепції// Економіка, фінанси, право. – 2008. - №7. – С.17-22.

30. Шинкарук, Л.В. Співвідношення та взаємозалежність доходу, споживання і заощаджень // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Серія: Економічні науки. – Чернівці, 2002. – Вип. IV. – С. 49-54.

31. Милашко, О. Г. Статистичне оцінювання доходів і витрат домогосподарств за даними системи національних рахунків [Текст] / О. Г. Милашко // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 30 / Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса: ОДЕУ – 2008. - № 30. – С. 247-253.

32. Степаненко С. В. Інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна політика в контексті сталого економічного зростання / С. В. Степаненко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/.../10.pdf>

33. Савлук О. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів України / О. Савлук // Держава та економіка. Вісник КНТЕУ. – 2013. № 5. – С. 31 – 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

34. Іщук С. О. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону / С. О. Іщук, Т. В. Кулініч // Регіональна економіка. – 2010. – №7. – С. 71 – 78

35. Уманець Т. В. Оцінка інвестиційної привабливості регіону з за допомогою інтегральних індексів / Т. В. Уманець // Економіка і прогнозування . – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України. – 2006. – № 4. – С. 133 – 145.

36. Подгорный, А. З. Статистические методы – инструмент изучения социальноэкономических процессов [Текст] / Историк-экономист С. Я. Боровой и проблемы современной истории экономики : монография / А. З. Подгорный, Е. В. Витковская, О. Г. Мылашко и др. // – Одесса : Бахва, 2013. – С. 211-256.

37. Семенова, К. Д. Сучасні підходи до аналізу обсягу реалізації продукції для оцінки конкурентоспроможності підприємства / К. Д. Семенова // Економіка підприємства в умовах ринкових перетворень: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант, 2010. – С. 363-376.

38. Погорелова, Т. В. Авторегресійний аналіз іноземних інвестицій в Україну / Т. В. Погорелова, А. В. Піскун // Науковий вісник. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2010. - № 16 (117). – С. 145–154.

39. Милашко, О. Г. Сучасні тенденції секторального розподілу доходів в Україні / О. Г. Милашко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 9/1(148). – С. 48-51.

40. Джонсон Дж. Эконометрические методы / Дж. Джонсон [пер. с англ.]. – М.: Статистика, 1980. – С. 331-354

41. Янковой, А. Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA / А. Г. Янковой. – Одесса : Оптимум, 2001. Вып. 1 – 216 с.

42. Іващенко П. О. Багатовимірний статистичний аналіз / П. О. Іващенко. – Х. : «Основа» при Харк. Ун-ті, 1992. – с.36-42

43. Задніпрянна Т. С. Інвестиційна привабливість України / Т. С. Задніпрянна // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Запоріжжя : ЗДІА, 2010. – Випуск 42. – С. 196 – 201

44. Погорелова, Т. В. Статистичні аспекти оцінювання прямих іноземних інвестицій в Україну / Т. В. Погорелова, Т. С. Корольова // Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / за заг. ред. канд. економ. наук, професора А. З. Підгорного. – Одеса : Атлант, 2012. – С. 72-92.

45. Про індекс інвестиційної привабливості ЄБА. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>

46. Інвестиційний атлас та паспорти регіонів / державне агентство з інвестицій та управління національними проектами. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/investitsiini-atlas-ta-pasporti-regioniv>

47. STATE STATISTICS SERVICE OF UKRAINE. Статистичний збірник. «Регіони України». 2013. Частина I , II. Statistical publication . Regions of Ukraine . 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ird.gov.ua/1/zb_reg2_2013.pdf

48. Погорелова, Т. В. Статистична оцінка інвестиційної привабливості регіонів / Т. В. Погорелова, Г. Ю. Микитишина // Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях: Міжнародна науково-практична конференція (24-25 квітня 2014). – Одеса, 2014. – С. 28-31.

49. Погорелова, Т. В. Аналіз інвестиційної привабливості регіонів України за допомогою статистичних методів / Т. В. Погорелова // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2014. – Вип. 2 (53). – С. 251-258.

50. Семенова, К. Д. Виявлення та оцінка ризиків як елемент забезпечення конкурентоспроможності підприємства / К. Д. Семенова, К. І. Тарасова // Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант, 2013. – С. 337-352.

51. Милашко, О. Г. Статистичне дослідження макроекономічних пропорцій за даними системи національних рахунків / О. Г. Милашко // Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / за заг. ред. канд. економ. наук, професора А. З. Підгорного. – Одеса: Атлант, 2012. – С. 92-111.

52. Самотоєнкова, О. В. Статистичний моніторинг кон'юктури ринку та оцінка ефективності функціонування підприємств на ринку товарів і

послуг / О. В. Самоусєнкова // Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / за заг. ред. канд. економ. наук, професора А. З. Підгорного. – Одеса: Атлант, 2012. – С. 165-196.

53. Мозгова, Н. В. Бюджетування та аналіз фінансових результатів діяльності торгових підприємств / Н. В. Мозгова, Н. В. Клімчук // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук.пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2011. – Вип. 42 (2). - С. 254-261.

54. Милашко, О. Г. Статистичний аналіз стану та розвитку підприємств готельного господарства Одеської області / О. Г. Милашко // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса : ОДЕУ, 2010. – Вип. 13 (114). - С. 143-150.

55. Погорєлова, Т. В. Статистичне визначення ефективності діяльності підприємств / Т. В. Погорєлова // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 вересня 2014 р.). – Одеса: Атлант, 2014. – С. 128-129.

56. Семенова, В. Г. Інноваційно-інвестиційний розвиток як основа конкурентоспроможності промислових підприємств / В. Г. Семенова, М. В. Обертайло // Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. О. Г. Янкового. – Одеса: Атлант, 2013. – С. 211-235.

57. Ольвінська, Ю. О. Оцінка розвитку суб'єктів підприємництва Одеської області за допомогою інтегральних індексів / Ю. О. Ольвінська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. - № 9/1. – С. 156-160.

58. Вітківська, К.В. Моніторинг диференціації рівня доходів населення на регіональному рівні // А.З. Підгорний, К.В. Вітківська. - Формування ринкових відносин в Україні. – 2013.- №9/1(148). – С. 62-65.

59. Вітківська, К.В. Проблемні питання оцінки рівня бідності населення // К.В. Вітківська. – Науковий вісник. - №2(210). – С. 19-31.

60. Витковская, Е. В. Статистические методы – инструмент изучения социально-экономических процессов / Е. В. Витковская, А. З. Подгорный, Ю.О. Ольвинская [и другие] // Историк-экономист С.Я.Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С.Я.Борового: монографія. - 2013. – С. 211-256.

61. Корольова, Т. С. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія / [А. З. Підгорний, К. В. Вітківська, О. Г. Милашко, Т. В. Погорєлова, Т. С. Корольова та ін.]. – Одеса : АТЛАНТ, 2012. – 303 с.

62. Підгорний, А. З. Статистичне оцінювання та моделювання демографічних процесів на регіональному рівні / А. З. Підгорний, К. В. Вітківська // Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону: монографія. – Одеса: Атлант – 2012. – 6-42 с.

63. Вітківська, К.В. Деякі методологічні аспекти оцінки життєвого потенціалу населення на регіональному рівні / А.З.Підгорний,

К.В.Вітковська // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 30 / Одес. держ. екон. ун-т. – Одеса: ОДЕУ – 2008. - №30. – С. 308-314.

64. Вітковська, К.В. Регіональні проблеми демографічної ситуації / А.З.Підгорний, К.В.Вітковська // Система державної статистики в Україні: сучасний стан, проблеми, перспективи: Матеріали науково-практичної конференції з нагоди Дня працівників статистики. – К. – 2006. – С. 128-135.

65. Подгорный, А. З. Комплексное прогнозирование показателей естественного движения населения / А. З. Подгорный, А. Г. Янковой // Демографічні дослідження. Наукова думка. – К., – 1993. – № 13. С. 14-18.

66. Кравець О.С. Статистика: Навчальний посібник / О.С. Кравець. – О.: Пальміра, 2008. – 266 с.

67. Герасименко, В. Г. Основи туристичного бізнесу / В. Г. Герасименко. – Одеса : Чорномор'я, 1997. – 160 с.

68. Герасименко, В. Г. Управління національним туризмом в контексті міжнародного досвіду / В. Г. Герасименко, С. С. Галасюк // Вісник ДІТБ: Зб. наук. праць. Вип. 12. – Донецьк: Донец. інститут туристич. бізнесу, 2008. – С. 160-167.

69. Нездоймінов, С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку : методологічний аспект та практичний досвід : монографія / С. Г. Нездоймінов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 304 с.

70. Мальська, М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: [підручник] / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. – К. : Знання, 2008. – 661 с.

71. Окландер, М. А. Статистичний моніторинг внеску туризму в економіку території / М. А. Окландер, О. Г. Милашко // Статистика України. – 2002. – № 4. – С. 49-52.

72. Височан, О. С. Співвідношення понять «подорожуючий», «відвідувач» і «турист»: міжнародний обліково-статистичний підхід / О. С. Височан // Бізнесінформ. – 2013. – № 3. – С. 200-206.

73. Підгорний А. З. Статистика туризму : навчальний посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОНЕУ, 2014 р. – 204 с.

74. Милашко, О. Г. Статистичний аналіз стану та розвитку підприємств готельного господарства Одеської області / О. Г. Милашко // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Вип. 13 (114). – Одеса : ОДЕУ, 2010. – С. 143-150.

75. Подгорный, А. З. Статистика : учебное пособие для иностранных студентов / А. З. Подгорный, О. Г. Мылашко, С. М. Киршо, Н. М. Шиловост. – Одесса : Атлант, 2012. – 194 с.

76. Семенова К. Д. Статистика підприємств : навчальний посібник / К. Д. Семенова, Л. М. Карпенко. – Одеса : Атлант, 2009. – 348 с.

77. Погорелова, Т. В. Статистичні методи оцінювання фінансової діяльності підприємств та організацій / Т. В. Погорелова // Вісник

соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2007. – Вип. 25. – С. 276-282.

78. Самотоєнкова, О. В. Соціальна статистика: навчальний посібник / О. В. Самотоєнкова, Ю. О. Ольвінська. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 102 с.

79. Милашко, О. Г. Індексні моделі в статистиці колективних засобів розміщування / О. Г. Милашко // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 вересня 2014 р.). – Одеса: Атлант, 2014. – С. 126-127.

80. Підгорний, А. З. Методика оцінки ефективності науково-дослідних робіт / А. З. Підгорний, Т. С. Корольова, В. А. Карпов // Одеський держ. економічний ун-т. – Одеса, 2006. – 18 с.

81. Янковой, О. Г. Моделирование парных зв'язків в економіці: [навч. посіб.] / О. Г. Янковой – Одеса: Оптимум, 2001. – 198 с.

82. Милашко, О. Г. Колективні засоби розміщування як об'єкт статистичного вивчення / О. Г. Милашко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2014. - Вип. 2 (53). – С. 202-206.

83. Підгорний, А. З. Міжнародна статистика : навчальний посібник [Текст] / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко, О. П. Русева. – Одеса : ОНЕУ, 2012. – 162 с.

84. Погорелова Т. В. Многомерные методы – инструмент статистического анализа экономики предприятий / Т. В. Погорелова // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали першої міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 жовтня 2012 р.). – Одеса : Атлант, 2012. – С. 460-461.

85. Ілляшенко С. М. Економічний ризик: навчальний посібник / С. М. Ілляшенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 220 с.

86. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.

87. Шапкин А. С. Теория рисков и моделирование рискованных ситуаций: Учебник / А. С. Шапкин, В. А. Шапкин. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. – 880с.

88. Тарасова К. І. Підприємницький ризик як економічна категорія / К. І. Тарасова // Вісник хмельницького національного університету – 2012. - №5. Том 2. С. 37-41

89. Семенова К. Д. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : Навчальний посібник / К. Д. Семенова. – Одеса : ОНЕУ, ротاپринт, 2013. – 194 с.

90. Клименко, С. М. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : Навч. посібник. / С. М. Клименко, О. С. Дуброва. – К. : КНЕУ, 2005. – 252 с.

91. Милашко, О. Г., Семенова К. Д. Використання графічного методу в соціально-економічних дослідженнях / О. Г. Милашко, К. Д. Семенова //

Якість освіти : фактори формування і технології підтримки : матеріали науково-методичної конференції. – Одеса : ОНЕУ, 2013. – С. 99-102.

92. Подгорный, А. З. Статистика: учебное пособие для иностранных студентов / А. З. Подгорный, О. Г. Мылашко, С. М. Киршо, Н. М. Шиловост. – Одесса : Атлант, 2012. – 194 с.

93. Тарасова, К. І. Кількісна оцінка ризиків у підприємницькій діяльності // К. І. Тарасова // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2011. – №24(149). – С. 3-11.

94. Семенова, К. Д. Оцінка ризиків на підприємствах / К. Д. Семенова / Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях: Міжнародна науково-практична конференція (24-25 квітня 2014). – Одеса, 2014. – С. 35-38.

95. Тарасова, К. І. Методологічні засади кількісної оцінки ризиків / К. І. Тарасова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка». – 2013. – С. 367-372.

96. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента : учебное пособие. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : Финансы и статистика, 2000.

97. Ольвінська Ю.О., Самотоєнкова О.В. Розвиток інфраструктури малого і середнього бізнесу в Україні. // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2009, № 37, С. 254-258.

98. Оценка недвижимости : учебник / под ред. А. Г. Грязнова, М.А. Федотовой – М. : Финансы и статистика, 2003.

99. Підгорний А.З. Теорія статистики : навч. посіб. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2001.

100. Підгорний А. З., Самотоєнкова О. В. Статистика ринку товарів і послуг : навчальний посібник. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2008.

101. Підгорний, А. З. , Корольова, Т. С. Ефективність використання наукового потенціалу вищого навчального закладу. // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2007, № 29, С. 93-96.

102. Самотоєнкова О. В. Особливості розвитку ринкової інфраструктури в Україні. // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2005, № 19, с. 278-283.

103. Самотоєнкова О. В. Статистичне оцінювання структури і поведінки споживачів на ринку товарів і послуг. // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2007, № 25, с. 306-311.

104. Самотоєнкова О. В., Ольвінська Ю. О. Економічна статистика : навч. посіб. – Одеса : Одеський держ. ек. ун-т, 2010.

105. Стерник Г.М. Технология анализа рынка недвижимости. – М. : ИНФРА, 2005.

106. Чернега П.Г. Ринок та оцінка земель : метод. посіб. – К. : Державний комітет України із земельних ресурсів, 2011.

107. Щербакова Н.А. Экономика недвижимости : учеб. пособие. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002.

108. Стан ринку нерухомості. Інформаційний аналітичний центр компанії «Олімп Консалтинг» – режим доступу : // www.olimp.net.ua

109. Уманець Т. В. Методи і моделі оцінювання розвитку малого бізнесу: мезо- і мікрорівень: Монографія / Т. В. Уманець, Ю. О. Ольвінська, О. В. Лучакова – Донецьк: «ВІК», 2010. – 250 с.

110. Витковская Е. В. Статистические методы – инструмент изучения социально-экономических процессов / Е. В. Витковская, А. З. Подгорный, Ю.О. Ольвинская [и другие] // Историк-экономист С.Я.Боровой и проблемы современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С.Я.Бороваго: монографія. - 2013. – С. 211-256.

111. Ольвінська Ю. О. Основні напрями підвищення ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності / Ю. О. Ольвінська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013.- №12. – С. 166-171.

112. Ольвінська Ю. О. Роль розвитку малого бізнесу у реструктуризації регіонального ринку праці / Ю. О. Ольвінська // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление трудовыми ресурсами: государство, регион, предприятие. – Донецк: ІЕП, 2006. – Т.2. – С. 345-350.

113. Ольвінська Ю. О. Роль менеджмент-освіти у розвитку малого бізнесу / Ю. О. Ольвінська // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – Київ: КНЕУ, 2007. - . Т. 1. - Ч. II. - С. 521–1013.

114. Ольвінська Ю. О. Ефективність функціонування малих підприємств регіону в сучасних умовах / Ю. О. Ольвінська // Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях: Міжнародна науково-практична конференція (24-25 квітня 2014). – Одеса, 2014 – С. 28-31.

115. Ольвінська Ю. О. Розвиток кредитування суб'єктів малого підприємництва / Ю. О. Ольвінська // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2007. – Вип. 25. – С. 266-270.

116. Ольвінська Ю. О. Роль банківського кредитування у розвитку малого бізнесу України / Ю. О. Ольвінська // Вісник Хмельницького національного університету. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – Т. 1, № 4. – С. 203-206.